

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
ELMİN İNKİŞAFI FONDU

“İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİ MÜASİR MÜDAFİƏ VƏ HÜCUM SİSTEMİNİN ƏSASI KİMİ”

GƏNC ALİM VƏ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSININ

MATERİALLARI

Bakı – 2016

Beynəlxalq konfrans Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində təşkil olunaraq keçirilmişdir:

Qrant № EIF/GAM-2-2013-2(8)-25/25/5

E I F / G A M - 2 - 2 0 1 3 - 2 (8) - 2 5 / 2 5 / 5

“İnformasiya cəmiyyəti müasir müdafiə və hücum sisteminin əsası kimi”.
Gənc alim və mütəxəssislərin beynəlxalq elmi konfransının materialları.
Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2016. – 208 s.

“İnformasiya cəmiyyəti müasir müdafiə və hücum sisteminin əsası kimi” Gənc alim və mütəxəssislərin beynəlxalq elmi konfransı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun Gənc alim və mütəxəssislərin 2-ci qrant müsabiqəsi çərçivəsində qalib olmuş layihə üzrə (Qrant № EIF/GAM-2-2013-2(8)-25/25/5) Elmin İnkişafı Fondunun icraçı direksiyasının təşkilatı dəstəyi və Avrasiya Universitetinin elmi-təşkilatı dəstəyi ilə Bakı şəhərində 27-28 noyabr 2014-cü il tarixlərində keçirilmişdir. Konfransda Azərbaycanla yanaşı, İtaliya, Qırğızıstan və Türkiyədən olan alimlərin plenar və şifahi məruzələri dinlənilmiş və müzakirə edilmişdir.

Gənc alim və mütəxəssislərin elmi konfransının materiallarında təqdim olunmuş və konfrans mövzusunu əhatə edən məqalələr çap olunmuşdur. Müxtəlif dillərdə olan məqalələrin adında və məzmununda müəllif(lər)in elmi üslubu, yazı və izah tərzini, qrammatik qaydalara riayət dərəcəsi olduğu kimi saxlanılmışdır.

ISBN: 978-9952-8185-4-3

9 789952 818543

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2016

Bu layihə 22 iyul 2013-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmiş və qeydiyyat haqqında 7662 nömrəli Şəhadətnamə (qeydiyyat nömrəsi №04/C-7039-13) verilmişdir.

NEW MATHEMATICAL PERSPECTIVES TO UNDERSTAND THE INFORMATION SOCIETY: THE STATISTICAL MECHANICS APPROACH TO MODEL AND ANALYZE BIG-DATA

Francesco De Pretis

Link Campus University, Rome, Italy

(f.depretis@unilink.it)

Information society and rising of big data

Back to 2009, in a milestone journalistic report which opened the big data era, the Economist titled “Data, data everywhere” (The Economist, 2009). Today, living in the information society means accessing enormous quantities of data, as it never occurred in the past. Just to mention an example, the world's technological per-capita capacity to store information has roughly doubled every 40 months since the 1980s (Hilbert & Lopez, 2011): as of 2012, every day 2.5 exabytes (2.5×10^{18}) of data were created (IBM, 2013). Accessing big data, however, is only the starting point: nowadays, the big stake comes when the analysis sets in. For this reason – as this article will point out – we need new paradigms, we need new mathematical approaches of analysis.

Modelling data of the information society: the statistical mechanics perspective

Albeit we live in the information society, the inability of giving credible forecasts over phenomena that we observe every day is something which has been perceived even from the most conservative establishment: as reported by the British newspaper The Daily Telegraph (Pierce, 2008), in occasion of the opening of the academic year at London School of Economics on November 2008, Her Majesty Elizabeth II abruptly asked the economists “why did nobody notice it?”, referring to the ongoing financial crisis.

The question whether none could really predict the so-called “credit-crunch” started in 2007 with the default of Lehman Brothers (at that time, the fourth-largest investment bank in the US) and – to mention another example – the reason why it has been so difficult to handle immigration flows in Europe since the beginning of the ‘90s (Willekens, 1994; Bijak&Wiśniowski, 2009) put in doubt the actual modelling of

economic and social phenomena. Juxtaposing immigration and economic phenomena could sound unusual but, on the other hand, it turns out that they have more things in common than one might initially expect: such phenomena are processes characterized by occurring among a very large number of people, more resembling the particles of gas rather than a spare group of players; for this reason, their analogy with thermodynamic systems has been advocated not only by physicists (Georgescu-Roegen, 1971).

However, despite these properties, such phenomena have been for a long time modeled and studied by social scientists through a classical physics approach (Jevons, 1871), designing social processes as an idealized system of perfectly rational, optimizing institutions and individuals, who, by trading in markets, bring the economy and society to a balanced, efficient equilibrium; a "postcard-scenery" which has been completely blasted by the turmoil of the ongoing financial crisis.

The disappointment related to the low predictability of such models has found endorsers even in the most unexpected people, such as real economic agents, seen as "insiders" in the world of finance. This is the case – for example – of George Soros, who claims to have been for a long time aware of the low consistency of the models used to give explanation to social phenomena; in 2009 such beliefs pushed Soros to contribute with a 50 million US dollars pledge to the foundation of the Institute for New Economic Thinking (INET), a New York City-based nonprofit think tank whose purpose is to support academic research and teaching in economics "outside the dominant paradigms of efficient markets and rational expectations" (Weber, 2011).

The ideas beneath INET and the new vision of social science the institute embodies are well exemplified by the initial part of a speech Soros gave at the INET Conference at King's College on April 2010: "Economic theory has modeled itself on theoretical physics. It has sought to establish timelessly valid laws that govern economic behavior and can be used reversibly both to explain and to predict events. But instead of seeking laws capable of being falsified through testing, economics has increasingly turned itself into an axiomatic discipline consisting of assumptions and mathematical deductions – similar to Euclidean geometry. Rational expectations theory and the efficient market hypothesis are products of this approach. Unfortunately, they proved to be unsound. To be useful, the axioms must resemble reality. Euclid's ax-

ions meet that condition; rational expectations theory does not. It postulates that there is a correct view of the future to which the views of all the participants tend to converge. But the correct view is correct only if it is universally adopted by all the participants – an unlikely prospect. Indeed, if it is unrealistic to expect all participants to subscribe to the theory of rational expectations, it is irrational for any participant to adopt it. Anyhow, rational expectations theory was pretty conclusively falsified by the crash of 2008 which caught most participants and most regulators unawares. The crash of 2008 also falsified the Efficient Market Hypothesis because it was generated by internal developments within the financial markets, not by external shocks, as the hypothesis postulates.” (Soros, 2010)

As Soros correctly outlines, the information society needs new paradigms and new models, able to embrace the complex processes that take place into the real world between human beings. Such complexity cannot be captured any more by a classical physics approach: the point of view underlying this article is that this new way, this novel approach to the study of such phenomena necessarily starts with statistical mechanics, a field between mathematics and physics used for “statistical probabilistic predictions about systems which either contain elements which are too small to see or too numerous to keep track of; or usually both” (Susskind, 2013).

Which reasons could drive us to endorse such shift, this passage from the classical approach to the statistical one? In order to reply to such question, it is worth to recall in this place which are the main differences between classical and statistical mechanics, observing the methodologies such fields implement to give reason to the phenomena under their own lens.

As summarized in (Susskind, 2013), classical mechanics mainly concerns with the concept of perfect predictability: the rough idea is that while witnessing the phenomena in a “closed system”, (i.e. separated and not interacting with anything else outside such system), one can make predictions with a maximum precision or at a given level of precision (or predictability), just knowing two things, i.e. the initial conditions and the laws of evolution of the system – a vision that dates back already the beginning of the nineteenth century, as popularized by Pier Simon Laplace (Laplace, 1814).

The point is that complete predictability can turn out to be totally useless. This assumption has not to be viewed as a criticism since the basic laws of classical mechanics have shown to be very powerful in their predictability: the point – again – is that in many cases such laws turns to be useless to actually analyzing what it is really going on. For example, having a list of the positions and velocities of every particle in a certain room would not be very useful to us, since the list would be too long and would not give explicit account of other macroscopic properties of major interest, such temperature, pressure and so on. To shift such example to the set of economic and social phenomena, it could be not such worth (or useful) to cast predictions over the amount of each single bank account of a given population, to know the exact price with which each barrel of crude oil is exchanged world-wide at a given time or with whom and when each mixed marriage among people coming from two populations takes place. Surely instead, it would be of foremost interest to know with a good predictability the gross domestic product of a nation, the international price of crude-oil or the way mixed marriages and other integration phenomena occur in a given nation, in a given time. In other words, it could sound more interesting to know not what the single does but what comes out when many singles interact together.

This is exactly the case of statistical mechanics, a theory which provides tools that are applicable when the initial conditions of a system are not known with infinite precision (the so-called “starting point”), the laws of evolution of the system are neither completely known or when the system is not closed (for example, if it is interacting with other elements outside). Therefore, to say that in (Susskind, 2013) words: “when ideal predictability is not possible or it is not practicable way, you resort to probability and statistical mechanics”.

However, the renounce to classical mechanics total predictability does not mean that statistical mechanics is not itself a sound field which can offer precise and viable answers. It is known that when the number of elements in a systems tend to be very large, also probability tend to be a very precise predictor (when – of course – the law of large numbers is applicable), so that statistical mechanics itself can be highly predictable but not for everything: even for the more complicated properties of a given system, like fluctuations and large deviations, statistical mechanics is always a feasible tool not to forecast predictions over the ex-

act time when such unusual events might happen but to give precise predictions of the probability associated to such unusual events. From another point of view, statistical mechanics cannot predict information on every element of a given system but can afford precise and reliable information about collective properties arising from the interaction of a large number of elements, providing a framework for relating the microscopic properties of individual elements to the macroscopic bulk properties of a given system or population.

A case-study from Italy

As example of how a statistical mechanics model could infer unknown information from a large dataset, we offer here a case-study regarding immigrant integration phenomena in Italy.

In (De Pretis, 2014), the aim is to cast light over the way immigrant integration phenomena occur, assuming a quantitative point of view based on the exploitation of large empirical datasets. Starting from seminal works on national (Barra, Contucci, Sandell&Vernia, 2014) and regional immigration data (De Pretis&Vernia, 2014), we share the simple observation that very little is known about the mechanisms that bring about integration. For example, elementary questions concerning how integration responds to an increase in immigration density or to what extent the intensity of interaction modifies the level of integration still beg coherent empirical and theoretical answers. It is therefore manifest that the missing of knowledge over the mechanisms internally governing such phenomena undermines the effectiveness of formulating social policies concretely able to promote integration. (De Pretis, 2014) thus proposes new perspectives according the theoretical modelling based on statistical mechanics methods, whose growing importance in social sciences (Galam&Moscovici, 1991; Durlauf, 1996; Durlauf, 1999; Brock &Durlauf, 2001; Castellano, Fortunato & Loreto, 2009; Montanari&Saberli, 2010; De Pretis, 2012) has been extensively underlined in the previous paragraph.

According to this perspective, the main result of (De Pretis, 2014) is the identification and theoretical interpretation of two empirical laws (a linear one and a square root one) which connect two quantifiers of integration (i.e. the percentage of mixed marriages and the percentage of mixed newborns) to the density of immigrants related to the geographical areas where the previous quantifiers have been measured. This result has been obtained analyzing three large datasets containing over

10⁶ information regarding marriages and births registered in Italy during an eleven years span. It is important to stress that both Italian datasets have been characterized by showing the two distinct patterns only when partitioning data according to the size of their municipalities' population.

Looking at figure 1, Italian data suggest – according to statistical mechanics model presented in (Barra, Contucci, Sandell & Vernia, 2014) – that in small-sized municipalities (whose population does not exceed 10.000 inhabitants) imitative phenomena mainly take place while independent choices seem to be the most common patterns in large-sized municipalities. This result turns out to be even more impressive if compared with subtle considerations made by classical sociology authors, who understood a crisp difference in the emergence of social actions occurring in small-sized or large-sized municipalities already more than one hundred years ago (Durkheim, 1897).

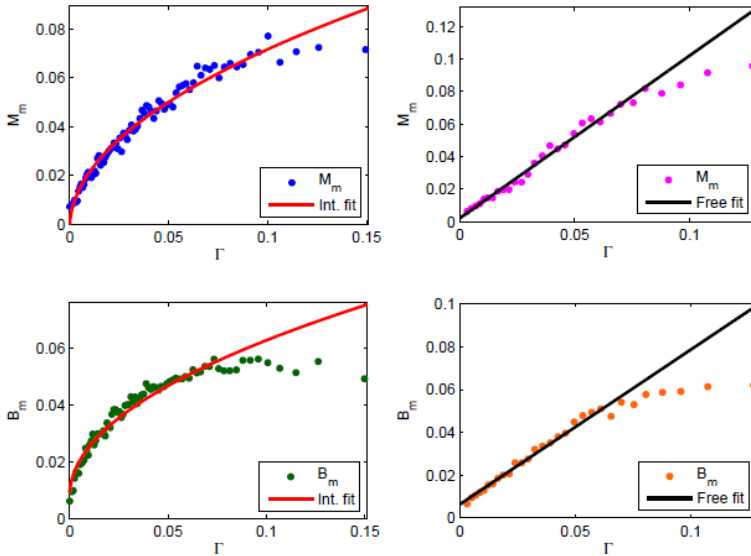

Figure 1. Mixed marriages and newborns in Italy.

Dots are average quantities versus Γ where $\Gamma = \gamma(1 - \gamma)$ and γ is the immigrant density. Left upper panel: quantifier M_m^E (blue dots), fraction of mixed marriages occurred in municipalities with less than 10 000 inhabitants, fitted by $a\sqrt{\Gamma} + b$ (red curve). Right upper panel: quan-

tifier M_m^b (pink dots), fraction of mixed marriages occurred in municipalities with more than 10 000 inhabitants, fitted by $a\Gamma + b$ (black curve). Similar analyses conducted in lower panels for quantifier B_m (fraction of mixed newborns) both for small-sized and large-sized municipalities.

In conclusion, the introduction of new mathematical models based on statistical mechanics is paving the way to more affordable analyses of data coming from the information society.

References

1. Barra, A., Contucci, P., Sandell, R. & Vernia, C. (2014). An analysis of a large dataset on immigrant integration in Spain. The Statistical Mechanics perspective on Social Action. Scientific Reports, Nature, 4 : 4174.
2. Bijak, J. & Wiśniowski, A. (2009). Forecasting of immigration flows until 2025 for selected European countries using expert information. IDEA Working Papers n 7.
3. Brock W. & Durlauf S.N. (2001). Discrete choices with social interactions, Rev. Econ. St. 68.
4. Castellano C., Fortunato S. & Loreto V. (2009). Statistical physics of social dynamics, Rev. Mod. Phys. 81, 591-646.
5. De Pretis, F. (2012, June 27). Nella tempesta globale quali numeri ci salveranno? La Stampa.
6. De Pretis, F. (2014). A quantitative approach to the modelling of interacting system from empirical data: the statistical mechanics perspective and a case study from social sciences. Modena: University of Modena and Reggio Emilia.
7. De Pretis, F. & Vernia C. (2014). A Statistical Mechanics Approach to Immigrant Integration in Emilia Romagna (Italy). Published in (P. Contucci, R. Menezes, A. Omicini, J. Poncela-Casasnovas – Complex Network V, Studies in computational intelligence – Springer International Publishing CHE) – n. volume 549 – pp. 57-62
8. Durkheim, É. (1897). Le Suicide : Étude de sociologie. Paris: Félix Alcan.
9. Durlauf, S.N. (1996). Statistical mechanics approaches to socio-economic behavior, Technical Working Paper, 203, Natl. Bur. Econ. Res.
10. Durlauf, S.N. (1999). How can statistical mechanics contribute to social science?, Proc. Natl. Acad. Sc. USA 96.
11. Galam, S. & Moscovici, S. (1991). Towards a theory of collective phenomena: Consensus and attitude changes in groups, Europ. J. Social. Psycho. 21, 1, 49-74.

12. Georgescu-Roegen, N. (1971). *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
13. Hilbert, M. & López, P. (2011). The World's Technological Capacity to Store, Communicate, and Compute Information. *Science* 332 (6025): 60–65.
14. IBM (2013). What is big data? – Bringing big data to the enterprise. IBM website.
15. Jevons, W. S. (1871). *The Theory of Political Economy*. London: Macmillan & Co.
16. Laplace, P. S. (1814). *Essai philosophique sur les probabilités*. Paris: Courcier.
17. Montanari, A. & Saberi, A. (2010). The spread of innovations in social networks, *Proc. Natl. Acad. Sc. USA*, N.107, 20196.
18. Pierce, A. (2008, November 5). The Queen asks why no one saw the credit crunch coming. *The Daily Telegraph*.
19. Soros, G. (2010). *Anatomy of Crisis – The Living History of the Last 30 years: Economic Theory, Politics and Policy*. INET Inaugural 2010 Conference (p. 1-10). King's College Cambridge, England: INET.
20. Susskind, L. (2013). *The Theoretical Minimum Lectures*. Stanford, USA: Stanford University Web-Resources.
21. *The Economist* (2009). *Data, Data Everywhere*. Special Report. *The Economist* website.
22. Weber, T. (2011, January 26). Davos 2011: Soros warns UK cuts could cause recession. *BBC News* website.
23. Willekens, F. (1994). Monitoring international migration flows in Europe. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*, 10(1), 1-42.

Abstract

Information society is constantly fueling data of whatever sort, from social network to geo-localized records: their magnitude is posing new questions over the way such data have to be analyzed and interpreted. In this paper, we focus on a new mathematical approach arising from the conceptual core of statistical mechanics, which has recently proved well in offering valuable insights for large data analysis. After having examined this new mathematical perspective, we provide a case-study centered on data regarding immigrant integration in Italy.

Açar sözlər: *informasiya cəmiyyəti, statistika mexanizmləri, integrasiya, miqrasiya, imiqrant*

Keywords: *Information society, statistical mechanics, integration, migration, immigrant.*

Ключевые слова: *информационное общество, статистические механизмы, интеграция, миграция, иммигрант*

THE COMPLEXITY OF THE INFORMATION SOCIETY

Alessandro Figus

Link Campus University, Rome, Italy

Communication is the fundamental requisite for the reduction of the complexity of risk management, conflict mediation, social information, and an essential requisite for human development. I think that today information society an often misunderstood term, coined in Japan and the USA, which is closely linked to the idea of “information industry”) is one of the most modern and most dynamic aspect of our culture and life. It is especially so when we can identify the conceptual categories useful for a possible configuration of a theoretical model of interpretation, adjusted to a international, globalised system based on bounded rationality, in a society that is now, evidently, “post-industrial” and is meant a “society of services”. The expansion of information is then one of the most significant, formative factors for the future of our society. It is very important to examine the implications of information and information technologies for the future European political and social dynamics, especially in an information society in continuous movement and transformation; there are, moreover, are many indications that humanity has entered in a phase in which the planet appears as a unitary reality. What happens in Rome, or in Baku, has immediate repercussion in other parts of the world, in London, in Moscow, in New York, and elsewhere. Unfortunately, however, this mass communication has no guarantee as far as the nature of information is concerned. It is a complex process leading to one result: a globalized world where information whose origin is often unknown circulate freely.

In Europe the political, social and information potentialities of the society put communication and the new way of information strategy at the centre. In particular, such strategy has increased its persuasive powers in a variety of social, scholarly, scientific, and political circles. Today everything is available on the web and scholars and scientists have been particularly diligent in investigating the ethical and social problems supposedly faced by citizen of the information society. For scientists it

is important to measure the quantity and quality of scientific literature, which means to measure the total quantity of information flowing across all media in society: "the information flows". The problem is complex. All is transformed into real instruments of cultural and socio-political actions where there is a strong presence of technology, to be more precise, information technology (IT) as a support instrument to the information society and communication system.

Therefore, the complex society of information has understood the communication as a social process of knowledge sharing and has now taken a strategic centrality in all spheres of individual and collective practices, considering as fundamental the relationship between knowledge and power. Indeed all processes, all dynamics and tools aimed at sharing power. Therefore, in this context, communication is the fundamental prerequisite for the reduction of the complexity of society, risk management and conflict mediation. Moreover, communication is what characterizes the information society, which is often part of an unpredictable system¹.

Now we need to identify the categories of a theoretical model of interpretation adjusted to a system increasingly based on bounded rationality, and which is part of a complex society where communications, intended as a socio-cultural process of knowledge sharing, takes on more and more a strategic centrality in itself in all domains of individual and collective action. It is in this context that the definition of knowledge in its relation with power finds its meaning and it is where communication finds its place. Indeed, communication is the fundamental pre-requisite for the reduction of the complexity of the system, which is nowadays more and more globalized. At the same time, the daily use of communication makes the application of transparency even more necessary, since the public, too, has gained access to information. Such a fact entails a difficult relationship between the fundamental values of freedom and equality: everything becomes radically politicized, the public sphere prevails, the operative space is downsized to representation and economics prevail on ethics.

¹ See Dominici P., *La comunicazione nella società ipercomplessa. Condividere la conoscenza per governare il mutamento*, Franco Angeli, Milano, 2011.

As a matter of fact we are convinced that the power of politics in Europe, and more specifically, the current managerial class, moves entirely to self-nourishment or is only interested in resolving particular issues (also legitimate), without a declared project to realize a “complexity globalization” and everything is perfectly applicable to the information society even during the greatest technological development. The development of information is then one of the most decisive, formative factors for the future. This is applied to the functioning of the government, from the global one to every local reality. It is essential to understand the human experience as a whole and some human experiences in their global complexity.

It seems obvious to declare the impact to identify horizons of general interest, in the “Common Good”. However in real life this necessity is indeed strategic and full of challenges to individualize and to continually face, with great realism and – contemporarily – with great planning tension.

A first field of action on which we find important to intercede (that in our opinion is a base from which to start for “correct” historical choices) are the consequences of the trials for a “political government and participation to the complex reality” and for an “appropriate governance, efficient, participated and competitive in all territories and specifically: in all Europe”.

Interconnected economy requires strategic choices and a new sensitivity to ethic issues regarding social actors, the system of relationships and knowledge space: it is a new culture of communication, sharing and oriented to understanding, able to affect social mechanisms of trust and cooperation.

The first issue of “information inflation” was printed in 1750 the second in 1900, the third in 1950, and the fourth in 1960: they all explain that information is not the same as knowledge. Keeping in mind the definition of “cybernetist” given by Stafford Beer, knowledge, or information, is what changes us². This criterion distinguishes knowledge from information, which merely submerge us; information cannot change us: being overabundant and unrelated, it becomes useless, diffi-

² Beer S., *Cybernetics and Management*, The English Universities Press Limited, London, 1959.

cult to absorb, experience, and be learned. Thus, knowledge is ultimately defined by how the each individual (in particular the reader, decision maker, and editor, whatever) reacts – when in fact he or she reacts-to positive stimuli (information, etc.). So in this case we can say that information is a stimulus for knowledge. The convergence of telecommunication, media and information technologies has been high on the agenda of the European Union during the past years (multimedia industry, telecommunication and IT industry), where the motivation is in the need of the people and in the need of the market, a convergence will be the emergence of the new European services.

Technology has enabled society to convert information into knowledge on an increasingly wide scale. Computers, instructional technology, micro-technology, cable and satellite television and Internet, have especially been instrumental in these conversions. Not only do they enable society to manage the information explosion by transforming information into knowledge, but they may also contribute to the expansion of an individual's cerebrum via technological extensions.

The new information technologies evolve into combined information/communication systems and networks. Society not only will provide itself a technological memory, but may also be able to use information more readily and considerably than ever before, thus becoming more really knowledgeable, more really learned, and more socially informed for political and economical action, more than ever in "electronic commerce" the new frontier of the business, encompasses a range of activity having a potential to transform sectors as diverse as trade, or as financial service.

At present, a lot of information specialists, scientists, and technicians have spoken about the importance of an information utility and the defined home information terminal, today commonly called computer. Many specialists in the last two decades predicted that the terminal will be the successor of television in terms of popularity and use. Connected by a superfluity of information utilities, which may be publicly or privately owned, home information terminals combine features of television, telephone, radio, micro-reproduction, and possibly photocopying technologies, yet today the television is still the tool of mass communication.

Every member of the European Society is able to acquire information, entertainment, and education on demand from a variety of organisations and social institutions, such as libraries, schools, universities, laboratories, local cable television programs and radio stations, the stock exchange, national television and radio networks, and from friends and business links. Moreover, people have a communication capacity with those institutions linked to the utility, and are thus able to select what knowledge or entertainment they desire; they can, in short, self-edit. It is also a cultural problem and not only of our time. To communicate is always a dilemma of people and it goes beyond culture³.

We have potentialities for political evolution, which are inherent to the notion of an information utility. One danger is that information networks could ultimately provide highly usable means of manipulating significant segments of society, if not society as a whole. Data networks can be set up in such a way so that each citizen with an information terminal in his home can encode his "information profile" on the memory banks of a central computer. The information and communication system in Europe is performing for the individual citizen (learning, banking, etc.) for corporations and for local and European governments (advertising, teaching, market research, opinion polling, direct surveillance and bugging, etc.) extremely detailed information on every citizen could be recorded and stored.

The dangers of information network operators misusing this power have been hinted at as a tempting commercial and political appeals, each one tailored to the individual respondent and delivered to him electronically in his home. It is imaginable that television and internet broadcasters might be related to individual information terminal users on the basis of compatibility, thus further enhancing the client appeal tailored by network operators: for example, a respondent with an authoritarian personality might find himself conversing electronically with an announcer whose hortatory style is reminiscent of Benito Mussolini. The "image politics" spawned in the 1960 is still at an juvenile stage compared with the prospects of information networks predicated on the feedback principle (the age of centralised computing, where all of those complex elements contributed to put in place a highly central-

³ See Hall E. T. *Beyond Culture*, Anchor Press, New York, 1976.

ised organisation to manage the resources with effects on the business process of the enterprises and with a result to the information system). Of course, the potential benefits of information technology at least equal in magnitude the potential dangers.

Most notably, with a fully-developed information network the European student becomes his own teacher; he chooses what he is most inclined to learn, and at his own pace without dysfunctional competitive pressure. This is an ability that can be granted only by technology in a technological society. Yet, paradoxically, it could also mean a return to the medieval practice of custom-tailored publishing. It will be possible to use the power of computers to carry out an editing process on behalf of the only editor who any longer counts the client himself.

Currently the potential ability to be one's own editor and teacher may be subject to at least one qualification. The individual client at the home information terminal of his computer must choose what he wants to read, see, and hear according to descriptors that are codified by those controlling the information network. The liability for defining descriptors and determining is under the potent censor power of the network controller.

Today the information can be unknown in the system, and those who cover it are extremely well protected from accountability for their actions. For example in Italy, as well in other European countries, the network controller decides to categorise the hypothetical fact of excessive corporate profits for the political skill defined as informational expertise rather than as electoral experience. There is a particular political relation between information networks and their decision-making process. Networks increase or reduce democratic participation in the public policy-making process.

It is interesting to remark that, with the advent of information utilities, voters participate more frequently and more directly, and that the contacts individual citizens may have with public policy makers will increase thanks to the use of the most modern technologies of information. Technologies introduce the concepts of "global village" and, for example, it is possible to imagine in the future new voting procedures. It is important to use communication and information. Today only voter registration procedures and requirements remain among the greatest obstacles to voting at home, with full participation. A home-

based information utility, in which everyone could register his opinion on issues with maximal convenience, would probably have substantial effects on voter participation.

To expand on this concept, it is clear that for a full participation, in a "participative society"⁴, with the full information utility, the citizen could discover what agency was responsible of what policy affecting him with, particular grievances could be registered and handled much more quickly than they are presently, thus increasing the responsiveness of political forms to the problem of the individual citizen. If individual citizens had genuine personal access to policy-makers as a result of a persistent information utility, we could foresee "debureaucratization".

It is evident how much the relationship between communication and participation is significant. In particular the problem of "Voter Participation". It is well known that voting in elections is the basis of democracy and citizenship. Turnout at elections in Europe gives the government and local authorities cause for concern. Elections are frequently held in either Spring or Autumn. If the weather is bad, voters are less inclined to vote (from this at times the victory of one or other political block it depends). Elections are usually avoided in Winter and also in the Summer, as many people are generally on holiday and cannot be disturbed to organise a postal vote⁵.

In recent years turnout has continued to fall at the general election vote. The implications of a low turnout are that those who are elected are not representative of the majority of electors. According to one theory, when things are going reasonably well, many people don't worry to vote. National records show that in years when there are contentious issues, locally or nationally, then participation in elections increases.

In England a famous poster issued by the Home Office read the slogan "No Vote – No Voice". The message being, if you do not exercise your right to vote you have forfeited your right to pronounce who should govern us, nationally and locally and you cannot reasonably complain if you diverge with their policies. Democracy is taken very much for granted in several countries and there are no better examples

⁴ See Zampetti P.L., *La società partecipativa*, Dino Editore, Roma, 1982.

⁵ See Rush M., *Politica e società*, Il Mulino, Bologna, 1998.

of what it means to be able to choose your government than the long lines of people queuing up to vote at elections in newly born democracies. In England there is another slogan which says "Use it or Lose it". Such slogans are used to communicate to the English citizen, that is why it is possible to speak of relation between communication and participation. In this case the lobbyists use the information system to communicate with people.

Votes are the legislator's money, and money is only an indirect way of buying votes via expensive campaigns. With the directly participatory democracy enabled by information technology, the influence of organised interest groups, which is based on ready campaign contributions and carefully cultivated access to policy makers, could be radically undermined. We also can expect the problem around the interest groups as a result of the impact of the information utility. Because the costs of obtaining access to policy makers would be reduced by the information utility, interested citizens could coalesce around highly particularistic demands with considerable economy. Such an eventuality ultimately could have ramifications for the bipolar system in Italy and in large part of Europe (as well the two party system of the United States).

The situation is a complex one. We cannot simply speak of a relation between participation in the electoral competition and the communication system, between communication and the electoral result. The question is a really complicated one and not exist only the relationship between participation of electoral competition and communication electoral campaign. Some specialists affirm that there are many reasons why electoral participation has declined, but one of them surely is that citizens in too many places currently have no real chance to influence the outcome and there is a darker side to the politics of an information utility, however, and one that unfortunately seems to be a more plausible outcome: that information technology may increase and will perhaps increase the isolation of public policy makers from common people.

After analysing the television viewing practice of various social, educational, and economic aspects, in Europe, some political scientists have observed a positive correlation between hours of home viewing and rates of political participation. A more interested and informed citi-

zen could reduce the overall quality of participation by levelling the differences of rates in political activity among those who vary in interest and information.

The question moves around the theme of communication, information and technological means, to the service of these. In the case of elections television means play a fundamental role for the skill of the objectives. They enter the game during political campaigns. Much of the cost of campaigns is directed toward television and radio advertising. In a close election, the outcome is repeatedly decided by the candidate who is able to acquire the greatest number of media spots. A critical minority of voters is influenced by the content of these spots and vote consequently. The major role in elections played by expensive television advertising is believed by many to deform and depreciate political discourse. Political candidates are sold by the advertising business using the same techniques used for selling products. Generally, the content of the advertising is short on discussion of political topics and directed instead toward emotional appeals recognized through careful research polling techniques.

However, television and more modern means of communication are not only used by the political class, but also and especially in the economic area. In short, in our time, everybody uses communication technology.

The change of the economic and social scenes has totally transformed the organizational and managerial systems. The convergence, starting from the '90s, between Information Technology and the Telecommunications system; the creation of internet and its development are among the elements that have deeply modified the way to look at managerial issues both old and new.

It is evident that Internet and television have in common the use of technology to allow people to communicate. To communicate and to inform, to communicate and to recognize. The great difference between television and Internet is in the type of communication. Television is a instrument aimed at public communication, internet is a instrument aimed at public and private communication, but also in an anonymous way. In this case Internet offers new opportunities for anonymous and pseudonymous communication that the television cannot offer. The risk

of anonymity can also facilitate socially unacceptable or criminal activities because of the difficulty in holding anonymous users accountable⁶.

Internet has radically changed the way to communicate of people all around the world and it has been around for much longer than most people think, and its origin can be traced back to the 1960s, till 2004, when the Google company was launched in the stock market. The clear goals have driven some, whilst others have become household names almost by accident. Internet is a phenomenon that has changed communication to an extent which was previously totally unimaginable.

Television and the Internet are not in competition yet⁷. One completes the other. For example as it regards the political matter it is television non the internet, the tool that (especially in Europe, in America is different) influences public opinion⁸. For example we can easily state that the Internet doesn't influence the share to the vote while the television could do it.

In comparison to television, the Internet has certainly more acts based on personal communication. But the use of the Internet is continuously developing. The Internet is more and more tied to the economy, while television lives the relationship with the economy through the publicity. To get an idea of the Internet applications more commonly used, companies were asked about their current and future plans to conduct business via Internet and the use of Internet in economy. It depends on the future impact of new technologies as instruments of communication.

The future development of the links between economics and information is essential to understand the importance of the Internet based processes in economy. It is evident that Europe is in the middle of an e-business revolution driven by information and communication technologies (ICT). Traditional roles of intermediaries are evolving, and so are the relationships between suppliers, customers, and competitors. Policy makers and entrepreneurs must respond to these challenges. That is why understanding and preparing for the e-economy is at the

⁶ Giannantonio V., *Manuale di diritto dell'informatica*, Vol. 1: La libertà informatica. I beni informatici, Cedam, Padova, 2001.

⁷ See Ardizzone P., *Televisione e processi formativi*, Unicopli, Milano, 1997.

⁸ See Crespellani C., Porcella S., Tagliagambe G., Usai, *La comunicazione nell'era di Internet*, Etas libri, Milano, 2000.

heart of European policy. This means airing fundamental questions, involving stakeholders in wide-ranging discussions and developing policies based on careful analysis⁹.

Today the television and the Internet systems highlight the chaotic transition period to a new age defined by global competition, rampant change, faster flow of information and communication, increasing business complexity, and pervasive globalization. The pace of change has become so rapid that a different type of market is needed, a dominating market which denotes an entirely new era of business. This new environment is also characterized by technological innovation.

In all part of the world the economy and the market change. A lot of companies have modified the processes operated under the push of the market and its relationship with the management of the communication.

In Europe, and not only, the information society has also modified the approach to the market system and to economics. New kinds of activities are developing, especially those which are no more linked to the activities of the classic service industry (services, transport, distribution etc.), but reach comprehensive business processes, the entire supply chain. This deeply changes the management perspective: the effectiveness of the entire production process becomes more important of the effectiveness of the single department. The natural reaction is the tendency to the coordination of the production process through one more penetrating managerial integration and operating, eliminating, for how much possible, the barriers between commercial partners. Therefore, more and more conditioned by the competitiveness of the chain of the value in which it is positioned, using communication to modify the equilibriums of the market.

In other words, as much as an enterprise can be efficient and effective, market and the business becomes more and more central; as a matter of fact, communication in the information society is business and must interact with inefficient subjects who are far-away from the real requirements of market, importing inefficiencies and inability.

Therefore, in order to manage the entire market space, a complex vision of the global market becomes necessary, where competition

⁹ See *Enterprise Europe Online* on the website <http://europa.eu.int/>

grows in every field and where everything is at stake. In any case, all this depends also on the ability to manage the entire chain of supply, production and commercialization¹⁰.

Economy, or the world of business, then uses the communication and the most sophisticated technologies to inform the consumer on how to reach the client. In this case communication is reduced to a simple operation of sale. However communication should not be confused with the persuasion¹¹ and with all the derived techniques; however, this is psychology and not information.

What could be an utopia, is today reality. Utopia, that is, the use of knowledge to eliminate want and assure survival. The technological society could be the only society possible in the technological world of the future. The politics of knowledge may be the politics of necessity in a society more interconnected and complex than anything we have ever imagined.

The information society rides the technology, it uses it to transform the practices and the customs of people. Information is becoming readily available around the globe at an unprecedented pace. Customers, competitors, and innovators have instant access to each other¹². Technological change, especially change in information and communication technology, delivered the Information Age and converted it into the Knowledge Age.

Is it possible to imagine the future? As the global village gets more integrated, individuals in a networked world are going to expect instant communication and receive it. The future will be for example the use of "instant messaging technologies"¹³ that are practically free and provide instantaneous communication between the people in every part of the world. They are poised to provide connectivity in a networked world. Can you imagine this? When this technology is available, companies will be able to set up video conference calls without all the costs

¹⁰ See Calvelli A., *Scelte d'impresa e mercati internazionali*, Giappichelli Editore, Torino, 1998.

¹¹ See Cialdini R., *The psychology of persuasion*, Quill William Morrow and Company, New York, 1993.

¹² See Boschi S., *Il potere del Cambiamento*, Vertici Edizioni, Firenze, 2001.

¹³ Heilig J. M., *Virtual reference at Jones University*. Colorado Libraries, Colorado, 2001.

and equipment required today. It will be a complete equality and in the same time it is complex, what is called by Edgar Morin the complex knowledge, which responds to the Latin world "complexus", meaning an interweaving of parts. Complex knowledge means seeing the common thread in things, seeing unity and diversity at the same time. Genetic, cerebral and anatomic human unity evidently exists but it is important to see that this unity manifests itself through individual diversity. Edgar Morin reiterates the concept by saying that for example, "culture never exists as the culture, but rather manifests itself as a variety of cultures, and music through a variety of types of music". He believes that "the meaning of unity in diversity is very important for complex vision".

Indeed, we face a challenge in which governance applied to information society should be identified in the need of recognizing an historical responsibility in the relationship between duties and rights, responsibility where all the subjects operating in the human coexistence must, and maybe can, intervene in order to guarantee to such existence the essential achievement of a goal. Together with citizens, also representatives of the cultural world, of research and education, of religions, economy and finance, of institutions, political parties and trade unions have the daily inevitable goal of reaching out through a message and to integrate reciprocal interests in sometimes unreachable places. Thanks to the use of technological instruments, the information society has been able to reduce spaces and to accelerate the exchange of ideas understanding the importance of a common and original planning. It is the task of governance and of the "government" to synthesize policies and instances, which, today, travel faster than ever and are often misunderstood.

As a consequence, the information society and, therefore, communication fall within this space action, where everything is rationally simplified and totally logic, and which tends to erase contradictions which can be understood only through the complex analysis of the entire universe. In the universe, rationality is simple, totally logical and seeks to eliminate contradictions. Indeed, one cannot understand the deeper issues and aspects of the universe.

Morin would say that we have to make wide use of reason, while comprehending that reason cannot understand everything and that

there are poetic ways of understanding and experiencing our humanity and nature. "Knowledge knows that uncertainty exists and that we cannot know everything in an exhaustive way.

Therefore, we must further our knowledge but also bear in mind that this knowledge is modest, and complex". In conclusion I can say that the future is information, and knowledge, in a globalized and complex dynamics, based on the notion that the information society can be simplified to the sum of information communicable among the people. The development of information is then one of the most decisive, formative factors for the future. It remains the question whether the information system reduces the possibility of forgetting, which is an essential aspect of social and individual life. Such a question, which is a characteristic of the social and political identity of the information society, needs more systematic analysis, and this is not the time to consider the democratic or anti-democratic regulators of the information society.

References

1. Allen J. P., "Phones R Us." *The Information Society*, Vol. 23, No. 1: 69-70, 2006
2. Ardizzone P., *Televisione e processi formativi*, Unicopli, Milano, 1997.
3. Beer S., *Cybernetics and Management*, The English Universities Press, Limited, London, 1959.
4. Boschi S., *Il potere del Cambiamento*, Vertici Edizioni, Firenze, 2001.
5. Calvelli A., *Scelte d'impresa e mercati internazionali*, Giappichelli Editore, Torino, 1998.
6. Cialdini R., *The psychology of persuasion*, Quill William Morrow and Company, New York, 1993.
7. Crespellani C., Porcella S., Tagliagambe G., Usai, *La comunicazione nell'era di Internet*, Etaslibri, Milano, 2000.
8. Dominici P., *La comunicazione nella società ipercomplessa. Condividere la conoscenza per governare il mutamento*, Franco Angeli, Milano, 2011.
9. Giannantonio V., *Manuale di diritto dell'informatica*, Vol. 1: La libertà informatica. I beni informatici, Cedam, Padova, 2001.
10. Hall E. T. *Beyond Culture*, Anchor Press, New York, 1976.
11. Hauser M. D. *The Evolution of Communication*. MIT Press, Cambridge, MA, 1996.
12. Heilig J. M., *Virtual reference at Jones University*. Colorado Libraries, Colorado, 2001.

13. Marsden C. T., *Regulating the Global Information Society*, London, UK: Routledge, 2000.
14. May C. T., *The Information Society: A Sceptical View*, paperback, Hardcover, UK, 2002.
15. Morin E. , *Introduzione al pensiero complesso*, Sperling & Kupfer, Milano, 1993
16. Morin E. , Véronique Nahoum-Grappe, Haïm Vidal Sephiha, *Vidal et les siens*, Paris, 1989.
17. Ritchie D. L., *Information*, Sage, Newbury Park, CA, 1991.
18. Rush M., *Politica e società*, Il Mulino, Bologna, 1998.
19. Volli U. , *Il libro della comunicazione*, Il Saggiatore, Milano, 1994.
20. Zampetti P.L., *La società partecipativa*, Dino Editore, Roma, 1982.
21. Website: <http://europa.eu.int/>
22. <http://www.guninetwork.org/resources/guni.talks/edgar-morin>
23. http://www.academia.edu/213724/Edgar_Morins_Path_of_Complexity
24. Anderson, J.Q. & Rainie, L. (2010). *The Future of the Internet IV*. Washington, DC: Pew
25. Internet & American Life Project. Retrieved February 19, 2010 from
26. <http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2010/Future%20of%20internet%202010%20AAAS%20paper.pdf>

Abstract

The expansion of information is then one of the most significant, formative factors for the future of our society. The article examines the implications of information and information technologies for the future European political and social dynamics, especially in an information society in continuous movement and transformation and with strong relationship with the complex society of information. The article provides also to analyse the future of the information, and knowledge, in a globalized and complex dynamics.

Açar sözlər: *qloballaşma, informasiya, telekommunikasiya, siyasət, cəmiyyət*

Keywords: *Globalization, information, telecommunication, policy, society*

Ключевые слова: *глобализация, информация, телекоммуникация, политика, общество*

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ: YENİ İNKİŞAF ERASININ AÇARI

Rəhimzadə Vüqar Gəncəli oğlu

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Naxçıvan Bölməsi
(vuqarrehimzade@mail.ru)*

Qlobal transformasiya dövründə İKT solumun inkişafına təsir göstərən vacib amillərdən birinə çevrilib. Cəmiyyətin inkişaf tarixində üçüncü qlobal sosial-texniki inqilab kimi qeyd olunan müasir informasiya texnologiyaları ictimai həyatın informasiyalaşdırılması prosesi kimi reallaşır. Formalaşan informasiya dünyası daha çox insanı əhatə edərək cəmiyyəti daha da inkişaf etdirir, ilk növbədə münasibətlərin forması və məzmunu dəyişir. İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu və ya başqa sözlə desək, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ölkənin intellektual potensialından səmərəli istifadə edərək hərtərəfli inkişafın təmin edilməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin aradan qaldırılması, cəmiyyətdə aşkarlıq və şəffaflığın inkişaf etdirilməsi, bütövlükdə ictimai həyatın demokratikləşməsi üçün güclü vasitədir.

Hazırda ictimai şüurda İKT-dən biznesdə, siyasətdə, idarəetmədə, səhiyyədə, mədəniyyətdə, elmdə, təhsildə, sənayedə və digər sahələrdə istifadə məsələlərinin aktuallığı və zəruriliyi tam qəbul olunub. İndiki dövrdə məlumat almaq imkanı güclü olan vətəndaş cəmiyyətinin qurulması gələcək bəşər sivilizasiyasına doğru mühüm bir addımdır. Hazırda İKT-dən geniş istifadə hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına kömək edir və yoxsulluğun azaldılmasında səmərəli vasitəyə çevrilir.

"İnformasiya cəmiyyətinin" qurulması istiqamətində real işlər hələ 14 il öncədən start götürüb. 2000-ci ildə XXI əsrdə bütün solumların qarşısında duran prioritet resurs – informasiya ilə idarə olunma haqqında «Böyük səkkizlərin» iştirakı ilə qəbul edilmiş Akinav Xartiyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qəbul olunmuş qlobal sənəddə insanların həyat xüsusiyyətlərinin, onların təhsil və həyat fəaliyyətlərinin, həmçinin hökumət və vətəndaş cəmiyyəti münasibətlərinin tənzimlənməsinin elektron modeli təklif olunur.

İnformasiya cəmiyyətində həyatın bütün sferaları elektron idarəçilik modelinə uyğunlaşdırılır. Bu da hazırkı informasiya cəmiyyətləri üçün məqbul olan elektron hökumət formulasıdır. Əlbəttə ki, infor-

masiyanın da vacib resurs kimi qəbul edildiyi yeni cəmiyyətdə daha çox insan kapitalına əsaslanan idarəçilik formalaşdırılır. İnsan kapitalının formalaşdırılması isə bütün cəmiyyətlər üçün vacib, eyni zamanda, mürəkkəb bir prosesdir.

İctimai-iqtisadi formasiyaların inkişafı tendensiyasına nəzər saldıqda, görürük ki, əsas təkanverici qüvvə məhz insan resursudur. Cəmiyyətin bütün həyat sferalarının elektronlaşdırılması, vətəndaşlarla dövlət orqanları arasındakı ünsiyyətin asanlaşdırılması solumun bütün üzvlərinin rifahına xidmət etmiş olur. Bütün bunların reallığa çevrilməsi üçün mütləq şəkildə insan amilinə yatırım edilməlidir ki, buna da müasir dövrdə insan kapitalının formalaşdırılması deyilir.

İnsan kapitalının yaradılması haqqında fikirlər də yeni meydana gəlməyib. İnsan kapitalı haqqında nəzəriyyələr hələ 60-70 il öncə H.Bekkerin, T.Şulçun, B.Breysbordun, B.X.Hansın və başqalarının araşdırmalarında yer alıb.

Q.Bekker "xəritə" hazırlamaqla yazır ki, ümumi və xüsusi peşə növlərinin mənimsənilməsi üçün təhsilə, sağlamlığa, peşəkar hazırlığa (təsnifatlandırma, təcrübə bölgüsü və s.), miqrasiyaya, iqtisadi fəaliyyət üçün informasiya və motivasiyaya yatırım edilməlidir [1].

M.Blauc qeyd edir ki, insanlar mövcud resurslarını müxtəlif formada gələcək inkişafına xərcləməlidir ki, perspektivdə tərəqqinin həcmi genişləndirsinlər [2]. Adları çəkilən araşdırmaçıların fikrincə, insan kapitalı – bu hər kəsdə ehtiyatda olan bilikdir, qabiliyyətdir, motivasiyadır. İnsan faktoruna yatırım məhz təhsilin gücləndirilməsi, yığılmış təcrübənin bölüşdürülməsi, səhiyyənin müdafiəsi, coğrafi mobillik və informasiya axtarışdır. S.A.Dyatlov da deyirdi ki, insan kapitalı gəlirlərin artmasına, istehsalın və əməyin yüksəlməsinə, bu və ya digər ictimai sferada məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsinə əlavə imkanlar yaradan potensial bilik, səhiyyə, qabiliyyətdir [3]. L.Turou isə insan kapitalına "siyasi və sosial sabitliyə hörmət" amilini də əlavə edir [4].

Göründüyü kimi, insan kapitalı cəmiyyətin inkişafının konstant aprior resursu hesab edilir. Yəni bu fenomen maddi resurs deyil ki, olduğu kimi gələcək nəsillərə ötürülsün. Ona görə də insan amilinə yatırılan kapital perspektiv inkişaf üçün nəinki baza yaradır, hətta, gələcək nəsillərə yol göstərən faktora çevrilir. İnsan kapitalı faktoru müasir dövrdə, xüsusilə də, "informasiya cəmiyyəti"nin qurulduğu bir zamanda həyati vacib xarakter daşıyır. Dövlətin idarəedilməsinin elek-

tron modelinin formalaşdırıldığı bir vaxtda isə ən çox ehtiyac duyulan resurs olan insan amilinə yatırılan sərmayə sosisumların inkişafının əhəmiyyətli trendinə çevrilir. Anlaşılan da odur ki, insan kapitalı "informasiya cəmiyyəti"nin və elektron idarəçilik modelinin açarıdır.

İnformasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi, innovasiyayönümlü və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında İKT-nin tətbiqinin və elektron xidmətlərin, həmçinin informasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsi, cəmiyyətin informasiya məhsul və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi, rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü İKT potensialının gücləndirilməsi, yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması qarşıda duran prioritet vəzifələrdən hesab edilir.

İKT və əqli mülkiyyətin qarşılıqlı təsiri və əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunan bir çox obyektlərin qlobal rəqəmsal şəbəkəyə çıxışı nəzərə alınaraq, on-line lisenziyalaşmaya və one-stop-shops formatında xidmətlərin göstərilməsinə əsaslanan rəqəmsal hüquqları idarəetmə sistemi yaradılacaq. Bununla yanaşı, kosmik sənayenin inkişafı ilə bağlı müvafiq tədbirlər həyata keçiriləcək. Eyni zamanda, "Elektron hökumət" in formalaşdırılması məqsədi ilə ardıcıl və mərhələli qaydada müvafiq tədbirlər görülməlidir. Dövlət orqanlarında müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi genişləndiriləcək, dövlət orqanlarının öz aralarında vahid infrastruktur əsasında təhlükəsiz informasiya mübadiləsi aparması, onların funksional vəzifələr üzrə əhaliyə elektron xidmətlər göstərməsi təmin ediləcək, informasiya təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi, səriştəli istifadəçi və mütəxəssislər hazırlanması kimi məsələlər diqqətdə saxlanılacaq. İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ölkəyə daxil olan internet trafikində qlobal kiberhücumların qarşısının alınması, informasiya proseslərinin mühafizəsi, dövlət orqanlarının informasiya resurslarının və sistemlərinin mümkün təhdidlərdən qorunması, kibertəhlükəsizlik sahəsində ümummilli hazırlığın qaldırılması və maarifləndirmənin genişləndirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılacaq.

Qeyd edək ki, bu gün İKT Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, biznesin irəliləməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Dövlət idarəçiliyi, təhsil,

səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilib. İnternet mediasının inkişafı, internetdə fikir və söz azadlığının mövcudluğu, elektron qəzet və jurnalların, xarici və daxili sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiyasında [5] müəyyən edilmiş əsas hədəfə çatmaq üçün növbəti on ildə İKT sektorunun həcmiminin 4-4, 5 dəfə genişləndirilməsi, İKT-nin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi, cəmiyyətin İKT ehtiyaclarının ödənilməsi tələb olunur. Bunlara nail olmaq üçün innovativ, rəqabət-qabiliyyətli və ixracyönlü İKT potensialının formalaşdırılması, ölkənin regional informasiya xidmətləri mərkəzinə çevrilməsi, kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi və peyk texnologiyalarının geniş tətbiqi [6], vətəndaşların və cəmiyyətin mövcud imkanlardan, məhsul və xidmətlərdən səmərəli bəhrələnməsi üçün şərait yaradılması və onların İKT biliklərinin, bacarıqlarının və hazırlığının yüksəldilməsi, “elektron hökumət”in inkişaf etdirilməsi və dövlət idarəçiliyinin bütün səviyyələrində elektron xidmətlərdən istifadə edilməsi, həmçinin mövcud İKT infrastrukturunun və İKT istifadəçilərinin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması, görülən işlərə elmi dəstək verilməsi, ölkənin qlobal informasiya məkanına sıx inteqrasiyası vacibdir. İKT-nin, o cümlədən internet iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi ənənəvi iqtisadi sahələrin inkişafında da mühüm rol oynayacaqdır. Məhz internet iqtisadiyyatı yeni istifadə və iştirak mühitlərinin yaranmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, rəqiblər üzərində strateji üstünlüyün əldə olunmasına, tərəfdaşlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, informasiya resurslarından optimal istifadəyə və bütövlükdə cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Becker G. Human Capital. N.Y., L., 1975, p. 185
2. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. Москва, журнал «Вопросы экономики», 2004. стр. 316-335
3. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. СПб.: СПбГУЭиФ. 1994, стр. 276
4. Thurow L. Investment in Human Capital. Belmont, 1970. p. 223
5. www.president.az/articles/11157
6. www.azercosmos.az/haqq-m-zda/qanunvericilik

Xülasə

İnformasiya cəmiyyətində həyatın bütün sferaları elektron idarəçilik modelinə uyğunlaşdırılır. Bu da hazırkı informasiya cəmiyyətləri üçün məqbul olan elektron hökumət formulasıdır. Əlbəttə ki, informasiyanın da vacib resurs kimi qəbul edildiyi yeni cəmiyyətdə daha çox insan kapitalına əsaslanan idarəçilik formalaşdırılır. İnsan kapitalının formalaşdırılması isə bütün cəmiyyətlər üçün vacib, eyni zamanda, mürəkkəb bir prosesdir. İnformasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi, innovasiyayönümlü və biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında İKT-nin tətbiqinin və elektron xidmətlərin, həmçinin informasiya təhlükəsizliyi sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsi, cəmiyyətin informasiya məhsul və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi, rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü İKT potensialının gücləndirilməsi, yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması qarşıda duran prioritet vəzifələrdən hesab edilir.

Information society: the key to new development era

(Rahimzade V.G.)

Abstract

All spheres of life in information society are brought to conformity with an electronic governance model. Certainly, the new society, where information is considered an important resource, is dominated by human capital-based form of governance. Formation of human capital is important for all societies. It is also a complex process.

Ensuring transition to information society, building innovative and knowledge-based economy, strengthening the application of ICT in public and local self-governance bodies, expanding the activities in the field of electronic services, particularly information security, completely meeting the society's need for information products and services, strengthening competitiveness and ICT-related export potential, preparing highly-skilled specialists and scientific workers are among key priorities.

Информационное общество: ключ к новой эре развития*(Рагимзаде В. Г.)***Резюме**

В информационном обществе все сферы жизни приводятся в соответствие с электронной моделью управления. Это приемлемая для нынешних информационных обществ формула электронного правительства. Конечно же, в новом обществе, где информация воспринимается в качестве важного ресурса, прежде всего, формируется управление, основанное на человеческом капитале. А формирование человеческого капитала – это важный и в то же время сложный процесс для всех обществ. Предстоящими приоритетными задачами считаются обеспечение перехода к информационному обществу, строительство инновационно направленной и основанной на знаниях экономики, расширение применения ИКТ и электронных услуг в государственных органах и органах местного самоуправления, а также деятельности в области информационной безопасности, полноценное удовлетворение потребностей общества в информационном продукте и услугах, усиление конкурентоспособного и экспортно направленного ИКТ-потенциала, подготовка высоко-квалифицированных специалистов и научных кадров.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, İKT, insan kapitalı, elektron idarəçilik, elektron hökumət, informasiya, internet

Keywords: information society, ICT, human capital, electronic governance, electronic government, information, internet

Ключевые слова: информационное общество, ИКТ, человеческий капитал, электронное управление, электронное правительство, информация, интернет

AZƏRBAYCANDA İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNƏ KEÇİD: PERSPEKTİVLƏR VƏ PROBLEMLƏR

Bayramzadə Elşən Əsgər oğlu

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Tarixi təcrübə göstərir ki, aydın perspektiv və ümumi qəbul edilmiş məqsədlərdən məhrum, mənəvi vəhdətə malik olmayan cəmiyyətlər ya dağılmalı, ya da yeni dəyər, qurğu, məqsəd və vəzifələrə nail olmaqda zəkali-səmərəli metodlar hazırlamaq prosesi güc tapmalıdır. Deyilən tarixi-empirik müddəa bu prosesin dönüş məqamlarında xüsusi aktualıq kəsb edir.

XX əsrdə rəngarəng kataklizmlər yaşamış Azərbaycanın müasir qloballaşan və informasiyalaşan dünyada indiki və gələcək yerini müəyyənləşdirməsi problemi ciddi nəzəri-fəlsəfi, sosial-iqtisadi araşdırma tələb edir. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda tarixi aspektin də nəzərə alınması vacibdir. Çünki XX əsrin siyasi xəritəsində Azərbaycan fərqli çalarlarla təmsil olunmuşdur. Bu əsrə Rus imperiyasının əyaləti kimi qədəm qoymuş Azərbaycan qısa müddətə -1918-1920-ci illərdə müstəqillik qazanmış, Şərqdə ilk demokratik respublika qurmaqla beynəlxalq birliyin müstəqil subyekti kimi çıxış etmişdir. Lakin 1920-ci ildə yenidən, SSRI adı ilə bərpa olunmuş Rus imperiyasına qatılmışdır. 1991-ci ildə SSRI-nin dağılması ilə müstəqillik əldə edən Azərbaycan beynəlxalq hüququn müstəqil subyektinə çevrilir və onun qlobal siyasi-iqtisadi, mədəni- informasiya məkanına fəal inteqrasiyası başlayır.

Qısa arayışdan görüldüyü kimi, Azərbaycan XX əsrin böyük hissəsini, SSRI-nin tərkibində keçirmişdir. Qloballaşma, modernizasiya kimi meqa- təmayüllər nisbətən uzunmüddətli zaman miqyasında nəzərdən keçirildiyi üçün, biz bütövlükdə SSRI-nin XX əsrə xarakterik olan qlobal transformasiyalara refleksiyasını nəzərdən keçirəcəyik. Bu, xüsusilə rəsmi sovet ideologiyası kimi çıxış edən marksizmlə bir araya sığmayan postindustrial transformasiyalara aiddir.

Burada məsələ heç də sırf ideoloji xarakter daşmır. Bütövlükdə Sovet təsərrüfat sisteminin əsasən aqrar və industrial sektor üzərində qurulması, onun zamanın tələblərinə adekvat cavab verməsini çətinləşdirmişdir. Hələ 1946-cı ilin fevralında I.V.Stalin deyirdi: «Sovet İttifaqı 50 mln. ton çuqun, 60 mln. ton polad, 500 mln. ton neft istehsal etdiyi

zaman biz bütün bədbəxtliklərdən sığortalanmış olacağıq» (1, s.435). İctimai – iqtisadi inkişafın göstərilən strategiyası növbəti illərdə də dəyişməz qalmışdır. Sovet İttifaqını dünyanın lider ölkəsi adlandıranlar heç də yanılmırdı. Ancaq bu birincilik hansı sferaları əhatə edirdi? 1988-ci ilin bəzi statistik göstəricilərinə nəzər yetirək. Sovet İttifaqı çuqun, polad, neft, traktor istehsalı, dəmir–beton konstruksiyalarının quraşdırılması, kartof, şəkər çuğunduru və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi üzrə dünyada birinci yeri tuturdu. ABŞ-da 57, 3 mln. ton taxıl yetişdirilirdisə, bu göstərici SSRI üçün 83, 3 mln. ton olmuşdur (2, s.39). Həmin ilə aid olan başqa bir göstərici: min nəfərə düşən kompüterlərin sayına görə SSRI nəinki ABŞ, Yaponiya, AFR, Fransa kimi ölkələrdən, hətta Tayvan, Honq-Konq, Sinqapur, Hindistandan da çox geri qalmışdır (2, s.41).

Artıq XX əsrin 80-ci illərində, xüsusilə Qərb ölkələrində ciddi müzakirə edilən informasiya cəmiyyəti haqqında Sovet ədəbiyyatında heç bir refleksiya rast gəlinmir. Hətta cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının tarixi labüdlüyü və sosial tərəqqi baxımından vacibliyi haqqında əsərlər yarandıqdan sonra belə, bu prosesə ifrat neqativ münasibət müşahidə olunmuşdur. «Informasiyanın burjuva nəzəriyyəçiləri – deyərək A.P.Suxanov yazırdı – informasiyanın təbiət və cəmiyyətdə rolunu fetişləşdirir, «informasiya cəmiyyəti» deyilən bir konsepsiyayı yaratmağa cəhd edirlər... Belə cəmiyyətdə insan nəşə etməkdə gücsüzdür. O həmişə getdikcə daha çox artan müxtəlif məlumatlar, broşürlər, kitablar və s. təzyiqi altındadır... Informasiyanın cəmiyyətin həyatındakı rolunu idealist və texnokratik mövqedən traktovka edən burjuva ideoloqları, onun əhəmiyyətini ictimai inkişafda məhsuldar qüvvələr və istehsal münasibətlərinin həlledici roluna qarşı qoyurlar» (3, s.87).

Deyilənlərə çoxsaylı misallar göstərmək mümkündür. Qərbdə yaranmış, ortodoksal marksizmlə uzlaşmayan bütün nəzəriyyə və konsepsiyaların birmənalı rədd edilməsi, köhnəlmiş təsərrüfat metodları və idarəetmə üsullarından imtina edilməməsi son nəticədə Sovet İttifaqını uçuruma gətirdi.

Göstərilən amillərin SSRI-nin dağılmasında yeganə səbəbi kimi göstərilməsi düzgün olmazdı. Lakin postindustrial transformasiyalara adekvat reaksiya verilməməsinin həlledici olması aşkardır. Bu baxımdan Azərbaycanın gələcək inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirərkən uyğun amillərin nəzərə alınması, vacib şərt olaraq zərurətə çevrilir.

Postindustrial inkişaf yoluna qədəm qoymuş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, hər bir ölkə informasiya cəmiyyətinə doğru siyasi, sosial- iqtisadi və mədəni şərtlərlə müəyyənləşən özünə-məxsus yolla hərəkət edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə artıq çoxdan effektiv fəaliyyət göstərən, informasiya tələbatının fasiləsiz artımı təmin edən bazar iqtisadiyyatı fəaliyyətdədir. Digər tərəfdən bu ölkələrdə informasiya xidmətlərinin əsas istehlakçısı olan güclü orta təbəqə formalaşmışdır. Onların iqtisadiyyatı informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun inkişafını investisiyalaşdırmaq üçün sərbəst vəsaitlərə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin böyük çoxluğunda informasiya məhsulu və xidmətlərinin istehsalı və onların əhaliyə təqdim edilməsi üçün yaxşı inkişaf etmiş infrastruktur mövcuddur. Kompüter təhsil sistemi formalaşmış, informasiya-kommunikasiya xidmətlərinin sferası genişlənmişdir.

Azərbaycanın informasiya cəmiyyətinə keçidi bugünkü sosial-iqtisadi, elmi-texnoloji və mədəni məxsusiyyətlərlə müəyyənləşir. BMT-nin Avropa üzrə iqtisadi komissiyasının ekspertləri ölkədə informasiya cəmiyyətinin qurulması, bütövlükdə «elektron hazırlığı» (e-readiness) vəziyyətini təhlil edərək mövcud situasiyanı xarakterizə edən pozitiv və neqativ amilləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdi. Cari vəziyyəti xarakterizə edən pozitiv amillər:

- əhalinin savadlılıq və təhsil səviyyəsinin yüksək edilməsi;
- özəl telekommunikasiya operatorlarının mövcudluğu və artımı;
- milli layihələrə İKT-nin tətbiqində pozitiv təcrübənin olması;
- iqtisadiyyatın sabit inkişafı və zəngin enerji resursları.

Cari vəziyyəti xarakterizə edən neqativ hallar:

- ölkənin keçid dövrünü yaşaması və Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-ni Ermənistan Respublikasının işğal etməsi nəticəsində bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün olması, hökumətə İKT-nin inkişafı üçün lazımi maliyyə ayırmağa maneə törətməsi;

- keçid dövrü ilə əlaqədar inkişaf etmiş ölkələrə «beyin axımı»;
- İKT- nin üstünlükləri haqqında əhalinin az məlumatlılığı;
- bütövlükdə Azərbaycanda kompüterləşdirmənin aşağı səviyyəsi;
- respublikadakı telekommunikasiya sferasında dövlət inhisarının mövcudluğunun innovasiya və şəffaf rəqabətə mane olması (4, s.29-30).

BMT ekspertlərinin qiymətləndirmələri bir sıra ciddi məqamlara aydınlıq gətirsə də, real vəziyyəti heç də tam dolğunluğu ilə əks etdirmir. Əsas diqqət problemin texniki tərəfinə yönəldilir, digər cəhətlər unudulur. Deyilənləri nəzərə almaqla, Azərbaycanın informasiya cə-

miyyətinə keçidi üçün oynadığı rola görə neqativ (keçidə mane olanlar) və pozitiv (keçidə kömək edənlər) məxsusiyyətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdiririk:

1) neqativ məxsusiyyətlər:

- milli iqtisadiyyatda hasilat sektorunun üstünlüyü;
- yüksək texnoloji kompleksin qeyri- kafi inkişaf səviyyəsi;
- informasiya məhsulu və xidmətlərinə kafi ödəniş qabiliyyətli təbəqənin olmaması;
- informasiya məhsullarının əsas istehlakçısı -çoxsaylı orta təbəqənin tam formalaşmaması.

2) Pozitiv məxsusiyyətlər:

- ictimai əhəmiyyətli siyasi, iqtisadi və sosial informasiyaya bütün əhəlinin informasiyon tələbatının artması;
- SSRI dövründə formalaşan yüksək elmi, təhsil və mədəni potensialın mövcudluğu;
- mürəkkəb elmi texniki məsələlərin həllinə qabil, nisbətən ucuz intellektual işçi qüvvəsi;
- iqtisadiyyatın digər sektorlarına münasibətdə müasir rabitə sistemlərinin inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə oluna biləcək tempə formalaşması.

Göstərilən neqativ və pozitiv məxsusiyyətlər Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçidin özünəməxsus modelinin hazırlanmasını, başqa yolların axtarılmasını tələb edir, ilk növbədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri sayır:

- ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- «köhnə iqtisadiyyatın» (industrial iqtisadiyyat) əsasını təşkil edən müəssisələrlə rəqabət imkanına malik yeni müəssisələrin yaranmasına imkan verən kiçik və orta biznes inkişafının stimullaşdırılması;
- fundamental biliklərin dəstəklənməsinə istiqamətlənmiş və aşağıdakı zəncirdən ibarət infrastrukturun yaradılması: fundamental elmlərin və elmi araşdırmaların inkişafına dövlət yardımı; əlyətərli təhsil sisteminin formalaşdırılması; innovasiyalardan daha çox gəlir əldə etməyə şərait yaradan düzgün rəqabətin mövcudluğu; özəl kapitaldan əhəmiyyətli hissənin bazar iqtisadiyyatı əsasında kəşf və ixtiraların maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi.

Deyilənlərə uyğun olaraq Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin qurulmasının üç strateji mərhələsini göstərə bilərik:

1. Bütövlükdə ümumi və xüsusi təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması (buraya uşaq baxçası, orta təhsil müəssisələri, ali məktəblər və mütəxəssislərin hazırlanması ilə məşğul olan sonrakı təhsil formaları); insan potensialının mühüm xarakteristikası kimi çıxış edən səriştəliliyin, peşəkarlığın və yaradıcı bacarığın rolunun artırılması. Yeni nəslin formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş, informasiya cəmiyyətinin tələblərinə cavab verən təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması-informasiya cəmiyyətinə keçidin əsas perspektiv məsələsidir.

2. İnformasiya və kommunikasiya xidmətlərinin, onlara uyğun infrastrukturun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi (buraya cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının əsas məsələsi olan kütləvi istehlaka istiqamətlənmiş ev kompüterləşdirilməsi də aiddir). Bu əhəlinin, iqtisadi struktur və dövlət hakimiyyəti orqanlarının informasiyadan sosial, iqtisadi və fərdi inkişaf resursu kimi istifadəyə maraqlı olmaları ilə birbaşa əlaqəlidir.

3. Azərbaycanda fundamental elm sahələrinin adekvat dövlət və qeyri-dövlət maliyyələşdirilməsinin təşkili.

Hər üç istiqamətdə görülməli işlər: informasiya və biliyin sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafın gerçək resursuna çevrilməsinə; vətəndaş cəmiyyəti institutlarının möhkəmlənməsinə; vətəndaşların informasiyanı sərbəst əldə etmə, yayma və istifadə hüququnun təminatına; şəxsiyyətin özünüinkişaf imkanlarının genişlənməsinə kömək edə bilər. Göstərilən yolla hərəkət edilməsi yeni fəaliyyət növlərinin yaradılmasına, həm biznes, həm də fərdi əmək sferasında sosial münasibətlərin yeni tipini formalaşdırmağa, insanın yaradıcı və intellektual potensialını gücləndirməyə imkan yaradır. Bunların nəticəsi isə Azərbaycanda qlobal informasiya cəmiyyətinin ayrılmaz elementi kimi çıxış edən informasiya iqtisadi məkanının formalaşmasıdır.

Ölkədə informasiya cəmiyyətinin qurulmasının digər vacib şərti kütləvi istehlaka hesablanmış informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin sənayesinin formalaşdırılması və inkişafı sahəsində aşağıdakı məsələlərin həll edilməsidir:

- istifadəçilərin informasiya sistemləri ilə qarşılıqlı şəbəkə təsiri üçün ixtisaslaşdırılmış ucuz qurğuların, sosial təyinatlı və ümumi əlyətarlı informasiya-sorğu və konsultativ terminalların, o cümlədən ev kompüterləşdirilməsi üçün program-məzmun və xidmət yardımı sisteminin hazırlanması;

- əhali üçün informasiya və kommunikasiya xidmətləri bazarının mənimsənilməsi və inkişafında dövlət və qeyri-dövlət strukturlarının iştirakını asanlaşdıran iqtisadi şəraitin yaradılması.

Azərbaycanın informasiya cəmiyyətinə keçidinin əsas şərtlərindən biri inkişaf etmiş informasiya – iqtisadi məkanının formalaşdırılması və onun dünya informasiya məkanına inteqrasiyasıdır. Bu, sabit iqtisadi artımı, əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəlişini, dövlət və cəmiyyətin sosial-siyasi sabitliyini təmin etməlidir.

Ədəbiyyat

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000, с.435, 608 с.
2. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. Москва: Политиздат, 1991, с.39, 287 с.
3. Суханов А.П. Информация и прогресс. Новосибирск: наука, 1988, с.87, 192 с.
4. Towards a knowledge-based economy. Azerbaijan Country readiness assessment report. Printed at United Nations. Geneva, 2003, p. 29-30, 68 p.

Azerbaijan's transition information society: opportunity and reality (*Bayramzade E.A.*)

Abstract

In the article is investigated the problems of Azerbaijan in information sphere. In frame of country's contemporary development dynamics offered the realizable optimum model of building information society.

Переход Азербайджана к информационному обществу: перспективы и реалии (*Байрамзаде Э.А.*)

Резюме

В статье проводится анализ касающихся проблем в информационной области Азербайджана. В рамках динамики современного развития страны автором предлагается возможная оптимальная модель создания информационного общества.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, postindustrializm, informasiyalaşdırma, kompüterləşdirmə

Keywords: information society, post-industrializm, informatization, comuterization

Ключевые слова: информационное общество, постиндустриализм, информатизация, компьютеризация

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN NEOKOLONİALİZM MODELİ – BÖYÜK ORTA ŞƏRQ LAYİHƏSİ

Kərimov Emin Altay oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

Orta Şərq adlandırılan bu böyük bölgə tarixin başlanğıc nöqtəsindən indiyə qədər bəşəriyyətin yaratdığı mədəniyyətin beşiyi olmuş, dünyanın digər bölgələrində inkişaf edən mədəniyyətlərin yayılmasına qovşaq nöqtəsi kimi yaxından kömək etmişdir.

Bölgənin Dünya ilə əlaqələndirilməsində əhəmiyyəti Şərq-Qərb arasında sadəcə ticari malları deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərin, inancların və müxtəlifliklərin təsir gücünü də bu bölgə içində reallaşmasını təmin etmişdir.

Bu çoxyönlü alış-veriş Orta Şərqi, sənaye çevrilişi istisna edilərsə dünya tarixini ən çox təsirləndirən proseslərin baş verdiyi bölgə halına gətirmişdir. Bu səbəbdən dünya hakimiyyətinə yön vermək istəyən bir dövlət üçün Orta Şərq imtina ediləməz bir bölgə olmuşdur. Orta Şərqə sahib olma yolunda atılan addımlar, köçlər, isti və ya soyuq qarşıdurmalar təkcə beynəlxalq münasibətləri deyil, eləcə də burada yaşayan xalqların həyatına ciddi təsir etmişdir (1.səh.139).

ABŞ Orta Şərqdə yaşayan xalqları idarə edənlərin öz xalqlarına qarşı izləmiş olduqları anti-demokratik hərəkətləri qadın haqqlarını heçə sayan davranışlarını önə sürərək, bölgədə bir layihənin gərəkliliyinə ehtiyac hiss edir. ABŞ bölgədə dini və milli azlıqların hüquqlarının pozulmasını bəhanə edərək, bütün bölgəni zəhərləyən yanlış ideologiyaları əzmək və inkişafa nail olmaq üçün illərdir etdiyi hərəkətlərə bir ad qoyaraq, Böyük Orta Şərq Layihəsinə start vermişdir.

ABŞ tərəfindən elan edilən bu layihənin əsas məqsədi rəsmən geri qalmış ölkələrə demokratiya gətirməkdir (6, səh.72).

Orta Şərqlin coğrafiyası çox fərqli irqləri özündə ehtiva etməkdədir. Orta Şərqlin coğrafiyasına baxıldıqda əsas əhalinin ərəb olduğu diqqəti çəkir. Lakin ərəb əhalinin sayca çox olmasına baxmayaraq, söz sahibi olan üç ölkədən (Türkiyə, İran, İsrail) heç biri ərəb deyildir. Ərəb olmamaq bu ölkələrin ortaq oxşar cəhətləridirlər. İran və Türkiyənin ortaq nöqtəsi isə ən çox əhaliyə sahib olmaqdır (7, səh.59).

Böyük Orta Şərq Layihəsi ilk olaraq, 2003-də ABŞ-ın NATO-nun Daimi Təmsilçisi R.Nicolas Burns tərəfindən Prarada, ABŞ Dövlət Katibi Köməkçisi Mark Grosman, o zamankı ABŞ prezidentinin milli təhlükəsizlik üzrə məsləhətçisi, sonralar isə Dövlət Katibi Kondoleza Rays tərəfindən dəyişik, lakin bir-birinə yaxın zamanlarda və bənzər ifadələrlə, prezident Buş tərəfindən müxtəlif nitqlərində, önəmli açıqlamalar, Milli müraciətdə və Konqresdəki nitqlərində izah edilmişdir. Ancaq özəlliklə 2004 prezident seçkiləri öncəsi Davosda dilə gətirilmiş, ABŞ prezidentinin köməkçisi Dik Çeyni tərəfindən gündəmə daşınmışdır. Böyük Orta Şərq Layihəsinin rəsmi olaraq elan edilən ana-məqsədi azad olmayan geri qalmış ölkələrə demokratiya gətirmək olaraq açıqlanmışdır.

ABŞ prezidenti Corc Buş (oğul) belə bir layihə ilə Orta Şərqə istiqamətlənmələrin ən önəmli səbəblərini bir çox Orta Şərq ölkələrində mövcud yoxsulluqla izah edir. Ona görə bu ölkələrdə qadın hüquqları yoxdur. Qadınların məktəblərə getməsi əngəllənməkdədir. Bütün dünya irəliləməkdə ikən Orta Şərq yerində saymaqdadır. Prezident Buşa görə Orta Şərqdə azadlıq yaşamadığı qədər bu bölgədə şiddət ixrac edilərək var olacaqdır (9.səh.123).

Böyük Orta Şərq Layihəsinin memarlarından olan Dik Çeyni Böyük orta Şərqin ana fikrinin bütün bölgəyə demokratiyanı yayaraq, bölgəni inkişaf etdirmək və sülhü qarantlaşdırmaqdan ibarətdir – demişdi. Çeyniyə görə demokratiyanın gəlişini asanlaşdırmaq üçün bölgənin problemləri həll edilməlidir. Bu mənada Çeyniyə görə demokratiyaya gedən yol kilometr daşları, hüquq pozuntularının qarşısını almaq, dini və milli azlıqların öz mədəni varlığını qorumaqdır. Eyni zamanda bölgə problemlərini demokratikləşmə ilə birgə həll edilməsinin tərəfdarıdır.

Kondoleza Rays isə bu layihə haqqında belə demişdir: “Mərakeşdən Çin sərhədlərinə qədər 22 ölkənin siyasi və iqtisadi coğrafiyasının dəyişdirilməsidir”. 11 sentyabr 2001 hücumlarını “Ağ Ev” dəkilər ABŞ-a qarşı kin və nifrət kimi dəyərləndirmiş və Orta Şərqə çoxdan bəhanə axtaran amerikalılar üçün gözəl bəhanə olmuşdur. Bu Layihə ABŞ üçün qısa müddətə Yaxın və Orta Şərqə eləcə də Körfəz ölkələrinə hakim olmaq niyyətindədir. Orta müddətli məqsəddə isə Avrasiyanı nəzarətə almaqdır. Uzun müddətdə Dünya hökmranlığı planlaşdırılır (10.səh.84).

“Demokratiya və insan azadlığı” ilə meydana atılmış bu planın əsasında daha konkret və sərt məqsədlər durur: Amerika xarici siyasətinin dəyişməz strategiyası olan neft və enerji mənbələrini nəzarət altına almaq, bu ölkələrin “liberal iqtisadiyyat”a (azad bazar) keçməklə öz bazar şansını artırmaq, bölgə ölkələrinin demokratiyaya keçmələrini, bununla da hər il 2 milyard dollar yardım etdiyi irəli sürülən İsrailin təhlükəsizliyini təmin etmək, İraq müharibəsindən sonra antiamerika danışıqlarını demokratiya termini ilə neytrallaşdırmaq, bölgə ölkələrinin radikal islamçı təşkilatlara qarşı mübarizə aparmasını təmin etmək məqsədləri müəyyən olunub [8, səh.62].

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Ağacan Həsən. İmam. Bakı ş.: 2008, səh. 382.
2. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri. N 2. Bakı ş. 2010.
3. Həsən Rəhimpur Əzgədi. Qloballaşma tarixinə sonu və Mehdilik. İran İslam Respublikasının Azərbaycanadakı Səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzi. Hikmət-elmi araşdırmalar toplusu N 15. Kosər nəşriyyatı. Bakı ş.: 2009/s.60-65.
4. Doktor Behruz Əjdəri. “Fars körfəzi” bütün dövrlər üçün bir ad. Hikmət-elmi araşdırmalar toplusu N 18. İran İslam Respublikasının Azərbaycanadakı Səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzi. Kosər nəşriyyatı, Bakı ş. : 2011/s.133-138.
5. Davudi Təqi Əli Reza. Müasir dövrdə İran-Azərbaycan münasibətlərinin əsas iqtisamətləri. Bakı ş.: 2010.

Rus dilində:

6. Джаванбахи Савагэб, Иран. «Факторы развития исламской цивилизации». Иран-Наме N 1(9). Центр по изучению культуры народов Ирана и Центральной Азии Национальной Библиотеки Республики Казахстан . Г. Алматы: 2009/с.255-268
7. Акбар Турсон США. «Весна исцеленной рацвела опять» Иран-Наме N 1(13). Центр по изучению культуры народов Ирана и Центральной Азии Национальной Библиотеки Республики Казахстан . Г. Алматы: 2010/с.5-41
8. Доктор Муртуза Муттахари. Иран. «Краткий Экскурс по Нахдж-ул-балага». Иран-Наме N 2(14).Центр по изучению культуры народов Ирана и Центральной Азии Национальной Библиотеки Республики Казахстан . Г. Алматы: 2010/с.5-57
9. Хамид Рэза Мазахири. Сейф Иран. «Достижения Исламской Ревалюции в интеллектуальной области»Иран-Наме N 2(10).Центр по изу-

чению культуры народов Ирана и Центральной Азии Национальной Библиотеки Республики Казахстан . Г. Алматы: 2009/с.192-199

Türk dilində:

10. Erceylan Mustafa. Büyük Orta Doğu Projesində İranın önemi. Kocaeli ş.: 2007.

İnternet resursları:

11. <http://www/ispr/ru/frantsiya/voennaya-doktrina/razvitie-otnosheniy-frantsii-s-indiye-pakistanom-iranom-afganistanom.html>.

12. Buyuk-orta-doğu-projesinde-iran-in-onemi-the-importance-of-iran-in-the-context-of-great-middle-east-project.pdf

**Neo-colonialism model of information society -
Greater Middle East project**

(Kerimov E.A.)

Abstract

Strategic plans in the region of the Near East, which is the most critical field of USA foreign policy and approach of leading countries of East and West to this plan are given in this article. Analyze and results of diplomatic and non-diplomatic steps to be made in the Great Middle East project based on new conservatives of White House in the future of whole Middle East are tried to be investigated. Especially, world system which reached critical period of neocolonialism, all leading states are activated by Great Middle East project. And in its turn, it made destiny of eastern people interesting and led to very critic future. In this sense, this article possesses special importance in Azerbaijan political science.

**Модель неоколониализма информационного общества -
проект Большой Ближний Восток**

(Керимов Э.А.)

Резюме

В этой статье был проведен обзор стратегических планов США, в Среднем Восточном регионе, являющихся самой кризисной областью внешней политики, и данных планов самыми ведущими государствами Запада и Востока. В этой статье пытались исследовать анализ и результаты дипломатических и недипломатических шагов, которые будут сделаны в будущем всего Среднего Востока в проекте «Великий Средний Восток», основанном на новых консерваторах «Белого Дома». Система мира, в особенности достигшая кризисного периода неоколониализма, вместе с планом «Великий Средний Восток» США привел все ведущие государства в активное состояние. И это в свою очередь ведет к интересному и весьма

критическому будущему судьбу народов Востока. С этой точки зрения этой статья занимает особое место в Азербайджанской Политической науке.

Açar sözlər: *Fars körfəzində müharibə, neft kranı, klerikal güclər, din siyasəti, iqtisadi embarqo*

Keywords: *The Gulf War, oil valve, clerical power, confessional policy, economic embargo*

Ключевые слова: *Война в Персидском заливе, Нефтяной кран, клерикальные силы, конфессиональная политика, экономическое эмбарго*

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ MİLLİ İDEOLOGİYA VƏ İNFORMASIYANIN ROLU

Soltanov İlham

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

Müasir dünyada təzahür edən və böyük rol oynayan ideoloji cərəyanlardan biri də milli ideologiyadır. İlk olaraq Azərbaycanda milli ideologiyanın tarixi qaynaqlarına diqqət yetirək.

Azərbaycanın milli ideologiyasının tarixən formalaşmasında böyük xidmətləri olmuş M.F.Axundov, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə kimi görkəmli şəxsiyyətlərin adlarını da çəkə bilərik. Ancaq ümumi bir məfkurə, milli dirçəliş və tərəqqi naminə çalışanlar üçün daxili dialoq, seçimətmə, götür-qoy və bütün bunların nəticəsində «ümumi məxrəc»in tapılmasına cəhd və fəallıq olmuşdur. Demokratik cəmiyyətlərdə fikir plüralizmi hakim olduğu üçün milli ideologiyaya ehtiyac olmur. Totalitar və avtoritar rejimlərdə, keçid dövrü şəraitində dövlət tərəfindən dəstəklənən bir ideoloji görüş (məsələn, doktrina şəklində və s.) ümummilli ideologiya kimi qəbul oluna bilər. Müasir qloballaşma şəraitində milli mənəvi dəyərlərimizin qorunması milli ideologiyanın formalaşması ilə mümkündür (6, s. 80-81).

Ümumiyyətlə, milli ideologiyanın inkişafı orta əsrlərdə yeni ictimai-iqtisadi quruluşun təşəkkülü ilə yaranmışdır. Millət ideyası yeni dövrün demokratiyasının hüquqi və ideoloji-əxlaqi cəhətdən əsaslandırılmasıdır. Milli birliklərin təşəkkülü prosesinin təzahür etdiyi ölkələrdə mono və ya yarımətnik əsasda dövlətin möhkəmləndirilməsi önə keçirilir. Bu prosesdə milli ideologiya ciddi siyasi rol oynayır.

Milli ideologiyalar hər bir ölkənin, xalqın inkişafının müəyyən mərhələsi üçün – milli birliyin yarandığı, milli psixologiyanın, milli mənlilik şüurunun və özünüdərkini formalaşdığı, monoetnik və ya polietnik əsasda dövlətçiliyin yarandığı mərhələ üçün önəmli ideologiyadır. Təsadüfi deyil ki, müstəmləkəçilikdən azad olmuş və ya imperiyanın dağılması nəticəsində müstəqilliyini qazanmış xalqların (keçmiş SSRİ ərazisindəki bir çox xalqların, Yuqoslaviya Federasiyasında yaşayan xalqların) milli özünüdərkini və milli özünüreallaşdırması üçün milli

ideologiyaların rolu sıçrayışla artdı. Bu prosesdə dini-konfessional amilin də rolu var («xristian qardaşlığı», «islam qardaşlığı», Hindistanda siqhizm və s.). Hazırda şəraitdə postsovet məkanında – Yuqoslaviyada, Rusiyada, keçmiş SSRİ-nin əksər respublikalarında milli ideologiya cəmiyyətin siyasi həyatında myəyyənedici rol oynayır. Bütövlükdə ideologiyanın milli tipi vətəndaşların siyasi tələblərini ifadə edir, onların sosial statusunu milli mənsubiyyətlə yüksəltməyə istiqamətlənir (7, s. 34).

Millətçilik ideologiyası – millətin, xalqın özünü vahid tam kimi dərk etməsini, hər bir fərddə onun etnosu mənsubiyyət hissini meydana gəlməsi və güclənməsini şərtləndirir. Millətçilik ideologiyası rəşional-pozitiv çalardan tutmuş mürtəce-şovinizt çalarlaradək mürəkkəb və qeyri-yekcins təbiəti ilə fərqlənir. Milli mənafeləri obyektiv əks etdirən mütərəqqi xarakterli milli ideologiyalar etnik birliyin sosial-siyasi və mənəvi yüksəlişinə güclü təkan verdiyi halda, millətin tələb və ehtiyaclarını təhrif edilmiş şəkildə ifadə edən, şovinizt-mürtəce, separatçı məqsədlər güdən millətçilik ideologiyaları isə əksinə, xalqlar arasında nifaq salaraq ictimai-siyasi sabitliyin, sülh və əmin-amanlığın dayaqlarını laxladır, sosial tərəqqinin qarşısında əngələ çevrilir. Yeni və ən yeni tarixi dövr xarici ölkə tarixşünaslığında millətçilik dövrü kimi də xarakterizə olunur. Böyük Fransa inqilabından sonra Avropa ölkələrinin əksəriyyəti millətçiliyi və şovinizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmışdı. Eyni proses tədricən Şərqi köçərək milli azadlıq hərəkatlarına güclü təkan vermişdir. Sivilisasiyanın yetirdiyi ən dəyərlili sərvətlərdən biri məhz şovinizmdən uzaq olan millətçilikdir.

Azərbaycan milli ideologiyası Azərbaycanda yaşayan yerli xalqların vahid dünyagörüşünə çevrilməli, bu ideologiya Azərbaycan dövlətçiliyini möhkəmləndirib inkişaf etdirməlidir. Azərbaycanda azlıqda qalan, lakin tarixən bu torpaqda yaşayan xalqlar vahid Azərbaycan xalqını təmsil edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, əsas millət adətən bu və ya digər ərazidə sıx şəkildə yaşayan, mövcud dövlət birliyi onun adı ilə adlandırılan millət hesab olunur. Qeyri-əsas millətlərə isə əsas millətlərin ərazisində yaşayan azlıqlar (qruplar) daxildir.

Milli ideologiya ilə, yəni millətçiliklə stimullaşan siyasi hərəkat bəzi ölkələrdə millətlərarası münəqişələrin həllinə, mədəni yekcinsliyin güclənməsinə imkan yaratmaqla cəmiyyətin inteqrasiyasını şərtləndirir. Digər ölkələrdə isə separatizmə və etnik hegemonluğa rəvac verməklə

(məsələn, Ermənistandan azərbaycanlıların zorla köçürülməsi, Bosniyada serblərin hərəkəti və s.) millətçilik cəmiyyətin bütövlüyünə xələl yetirir, siyasi idarəçiliyin sabitliyini pozur. Qeyd edək ki, milli ideologiya dövlətlərəarası (məsələn, Türkiyə-Azərbaycan) münasibətlərin möhkəmləndirilməsi-nin mənbəyi kimi də çıxış edə bilər.

Milli məsələ millətlərin qarşılıqlı əlaqədə olan inkişaf problemləri sistemini və milli münasibətləri səciyyələndirir. Müasir dövrdə milli məsələnin məzmunu bütün millətlərin azad və hərtərəfli inkişafından, onların əməkdaşlığının genişlənməsi və milli mənafeələrinin ahəngdar əlaqələndirilməsindən ibarət olmalıdır. Milli məsələ sivil və demokratik yolla tənzimlənməlidir. Lakin bu heç də azlıq təşkil edən millətlərin bəzisinin, məsələn, Azərbaycan ərazisində yaşayan, onun vətəndaşı sayılan Dağlıq Qarabağ ermənilərinin özbaşnalığı ilə hesablaşmağı nəzərdə tutmur. Milli azlıq kimi ermənilərin dövlət daxilində «dövlət» yaratmaq cəhdləri heç bir hüquqi prinsiplərə uyğun gəlmir. Belə qeyri-qanuni və qeyri-insani cəhdlər vaxtında bütün vasitələrlə aradan qaldırılmalıdır. Etnik oyanma ilə etnik iddianı fərqləndirmək lazımdır. Ermənisayağı etnik ərazi iddiaları – milli həyasızlıq mütərəqqi etnik oyanma anlayışı ilə heç bir mənada, heç bir səviyyədə bir araya sığmır.

Millətçi və separatçı siyasət, eləcə də böyük dövlətçilik şovinizmi nəticə etibarilə milli münaqişələrə gətirib çıxarır. Millətlərəarası münaqişələrə sosial-iqtisadi, mədəniyyət və dil, ərazi statusu, separat münaqişələr daxildir. Bu münaqişələri bəzi avantürist siyasətçilər də yarada bilər. Münaqişədə iştirak edən tərəflərin hərəsi öz mövqeyini, tələblərini müxtəlif ideoloji vasitələrlə irəli sürürlər. Bunun da nəticəsində konfliktlər dərinləşib yeni mərhələyə qədəm qoyur, daha çox və yeni qüvvələri öz ətrafında toplayır. Bu məqsədləri başa düşməyən xalq həmin münaqişələrə cəlb olunur və siyasətçilərin millətin mənafeyindən yüksək duran cılız şəxsi niyyətinin qurbanı olur.

Millətçilikdə etnik (kultural) və vətəndaş (siyasi) millətçiliyi fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, kultural millətçilik yerli dili, ənənəvi həyat tərzini, adətləri və s. saxlamaq tərəfdarı kimi çıxış edir. Vətəndaş millətçiliyi isə hər şeydən əvvəl siyasi muxtariyyəti və suvereniteti qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparır. Türkcülük kultural millətçiliyə, azərbaycançılıq isə vətəndaş millətçiliyinə aid edilə bilər. Təqribən bu cür mövqedən çıxış edən digər tədqiqatçıların fikrincə, «milli ideologiya» və «millətçilik ideologiyası» terminlərini fərqləndirmək lazımdır

(5, s.184). Onlar öz fikirlərini belə əsaslandırırlar ki, «milli» anlayışı ilə «millətçilik» anlayışını qarışdırmaq düzgün deyildir. Belə ki, «millətçilik» anlayışı bir millətin keyfiyyətlərini şişirtmək, nöqsanlarına isə göz yummaq yolu ilə onu digər millətlərə qarşı qoymaqdırsa, «milli» anlayışı millətin öz milli mənliliyini, milli şüurunu, mədəniyyətini, dinini, tarixini, adət ənənəsini və s. layiqincə qiymətləndirilməsini, bununla yanaşı, digər millətlərə də hörmət və ləyaqətlə yanaşmasını ifadə edir. «Millətçilik» anlayışı hər hansı bir millətə olan mənsubiyyəti, milli dili, mədəniyyəti, milli psixologiyasını, mənlilik şüurunu ifadə edərsə (məsələn, milli dil, milli psixologiya, milli mənlilik şüuru, milli təəssübkeşlik, milli mentalitet, milli özünüdərk, milli mənsubiyyət və s.), «milli» anlayışı «dövlət» anlayışı ilə sinonim (milli iqtisadiyyat, milli ordu, milli sərhədlər, milli ərazi, milli komanda və s.) işlənir. Müasir mənada ideologiya cəmiyyətin onun siyasi sisteminin iqtisadi, siyasi, ictimai və mənəvi fəaliyyətində əsas kimi qəbul etdiyi və rəhbər tutduğu ideya və prinsiplərin cəmini ifadə edir. Məhz bu səbəbdən də ideologiya heç vaxt da sözlərin dar mənasında tamamilə milli məzmun ala bilməz. Bu, ideologiyasının məhdudlaşdırılması və cılızlaşması, ucuz populist məzmun alması olardı. Hər bir cəmiyyətin müxtəlif həyat sahələrinin idarə edilməsi konkret ölkənin bütün spesifik cəhətləri nəzərə alınmaqla, bəşəri ideya və prinsiplər, bu ideya və prinsiplərin zəminində duran sosial, siyasi və iqtisadi qanunlar əsasında həyata keçirilməlidir. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, milli ideologiyasının rolunu mütləqləşdirmək olmaz, o müvəqqəti və keçicidir (4, s. 235). Ümumiyyətlə, heç zaman, heç yerdə xalis milli ideologiya yoxdur. Hər xalq, hər ölkə xalqlar və sivilizasiyalar şəbəkəsində yaşayır, onlar bir-birindən təcrid ola bilməz. Yalnız milli ideologiyaya qapanmaq cəhdi faciələrlə nəticələnər.

Millətçilik tez-tez siyasi və etnik vahidlərin birləşdirilməsi tələbinin prinsipi kimi şərh olunur, eləcə də mövcud siyasi vahidlər daxilində idarə edənlərin və idarə olunanların eyni etnosla mənsub olması kimi əsaslandırılır. Milli ideologiyaya belə mövqedən yanaşmaq millətin yaradıcı surətdə özünü açıqlaması sferası, xalqın özünü tənzimləməsinin və inkişafının güclü vasitəsi kimi izah olunur. Son zamanlar Azərbaycanın vahid milli dövlət ideologiyasının formalaşdırılması zərurətindən danışılarda da əsas diqqət birləşdirici amill kimi ümummilliyət maraqları əks etdirən azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğinə verilir.

Cəmiyyətin müxtəlif sinif, təbəqə, etnos və qruplarının plüralist maraqlarının ahəngdar milli ideologiyada birləşdirilməsi, dünya mədəniyyətinin mütərəqqi yenilikləri ilə vəhdətinə əsaslanaraq, demokratik prinsiplərlə ümummillə maraqları özündə birləşdirən yeni ideologiyanın yaranması vəzifə kimi göstərilir (1, s.56).

Azərbaycanda müstəqilliyin ilk illərində milli ideologiya probleminə yanaşmada müxtəlif fikirlər mövcud idi. Bəziləri islamda, digərləri türkçülükdə görürdü. Məsələn, belə fikirlər səslənirdi ki, dövlətçilik, millətçilik, demokratizm və azərbaycançılıq ideyaları türkçülük və islamçılıq (islam fundamentalizmi istisna olmaqla) özündə birləşdirərək yeni bir xətt götürmək lazımdır. Zənnimizcə, Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində məhz azərbaycançılığın milli ideologiya olaraq seçilməsi dövlətçiliyin möhkəmlənməsi istiqamətində atılmış ən vacib addım oldu. Çünki, insana öz həyatının mənasını anlamaqda, axtarıb-tapmaqda və reallaşdırmaqda fundamental əsas olan milli ideologiya, insanda və cəmiyyətdə insanlıq uğrunda mübarizədir, vicdana və məsuliyyətə çağırışdır.

Milli ideologiya məhz o fenomen-varlıqdır ki, bir tərəfdən, ictimai əhəmiyyətli, taleyüklü problemlər üzərində düşünməyi cəmiyyət üzvlərinə aşılayır, məna axtarışında və reallaşmasında insanı öz «həcm»indən kənara çıxmağa – transsendləşmə prosesinə sövq edir və burada ona yardımçı olur, digər tərəfdən unikal insan mövcudluğunun özü üçün orientirlər verir, istiqamətverici ideya və prinsiplər, təsəvvürlər sistemi ortaya qoyur.

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Səlahəddin Xəlilov hələ 1997-ci ildə «İdeologiya və ictimai-siyasi fikir» adlı məqaləsində yazdığı kimi, müstəqilliyimizin ilk çağlarında «ideologiyasızlaşdırma kampaniyasının səbəblərindən biri, ümumiyyətlə «ideologiya» anlayışının o vaxta qədər yeganə leqal ideoloji sistem olan kommunist ideologiyası ilə eyniləşdirilməsi idisə, digər səbəb dövlətin başında duran adamların yeni dövrün ümumi səciyyəsinə vermək, siyasi, iqtisadi, mədəni inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək, xalqın, dövlətin ümummillə mənafeyini elmi şəkildə şərh etmək, mənayyətin bütün sahələrini əhatə edən ideyaları ümumiləşdirib konsepsiya səviyyəsinə qaldırmaq iqtidarında olmaması idi» (3, s. 65).

Yeri gəlmişkən, milli ideologiyaya münasibətdə formalaşmış laqeydlik müəyyən qədər Sovetlər İttifaqının dağılması ilə bağlı olmuş, prosesi

düzgün anlamamaq nəticəsində yaranmışdır. Bu gün də çoxları belə düşünür: SSRİ vahid bir hakim ideologiya – kommunist ideologiyası çərçivəsində yaşamağa iddialı və qərarlı olduğundan süquta uğradı. Əgər biz demokratik cəmiyyət qururuqsa, rəsmi hakim ideologiya ola bilməz. Bəziləri isə, yanlış olaraq və qabaqcıl ölkələrin inkişaf tarixindən səhv nəticə çıxarmaqla: «hər cür ideologiya buxovundan azad olmaq lazımdır», «cəmiyyətin mütərəqqi inkişafı onun ideologiyasızlaşdırılmasındadır» fikrinə üstünlük verir.

Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev «Azərbaycançılıq – milli ideologiyanın kamil nümunəsi» adlı məqaləsində yazır: «Ötən illərin tarixi təcrübəsi göstərmişdir ki, cəmiyyətdə canlı və anlaşqlı ideya olmadıqda, dövlətin və millətin siyasi, iqtisadi və mənəvi inkişafının əsasları sayılan ideoloji oriyentirlər olmadıqda, hökmən boşluq yaranır və o, müxtəlif və çox vaxt bir-birinə zidd, ənənəvi sosial-mədəni normalarla vəhdət təşkil etməyən siyasi nəzəriyyə və ideologiyaların qarışığı ilə dolur. Bu, dövlətçiliyin formalaşması prosesinə və millətin simasına mütləq təsir göstərir. 1991-1993-cü illərin praktikası göstərdi ki, dövləti kortəbii, situativ idarə etməyə, ictimai şüuru zorakılıqla ideologiyasızlaşdırmağa can atmaq nəyə gətirib çıxara bilər. Odur ki, ideoloji sistemi cəmiyyəti mənən dirçəltməyə, onun yaradıcılıq potensialını gücləndirməyə, ictimai şüuru uğurlu dövlət quruculuğunun başlıca amilinə çevirməyə qadir struktur kimi qurmaq niyyəti Heydər Əliyev siyasətinin əsası olmuşdur» (2, s. 457).

Beləliklə, qeyd olunanlar bir daha göstərir ki, müasir informasiya cəmiyyəti ideoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında müəyyən problemlər yaradır. Bu baxımdan Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsində, milli maraqların ardıcıl müdafiə edilməsində milli ideologiyanın vacibliyi danılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca yeniləşmə prosesinin sosial-fəlsəfi problemləri (məqalələr toplusu). Bakı, "Elm", 1998, 95 s.
2. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. I cild. B. 2008, s.457-458.
3. Xəlilov S.S. Fəlsəfədən siyasətə. B.1998, s.340.
4. Jozef E. Stiqlitz. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar / İngilis dilindən tərcümə. Bakı: Xəzri Ekspress MMC, 2004, 317 s.
5. Maykl Parenti. Seçilmişlər üçün demokratiya. Bakı, 2008, 512 s.

6. Həsənov Ağasəlim. Milli ideologiya və milli məənəvi dəyərlər. Bakı: Təknur, 2013, 175 s.

7. Мельвилъ А.Ю. Социальная философия современного американского консерватизма. М.: Политиздат, 1980, 143 с.

Role of national ideology and information in the development of the Azerbaijan state

(Soltanov I.)

Abstract

Moral and ideological aspects of formation of national ideology in Azerbaijan are analyzed, opinions of the scientists and researchers who stated opinions on this sphere were put forward in the article. It is noted that, in the conditions of modernization there has to be a communication between new and national and moral values. Development of national ideology is important from the point of view of preservation of national and moral values and it serves ensuring ideological safety. At the same time it is noted that the national ideology has to serve ensuring freedom and independence, national development, preservation of territorial integrity of the republic, reliable protection against external aggressions.

Роль национальной идеологии и информации в развитии азербайджанского государства

(Солтанов И.)

Резюме

В статье анализируются моральные и идеологические аспекты формирования национальной идеологии в Азербайджане, были выдвинуты мнения ученых и исследователей, изложивших свои взгляды и мнения по поводу этой сферы. Отмечено, что, в условиях модернизации должна быть связь между новыми и национально-нравственными ценностями. Развитие национальной идеологии имеет важное значение с точки зрения сохранения национально-нравственных ценностей и это служит обеспечению идеологической сохранности. В то же время отмечено, что национальная идеология должна служить обеспечению свободы и независимости, национальному развитию, сохранению территориальной целостности республики, надежной защиты от внешних агрессий.

Açar sözlər: azərbaycançılıq, müasirləşmə, ideologiya, qloballaşma, dəyər

Keywords: azerbaijanism, modernization, ideology, globalization, value

Ключевые слова: азербайджанство, модернизация, идеология, глобализация, ценность

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ MİLLİ MARAQLARIN REALİZƏ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ VASİTƏLƏRİ

Qasimov Səyavuş Kamran oğlu
Bakı Avrasiya Universiteti

Milli maraqlar anlayışı XVI əsrdə Avropada milli dövlətlərin yaranması ilə bağlı formalaşmağa başlasa da, elmin termin kimi dövrüyə 1935-ci ildə Oksford sosial elmlər ensiklopediyasına düşməklə daxil edilmişdir. İkinci dünya müharibəsindən sonra bu problemin araşdırılmasına diqqət daha da artdı. Milli maraqlar Hans Morgentau, Corc Modelski, Corc Kennan, Ceyms Rozenau, Donald Nekterleyn və b. nüfuzlu Qərb alimlərinin əsas tədqiqat obyektinə çevrildi [1; 2; 3; 4; 5; 6 və s.]. Lakin bu sahədə geniş tədqiqatlar aparılmasına baxmayaraq, milli maraqların ümumi qəbul olunmuş bir anlayışı müəyyənləşməyib. Bir sıra Qərb tədqiqatçıları milli maraqları xarici və milli təhlükəsizlik siyasəti ilə əlaqələndirərək, əhalinin rifahını, maddi təminatını "ictimai maraqlara" (public interests) aid edirlər [məs., 2; 6].

Müasir informasiya cəmiyyətində milli maraqların realizə edilməsi prioritetləri və üsullarının müəyyənləşdirilməsi, faydalılıq göstəricisinin aşkar olunması istər əməli siyasi praktikada, istərsə də onları öyrənən siyasi elmdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, milli maraqların müəyyən olunması mərhələsindən sonra siyasi səhnədə daha bir mürəkkəb və vacib mərhələ başlayır. Bu, müəyyən olunmuş milli maraqların ölkənin iqtisadi, sosial, siyasi, elmi, hərbi və.s. potensialı çərçivəsində təmin olunması vasitələrinin aşkara çıxarılması və istifadə olunmasıdır.

Milli maraqların realizəsi mürəkkəb və uzunmüddətli proses olub üç mərhələdən ibarətdir:

1. Milli maraqların müəyyən olunması və formalaşdırılması;
2. Milli maraqların ölkənin əsas qanunlarında öz əksini tapması;
3. Milli maraqların təmin olunması.

Qeyd etdiyimiz kimi, birinci mərhələ milli maraqların müəyyən olunması, formalaşması prosesidir. Milli maraqlar öz struktur və funksional komponentləri olan bütöv bir sistemdir. Bu sistemin əsas struktur komponentləri ətraf mühit, subyekt, və obyektədən, funksional kompo-

nentləri isə cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən dəyərlər, tələbatlar, informasiya, maraqların formalaşma prinsipi və metodları, həmçinin insanın, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyətli maraqlarının formalaşması prosesində iştirak edən peşəkar insanlardan ibarətdir.

Milli maraqlar obyektiv amillərin təsiri altında, həmçinin insan, cəmiyyət və dövlətin tələbatları əsasında formalaşır. Obyektiv amillərə aşağıdakılar daxildir:

1. dövlətin ümummillili gücü (əhalinin sayı, hərbi güc, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təbii resurslar, elm və texnologiyanın inkişafı, ölkənin siyasi stabillik səviyyəsi, tarixən formalaşmış mədəniyyət);

2. beynəlxalq vəziyyət.

Qloballaşma prosesinin nəticəsi olaraq beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr milli maraqlara birbaşa təsirini göstərməkdədir. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı informasiyanın ani olaraq bütün dünyaya yayılmasına imkan verir. Belə bir şəraitdə milli problemlər sürətlə beynəlxalq əks-səda yaradır və xarici təsirlərə məruz qalır. Eyni şəkildə beynəlxalq hadisələr də, bizdən nə qədər uzaqda baş versə də, dərhal milli problemlərimizə təsir edir. Siyasi proseslərə təsir göstərən amillərin artması da, öz növbəsində, milli, regional problemlərin geniş beynəlxalq problemə çevrilməsi ilə nəticələnir. İnformasiya cəmiyyətində beynəlxalq vəziyyət nəzərə alınmadan müəyyənləşdirilmiş milli maraqlar reallığı əks etdirə bilmir və həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olur.

Milli maraqların realizəsinin ikinci mərhələsi artıq formalaşmış maraqların dövlətimizin mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənədlərində – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, onun əsasında hazırlanan Milli təhlükəsizlik haqqında Qanununda, Milli təhlükəsizlik konsepsiyasında, Hərbi Doktrinasında, Dəniz təhlükəsizliyi Strategiyasında, digər normativ-hüquqi aktlarda və kütləvi informasiya vasitələrində öz əksini tapmışdır [7; 8; 9; 10; 11].

Növbəti, üçüncü mərhələdə müəyyən edilmiş milli maraqların təmin olunması, real və potensial təhdidlərdən müdafiəsi həyata keçirilir. Bu ümummillə vəzifələrin həyata keçirilməsi dövlətin milli güc potensialının səviyyəsindən və geosiyasi amildən birbaşa asılıdır. Dövlət hakimiyyət orqanları vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə qarşılıqlı surətdə milli maraqların reallaşmasını təmin edirlər. Bu proses müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmaqla həyata keçirilir:

1. Daxili siyasət vasitəsi ilə;
2. Diplomatik yolla;
3. Hərbi güc vasitəsi ilə.

Milli maraqların təmin olunması üçün bu vasitələrdən hansına üstünlük verilməsi müəyyən amillərdən asılıdır. Həmin amillərə bunları aid etmək olar: maraqların kəskinlik dərəcəsi, milli marağın sferası, beynəlxalq vəziyyət, milli güc.

Maraqların kəskinliyi həyati əhəmiyyət kəsb edərsə, yəni millətin, dövlətin varlığı üçün ciddi təhlükə yaranarsa, hərbi gücdən istifadə qaçılmaz olur. İctimai-siyasi, iqtisadi, sosial, elm, mədəniyyət və b. Səhələrdə milli maraqlar əsasən daxili siyasət vasitəsi ilə təmin olunur. Xarici təhdidlərlə üzləşəndə xarici siyasi-diplomatik vasitələr və ya hərbi gücdən istifadə zərurəti yaranır. Lakin milli maraqların təmin olunması üçün diplomatik və ya hərbi güc vasitələri arasında seçim etməzdən öncə beynəlxalq vəziyyət nəzərə alınmalıdır. Milli gücün strukturuna daxil olan komponentlərdən (iqtisadi, siyasi, hərbi və.s) hansının göstəricisinin daha yüksək olmasının da, bu seçimə təsiri vardır.

Milli maraqlar milli təhlükəsizlik kateqoriyası ilə yanaşı, xarici siyasət, beynəlxalq nüfuz və rol, dövlətin gücü kimi digər amillərlə də sıx bağlıdır. Qeyd olunan bu göstəricilər dövlətin siyasi, iqtisadi, hərbi potensialı ilə milli maraqların realizə imkanları arasındakı nisbəti müəyyənləşdirir.

Dövlətin ümumi gücü anlayışı onun özünün, eləcə də cəmiyyətin maddi, mənəvi və hərbi qüdrətini ehtiva edir. Milli maraqların realizə imkanı isə birbaşa dövlətin ümumi güc potensialından asılıdır. Siyasi elmdə dövlətin ümumi gücünün müxtəlif qiymətləndirmə üsulları mövcuddur. XIX əsrdə "Dəniz hökmranlığı" nəzəriyyəsinin banisi A.T.Mehenin hesab edirdi ki, dövlətin hərbi dəniz donanmasının gücünün əsasını hərbi gəmilər və s. təşkil edir [12, s. 38].

XX əsrdə politoloqlar dövlətin ümumi gücünün hesablanması üçün müxtəlif qiymətləndirmə üsulları təklif etmiş. A. A. Proxojev gücün strukturunu üç hissəyə ayırır: *dövlətin gücü, cəmiyyətin gücü, silahlı qüvvələr*. Dövlətin güc göstəricilərinə bunlar daxil edilir: ümumi daxili məhsul, ərazi (kv.km), əhali, büdcə xərcləri, ümumi istehsalda emal sənayesinin payı (%), emal sənayesində çalışanların sayı. Cəmiyyətin güc göstəriciləri əhalinin məşğulluq səviyyəsi, orta ömür müddəti, doğum əmsalı, elmə ayrılan xərclər, tələbələrin sayı, enerji hasilatının

həcmindən ibarətdir. Silahlı qüvvələr isə bu göstəricilərlə xarakterizə olunur: hərbiçilərin sayı, dövlət büdcəsindən milli müdafiə üçü ayrılan vəsait, mövcud hərbi texnika, silah və hərbi texnikanın ixracı [13, s. 233-236].

Müasir dövrdə Amerika alimi R. S. Klaynın təklif etdiyi metod geniş yayılmışdır. R.S.Klayn dövlətin ümumi gücünü belə bir düsturla hesablanmasını təklif edir:

$$P=(C+E+M) \times (S+W)$$

Burada P–dövlətin gücü, C–əhali və ərazinin əmsalları cəmi, E–iqtisadi potensial, M–hərbi potensial, S–strateji məqsəd, W–məqsədə nail olmaq iradəsidir [bax: 14, s. 91]. Bu düsturla dövlətin ümumi gücünü müəyyənləşdirmək olar. Həmin inteqral göstəricilər siyasi prosesdə milli maraqların dəyərləndirilməsi və realizə imkanlarının obyektiv əsaslarıdır. Qeyd olunan strukturda göstəricilərin hansının ümumi gücün formalaşmasında əsas rol oynadığını müəyyən etmək olmur. Onlardan hansının başlıca meyar olduğu, ilk növbədə, dövrün xarakterindən asılıdır. Belə ki, əgər “soyuq müharibə” dövründə dövlətin ümumi gücünün əsas göstəricisi onun hərbi potensialı idisə, “soyuq müharibə” başa çatdıqdan sonrakı dövrdə iqtisadi göstəricilər, elm və texnologiyanın inkişaf səviyyəsi daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Formalaşmış milli maraqları realizə etmək üçün qeyd olunan obyektiv amillərlə yanaşı, subyektiv faktor–siyasi iradə də tələb olunur. Bu baxımdan dövlət siyasəti milli maraqların təmin olunmasında əsas vasitədir.

Milli maraqlar dövlətin potensialına uyğun qiymətləndirmə əsasında yerinə yetirilir. Maraqların qiymətləndirilməsi isə mühüm mürəkkəb və siyasi qərarlar qəbul edənlərdən böyük sərişt tələb edən bir prosesdir. Maraqların obyektiv tələbatlara uyğun müəyyən edilməsi onun qiymətləndirmə meyarlarının dəqiqləşdirilməsi ilə başlayır. Bu meyarların düzgün müəyyənləşdirilməməsi nəticəsində milli maraqların realizəsi zamanı ciddi nöqsanlara yol verilə bilər və dövlətin maraqları təhlükə altında qalar. Buna yol verməmək milli maraqların qiymətləndirilməsinin, prioritetlərin müəyyənləşdirilməsinin elmi metodları işlənib hazırlanmalı və onun əsasında düzgün, ardıcıl strategiya qurulmalıdır.

Siyasi elmdə milli maraqların geniş tədqiq olunmasına baxmayaraq, onun qiymətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar qənaətbəxş səviyyədə deyil. Bu problemin araşdırılmasına az əhəmiyyət verilməsinin əsas səbəblərindən biri ona siyasət və elm təmsilçilərinin heç də lazımı lazımı qiymət verməməsidir. Bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, heç bir elmi metod olmadan milli maraqları instinktlə qiymətləndirmək mümkündür. Bu onunla əsaslandırılır ki, hər bir kəs özünün şəxsi maraqlarını fərdi qaydada qiymətləndirə bilər. Bunu əksər ölkələrin siyasi praktikasından da görmək mümkündür. Hətta müasir informasiya əsrində milli maraqların qiymətləndirilməsinə dövlət başçısının siyasi iradə və səriştəsinin güclü təsiri müşahidə olunmaqdadır.

Milli maraqların qiymətləndirilməsini çətinləşdirən amillərdən biri də bunun üçün zəruri informasiyanın əldə edilməsinin imkan xaricində olmasıdır. Bəzən informasiyanın siyasi qərar qəbul edənlərə kimlərsə maraqlarına uyğun şəkildə təhrif olunaraq çatdırılması da qiymətləndirilmənin düzgün aparılmasına mane olur.

Göründüyü kimi, müasir informasiya cəmiyyətində milli maraqların realizəsi mürəkkəb strukturdan ibarətdir. Belə ki, insan, cəmiyyət və dövlətin inkişafına yönəlmiş maraqların müəyyənləşdirilməsinin ardınca onların düzgün qiymətləndirilməsi və həyata keçirilmə vasitələrinin adekvat seçilməsi kimi mühüm mərhələlər gəlir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa edən kimi mürəkkəb daxili ictimai-siyasi və gərgin beynəlxalq vəziyyətlə üzləşməli oldu. Ermənistanın ərazi iddiaları açıq müharibə formasına keçməklə ən əsas milli marağımız olan ərazi bütövlüyümüzə ciddi təhlükə yaratdı. Quru və dəniz sərhədlərimizin etibarlı qorunması da öz üzərimizə düşən çox mühüm geosiyasi vəzifə kimi qarşımızda durdu. İqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsi beynəlxalq əlaqələrin, o cümlədən müştərək iqtisadi əməkdaşlığın qurulmasını zəruri edirdi. Xalqımızın ümum-millili lideri Heydər Əliyevin belə bir mürəkkəb dövrdə siyasi hakimiyyətə qayıtması milli maraqlarımızın etibarlı qorunmasında güclü iradi amil oldu.

Akademik Ramiz Mehdiyev "Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri, keçmişin dərsləri, bugünün reallıqları və gələcəyin perspektivləri" monoqrafik tədqiqatında milli dövlətimizin daxili ictimai-siyasi inkişafının müasir beynəlxalq şəraitlə əlaqəsi üzərində dayanır, qlobal-

laşan dünyaya inteqrasiyının labüdlüyün göstərməklə yanaşı, milli dəyərlərimizin daha böyük səylə qorunmasının vacibliyini göstərir [15].

Burada dövlətin daxili və xarici siyasətinin geniş spektri ilə yanaşı ictimaiyyətin də iştirakı ilə həyata keçirilən milli və qlobal informasiya fəaliyyəti də mühüm rol oynayır. Qətiyyətlə demək olar ki, milli maraqların qorunmasında beynəlxalq informasiya mübarizəsi ən təsirli vasitələrdən birinə çevrilməkdədir. Prof. Əli Həsənov XXI əsrin əvvəllərindən dünyada əsas geosiyasi məsələlərin həllində və milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında coğrafi-ərazi, hərbi-geostrateji, iqtisadi, siyasi, sosial və s. amillərlə yanaşı, informasiya təhlükəsizliyi probleminə də diqqəti cəlb edərək yazır: “Qloballaşmanın vüsət aldığı virtual informasiya məkanının günü-gündən genişləndiyi və idarəolunmaz vəziyyətə gəldiyi, milli dəyərlərin meyarlarını və sədlərinin “universallaşdırıldığı” müasir dünyada beynəlxalq və yerli ictimai rəyin idarə olunması siyasi proseslərin yönləndirilməsi günü-gündən aktuallaşır, transmilli informasiya fəaliyyəti və milli sərhədləri asanlıqla aşan məqsədyönlü təbliğat ayrı-ayrı ölkələrin informasiya mühitinə, milli cəmiyyətlərin vəziyyətinə ciddi təsirini göstərir” [16, s.142].

Prezident İlham Əliyev 2014-cü il aprelin 2-də “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya”-nı təsdiq etmişdir. Həmin sənəddə göstərilir ki, ölkəmizdə İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı şəraitində milli kontentin genişləndirilməsinə, ölkəmizin milli-mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına və inkişafına, əhalinin ondan müasir texnologiyalar vasitəsilə istifadəsinə və bilik səviyyəsinin artırılmasına diqqət yetirilməsi vacibdir. Bununla əlaqədar dövlətimizin əsas fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir [17].

Qarşıya qoyulan bu vəzifənin planlı və ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi Azərbaycan həqiqətlərinin dünyada geniş təbliğində və milli maraqlarımızın daha etibarlı müdafiə edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Morgenthau H. J. Dilemmas of politics. Chicago, 1958.
2. Morgenthau H. J. The impasse of American foreign policy Chicago, 1962.
3. Modelsky G. A theory of foreign policy. London, 1962.

4. Kennan George. Realities of American Foreign Policy, Princeton: Princeton University Press, 1954.

5. James Rosenau. Public Opinion and Foreign Policy: An Operational Formulation. New York: Random House, 1961.

6. Donald Neucterlein. America Recommitted: A Superpower Assesses its Role in a Turbulent World, Kentucky, 2000.

7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 2009.

8. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, [//http://www.mns.gov.az/az/pages/72-493.html](http://www.mns.gov.az/az/pages/72-493.html).

9. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası, [//http://www.mns.gov.az/img/3766779_5me02.%20Milli_Tehlukesizlik_Konsep_siyasi.pdf](http://www.mns.gov.az/img/3766779_5me02.%20Milli_Tehlukesizlik_Konsep_siyasi.pdf).

10. Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası, [//http://www.mod.gov.az/qanun/qanunvericilik/Herbi_doktrina.pdf](http://www.mod.gov.az/qanun/qanunvericilik/Herbi_doktrina.pdf).

11. Azərbaycan Respublikasının dəniz təhlükəsizliyi Strategiyası, [//http://www.president.az/articles/9290](http://www.president.az/articles/9290).

12. Мэхен А. Т. Влияние морской силы на историю. М., 2002.

13. Общая теория национальной безопасности. /Под ред. Прохожева А. А. М., 2002.

14. Новиков Г. Н. Теории международных отношений. М., 1999.

15. Mehdiyev R. Ə. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri, keçmişin dərsləri, bugünün reallıqları və gələcəyin perspektivləri. Bakı: XXI-YNE, 2005.

16. Həsənov Ə. M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı: Letterpress. NE, 2011.

17. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya // <http://president.az/articles/11312>.

Stages and means of realization of national interests in information society

(Gasimov S.K)

Abstract

The article involves identification of priorities and indicators of usefulness of national interests, stages and means of realization, the significant role of international power components is stressed in this process.

**Этапы и средства реализации национальных интересов
в информационном обществе**

(Касумов С.К)

Резюме

В статье основное внимание уделяется определению приоритетов и показателей полезности национальных интересов, этапов и средств их реализации, подчеркивается важная роль национальных силовых компонентов в этом процессе.

Açar sözlər: *milli maraqlar, milli təhlükəsizlik, dövlətin gücü, ictimaiyyətin gücü, hərbi güc, geosiyasət*

Keywords: *national interest, national security, state power, military power, globalization, geopolitics.*

Ключевые слова: *национальные интересы, национальная безопасность, сила государства, сила общества, военная сила, геополитика.*

QLOBALLAŞMANIN YENİ PARADİQMALARI: İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ VƏ TƏHSİL ANLAYIŞI

Rzayev Rameş

Bakı Avrasiya Universiteti

(ramesrza@gmail.com)

Müasir dünya nizamının əsas tendensiyalarından birini təşkil edən qloballaşma prosesində fərd və cəmiyyət münasibətləri yeni dəyərlər sistemi çərçivəsində formalaşır. Bu dəyişikliklər tarixdən gələn dəyərlərlə "münaqişə" müstəvisinə çıxaraq yeni dünya nizamı zərurətini xüsusi şərt və tələbə çevirməyə başlamışdır. Proseslərin analitik-sintetik təhlili göstərir ki, bu cəmiyyətin dialektik qanunauyğunluqları əsasında formalaşan yeni tarixi mərhələsidir.

XXI əsrin başlıca səciyyəvi xarakteri planetdə optimal birgə yaşayış formalarını və normalarını tapmaq, insanlığın gələcəyi naminə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa, səmərəli insan kooperasiyasına, qurluq texnologiyalarına malik, daha az münaqişəli mühit formalaşdırmaqdan ibarətdir. İnformasiya texnologiyaları sahəsindəki tərəqqi və bilginin inteqrasiyası müasir dünya nizamı müstəvisində təzahür edən əsas tendensiyalardan biri hesab olunur. Yeni mədəniyyət bu yaşayış tərzinə uyğunlaşa biləcək bilik, səriştə və bacarıqların mənimsənilməsini ön plana çıxarmış, texnoloji dəyişikliklərin qarşıya qoyduğu yeni tələblər bütün peşə istiqamətləri və formalarının yenidən şəkillənməsi bir tendensiya kimi müşahidə olunur (1, s. 1-5).

Qloballaşmada fərqliliklərin maddi-mənəvi və sosial-psixoloji tərəflərinin bütövləşməsində təhsilin rolu çox əhəmiyyətlidir. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq təhsil bir elm sahəsi olaraq qəbul edilmişdir. Təhsil, müəyyən məqsədlərə görə insan davranışlarının planlı surətdə dəyişdirilməsi, inkişafı, norma və prinsipləri əsasında yeni metodların tətbiqinə çalışan elmi-pratik fəaliyyətdir (2, s.33).

İnformasiya cəmiyyətinə keçiddə təhsil iki önəmli prinsipə istinad edir: Birincisi, meyarların açıq şəkildə təsbiti; ikincisi, yeni qurulan təhsil sistemi metodologiyasının müəyyən edilməsidir. Təhsil sisteminin başlanğıcına görə ibtidai təhsilin təməl hesab olunması, məntiqi "səh-və" gətirib çıxarar. Çünki, bu kimi sistemlərin işləyişində induktiv anla-

yış əsas kimi qəbul olunur. Çox köklü fikirlərin təmali üzərində qurulan bu kimi sistemlərdə, təhsil sisteminin təmali ali təhsildən başlayır (3, s. 220).

Müasir dövrün tələblərinə uyğun İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması astanasında bir çox sosial dəyərlərin əhəmiyyəti azalmış, onların yerini yeni dəyərlər almışdı. Bu dəyərlər təhsildə biliklərin necə və nə şəkildə verilməsi, təbiət-cəmiyyət-insan münasibətlərinin "yeni dünya nizamı" perspektivi çərçivəsində dərk edilməsi və mühakimə anlayışında mümkün modelləri meydana çıxarır. Qloballaşmanın tez-tez ifadə edilən problemləli yönünün bir sıra pozitiv avantajları və dezavantajları mövcuddur: "Hər kəs üçün tək bir bilgi" prinsipi qloballaşmanın dezavantajı olaraq qəbul edilir. Bu tək bir təhsil modelinin hər yerdə tətbiq edilməsi fikridir.

Qloballaşmanın avantajı isə bir-birindən fərqli mədəniyyətlər arasında fikir çoxluğunun yaradılmasıdır, burada fikirlərin çeşidliyi liberal fəlsəfi anlayışla ifadə olunur (4, s. 119).

Qloballaşma və İnformasiya Cəmiyyəti

Qloballaşma, informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni sahələrdəki irəliləyişin və bu kontekstdən meydana gələn dəyişikliklərin müxtəlif regionlara çatdırılmasını ifadə edən məfhumdur (1, s. 1). Bu proses köklü tarixi dəyişimi isbat edəcək bir çox səbəblərin varlığı ilə önə sürülməsi və dünyanı əhatə edən dəyişikliklərin yer üzünün hər hansı bölgəsi ilə məhdudlaşmayıb, hər bölgəyə öz təsirini göstərməkdədir.

Qloballaşma məfhumu ilk olaraq 1960-cı illərdə Kanadalı sosioloq prof. M.Mcluhan tərəfindən ifadə edilmişdir. 1962-ci ildə yazdığı "Gutemberq Galaxy" kitabında yeni dünya düzəni üçün "qlobal kənd" anlayışı ilk dəfə elmi ədəbiyyata daxil edilmişdir(5, s. 7). 1980-ci illərdə Columbia Universitetindən Amerikalı fikir adamı Z.Brezinskinin dəstəyi ilə aktuallaşdırılmış, 1990-ci illərin başlanğıcında A.Giddens tərəfindən sistemləşdirilmişdir. A.Giddensə görə, qloballaşma bir ölkədə meydana gələn hadisələrin başqa bölgələrdəki hadisələrə təsiri və ictimai münasibətlərin dünya miqyasında genişlənməsidir (6, s. 62). Qloballaşmaya aid ilk elmi əsər Aberden Universitetindən sosioloq R.Robertson tərəfindən yazılan "Qloballaşma: Sosial Nəzəriyyə və Qlobal Mədəniyyət" adlı kitabdır. Robertsona görə, qloballaşmanı anla-

mağın yeganə yolu, dünyada sərhədlərin qaldırılması və xalqların yaxınlaşması problemi üzərində çalışmalardır (7, s. 7).

Cəmiyyətimiz, elm və texnologiya sahələrində əldə etdiyi nailiyyətlərə paralel olaraq, ibtidai, feodal və sənaye cəmiyyəti mərhələlərindən keçərək, sənaye sonrası yeni bir cəmiyyətin formalaşması nəticəsində bu günə gəlmişdir (8, s. 345). Davamlı bir dəyişimin yaşandığı bu mərhələ, informasiya cəmiyyəti və ya bilgi çağı adlandırılmaqdadır. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasının təməlində "bilgili insan" və "öyrənən fərd" anlayışının fəlsəfi aspektdən kompleks təhlili xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İnformasiya cəmiyyəti qloballaşma ilə münasibətdə üçlü rol oynayır:

- Qloballaşmanın katalizatoru;
- Qloballaşmanın tərkib hissəsi;
- Qloballaşmanın nəticəsi.

İnformasiya cəmiyyətinə keçiddə önəmli rol oynayan ünsürlərdən biri pozitiv baxışların, postpozitivizm anlayışlarda əzbərçi təhsil halını almasıdır. Elmi bilgiyə əsaslanan dərkətmə, analiz, sintez, praktik yenilikləri ortaya çıxarmaq, problemlərin həlli, bilik və bacarıqların əldə edilməsi İKT cəmiyyətinin başlıca səciyyəvi xarakteridir.

Beləliklə, qloballaşma informasiya texnologiyalarının verdiyi imkanlarla milli sərhədləri aşaraq internet vasitəsi ilə yeni bilgi əldə edilməsi və öyrənilməsini asanlaşdırmışdır. Təhsil imkanlarını artıran, insana sərmayə qoymağı zəruri sayan qloballaşma, məşğulluq və fərdlərin bilik mübadiləsi mühitini yaratmışdır.

Qloballaşma prosesində özünə, istedad, bilik və bacarıqlarına güvənərək duruş sərgiləyən ağıllı, milli-dini dəyərlərə sahib fərdləri ön sıraya çıxarmışdır. Bununla yanaşı, öz bilgisinə, bacarığına və istedadına güvənməyən insan üçün həyatın qarşıya qoyduğu tələblər cətinləşmişdir. Rəqabət gücü olmayan bu insanlar, məsuliyyət hissi olan yaradıcı fərdlərin yanında daima istehlakçı (tükətici) kütlə olaraq qlobal vəziyyət və şəraitə qarşı mövqeləri normal sayılmışdır. Qloballaşma oxşar hiss, düşüncə, dünyagörüşü və dəyərləri paylaşan fərdlərin həmrəyliyini asanlaşdırmış, sivil cəmiyyət təşkilatlarının inkişafı və beynəlxalq səviyyədə imkanların artırılmasını təmin etmişdir (9, s. 358).

Digər tərəfdən qloballaşmanın mənfi yönlərini göstərən fikir xadimlərinə görə, qloballaşma, qlobal sərmayənin və sərbəst bazar münasibətlərinin dünya üzərində hökmranlığını dəstəkləyən ideologiya və

sitəsidir. Qloballaşmanın milli kimliklər üzərindəki təsirin diqqətdən kənar qalmaması vacibliyi qeyd olunmuş və qərbin kosmopolit “dəyərlərini” mütərəqqi sivilizasiya kimi cəlbədicə şəkildə təbliğ edilmişdir. Milli mədəniyyətin, dilin, dinin, adət-ənənələrin sıxışdırılması və milli təfəkkürün kosmopolitləşdirilməsi nəticəsində özünüqoruma instinktlərini zəiflədir (10, s.64).

XXI əsrin informasiya texnologiyaları sahəsindəki sürətli inkişaf və informasiya mübadiləsi yeni perspektivlərin vacibliyini doğurmuşdur. Yeni mədəniyyətlə, bütünləşmə ilə birlikdə, mövcud bilgilər arasından ən faydalısının seçilməsi və başqaları ilə paylaşa bilmək bacarıqlarının əldə edilməsidir. Bu vəziyyət cəmiyyətlə fərd arasındakı münasibətlərin yeni dəyərlər sistemi çərcivəsində qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır. Yeni formalaşan dəyərlərdə təməl fəlsəfə təhsilə dayanmaqdadır. Dəyişimin ortaya çıxardığı yeni təhsil anlayışı ənənəvi dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi ictimai davamlıq üçün göstərilən cəhdlərə şərait yaradılmasını əks etdirir.

Qloballaşma və yeni dünya nizamının həyata keçirilməsində tətbiq olunan mühüm metodlardan biri “dayanıqlı inkişaf” adlanan konsepsiyadan ibarətdir. Bu proqram ümumən təbiət və insan resurslarının səmərli istifadəsində vahid standartların tətbiqinə xidmət edir. Qloballaşan dünyada yeni biliklərin və milli dəyərlərin gənc nəsillərə ötürülməsi zamanı, yad təsirlərə məruz qalması, məqsədsiz və kimlik-siz cəmiyyətin yolu açılacaqdır. Bu mərhələdə mühüm olan, hər cəmiyyətin tarixi, milli dəyərləri və bilgi yaddaşının qlobal dəyişimlər qarşısında qorunması və ona qatqı edəcək təhsil sisteminin ortaya çıxarılması qarşısının alınmaz dəyər kimi formalaşmaqdadır.

Təhsil, sadəcə qloballaşmada adaptasiya və ya inteqrasiya proseslərinin yaratdığı problemlərlə yanaşı, eyni zamanda qloballaşmanın yaratdığı problemləri aşmaq üçün vasitədir. Bu baxımdan “təhsilin qloballaşması” dünyada mövcud olan son elmi-texniki nailiyyətlərin mütləq izlənilməsi və bunlardan yararlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (11, s. 15).

N.V. Litvak İnformasiya cəmiyyəti nəzəriyyələrini texnoloji və sosial hissələrə bölərək birincidə, əsasən elmi-texniki tərəqqinin öyrənilməsi, ikincidə isə yeni cəmiyyət tipinin yarandığı ictimai dəyişikliklərin təhlilinin başlıca istiqamətini göstərmişdir. Texnoloji nəzəriyyənin əsası A.Toffler tərəfindən qoyulmuşdur. Nəzəriyyədə ictimai münasibətlərin

yeni strukturunun formalaşmasında texnologiyanın rolu yüksək qiymətləndirilmişdir.

İnformasiya Cəmiyyətinin Təhsil Paradiqması və Təhsildə "İnformasiya"nın əhəmiyyəti

Qloballaşma prosesinin geniş vüsət almasında İKT-nin, xüsusən də İnternetin mühüm rolu olmuşdur. Qloballaşmanın sürəti informasiya, elm və ideyanın qlobal xarakter daşması İKT-nin proseslərdəki həlledici rolu ilə müəyyənləşir. Təhsil sistemində müasir İKT-nin tətbiqi bu gün qloballaşan dünyanın informatlaşan cəmiyyətin, innovativ inkişafın zəruri tələbləri və ehtiyaçlarından biridir. Bu səbəbdən qlobal təhsil sisteminin ənənəvi təhsil sistemindən prinsiplial fərqi onun texnoloji bazasındadır (12, s. 56). Qlobal təhsil sistemi kompüter və texnologiya vasitələrini potensial imkanlarından maksimum faydalanmağa yönəlmişdir. İKT-nin tətbiqi nəticəsində yaranan təhsil sistemi insanların intellektual səviyyələrini dəfələrlə artırır, daha çox informasiyanı daha az vaxt ərzində, kefiyyətli mənimsəməyə, virtual təhsil texnologiyalarını tətbiq etməyə imkan verir.

İnformasiya cəmiyyətinin təhsil paradiqması sənaye cəmiyyətinin təhsil paradiqmasından olduqca fərqli xüsusiyyətlər daşımaqdadır. İnformasiya cəmiyyətinin təhsil modeli, ənənəvi modelin əksinə olaraq, fərdi araşdırma və yeni bacarıqların qazanılması, kollektivin ruhuna və bu əhəmiyyətli prosesin məntiqinə uyğun şəkildə məzmun və fərqliliyi nəzərə almasıdır. İnformasiya çağında qloballaşma faktı təhsil proqramlarına təsir etməsi və məktəblərdə qlobal düşüncəyə sahib fərdlərin yetişdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşımasıdır. Bu məqsədə yönəlmiş yeni təhsil sistemi, fərdə informasiyanın hansı şəkildə əldə edə bilməsi öyrədilməlidir (13, s. 151-188).

İnformasiya cəmiyyətinə keçiddə yeni təməlli texnologiyalar, internet, sosial mediya, rəqabətçi anlayış, ali təhsilə tələbatın artması və İngilis dilinin qlobal dil olaraq qəbul edilməsi gündəlik həyatın aktuallığını artırır. Bu dəyişikliklə bütün fərd və cəmiyyət qurumları hədəflərinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətlidir. Məlumdur ki, sürətlə inkişaf edən müasir cəmiyyətdə yetişən gənclərin yaşayış və iş tərzini öz valideynlərinin yaşayış və iş tərzindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Millət, cəmiyyət, vətəndaş və ailə kimi ənənəvi anlayışlar dəyişiklərə məruz qalır. Bazar iqtisadiyyatına keçid, yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının

tətbiqinə olan ehtiyaclar cəmiyyətdə sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə köklü dəyişikliklərin aparılmasını qacılmaz edir. Eyni zamanda yaşadığımız müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğu şəraitində milli dəyərlərimizin, adət və ənənələrimizin qorunub saxlanılmasında, mədəni keçmişimizin dərk olunmasında həyat müxtəlifliyi böyük rol oynayır.

Cəmiyyətin informasiyalaşması, dünyada gedən qloballaşma prosesləri yeni təhsil modellərinin işlənilməsini, daha müasir biliklərə nail olunmasını ön plana çəkir. Bu modellərin əsasını dünya, cəmiyyət, məntiqi düşüncə tərz, təhsilin dinamikliyi və birdəfəlik təhsildən fasiləsiz təhsil prinsiplərinə keçmək ideyası təşkil edir. Bütün təhsil sisteminin və onun ayrı ayrılıqda halqalarının inkişafı və səmərəliliyi, pedaqoji kadrların fəaliyyəti müəllimin keyfiyyətinə qoyulan tələblərlə müəyyən edilir. Hər bir təhsilalanın və ya təhsilverənin şəxsi təhsil intensivliyi, birinci növbədə onun koqnitiv, kreativ və təşkilatçılıq bacarıqları ilə bağlıdır. Belə evristik təhsil fəaliyyəti aşağıdakı şəxsi keyfiyyətlərin üzə çıxmasına şərait yaradır:

- koqnitiv – ətraf aləmi başa düşmək, hiss etmək, sual vermək, hadisələrin səbəbini araşdırmaq, hadisələrə tənqidi yanaşma və s. bacarıqları;

- kreativ – empati, ilhamlılıq, fantaziya, ağıl çevikliyi, zidiyyətlərə qarşı həssaslıq, proqnozvermə, öz fikirini bildirmə və s. bacarıqları;

- təşkilatçılıq – tədris fəaliyyətinin məqsədlərini dərk etmək, hədəfi dəqiq müəyyənləşdirmək və nailiyyəti əldə etmək planlarının tərtibi və təşkili, reflektiv təfəkkür və s. bacarıqları (14, s.3-12).

Nobel mükafatçısı J.Stiglitzə görə, qloballaşma prosesləylə birlikdə mərkəz xaricindəki ətraf ölkələrdə informasiyanın əldə edilməsi mövzusunda cətinliklər ortadan qalxdı və "qloballaşma, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində fərdlərin təcrid duyğusunu azaltdı və bu ölkələrdəki bir çox insanın informasiya əldə edə bilməsi asanlaşdı (15, s. 26). Qloballaşma öncəsi bütün nəzəriyyələrdə dəyişiklik, tərəqqi, rifah kimi faktların mövcud ola bilməsi üçün təhsil sistemi istinad hərəkət nöqtəsi olaraq qəbul edilirdi. Xüsusi ilə aparıcı ölkələr modern mədəniyyəti yayqınlaşdırmaq üçün ətraf ölkələrdəki təhsil sistemlərinin modernləşdirilməsi hədəfə alınmışdır.

Qloballaşma prosesində meydana gələn ictimai, mədəni və iqtisadi dəyişikliklərlə əlaqəli sürətli inkişafı göstərən texnoloji dəyişimlər təhsili başlıca hədəf halına gətirmişdir. Çünki, baş verən dəyişikliklərin

doğruluğunun dərk olunması və dəyərləndirilməsində təhsilli, rəqabət yetərliliyinə sahib fərdlərə ehtiyac vardır.

Qeyd edək ki, informasiya cəmiyyəti bütün üstünlükləri ilə yanaşı, yeni risk və problemlərin yaranmasına səbəb olur. İKT-nin tətbiqi siyasi qərar və dəyərlərdən asılıdır. Son illərdə Avropada kompüter təhsilinin müsbət tərəfləri ilə yanaşı, neqativ nəticələri haqqında da çox danışılır. Xüsusilə LOGO-öyrədici sistemləri haqqında diskussiya səngimdir. Bu sistemdə məktəblilərdə yeni biliklərin əldə olunması üçün kompüterin köməyi ilə interaktiv təhsil verilir. LOGO sisteminin tətbiqi ilə məktəblilərin "vidiot"lara çevrilməsi haqqında fikirlər səslənməkdədir (16, s. 463).

Qloballaşma faktı, iqtisadiyyat başda olmaqla, ictimai-siyasi, peşə, təhsil və bir çox sahələrdə struktur dəyişikliklərə yol açmışdır. Son nəticədə mövcud prosesləri bu təməl dəyişiklikləri işığında dəyərləndirmək, proseslərin nəticələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma ilə birlikdə sosial təməldən bir paradigma dəyişikliyi yaşanmaqdadır.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, istehsal vasitələrinin struktur dəyişikliklərini zəruri etmiş, bu dəyişikliklərin cəmiyyətin hər sahəsinə təsiri yeni bir cəmiyyət formasını şəkilləndirmişdir. "Texnologiya" və "İnformasiya"ya istinadən formalaşan cəmiyyət forması İnformasiya cəmiyyəti adlandırılırkən, bu cəmiyyət modeli öz çərcivəsini də müəyyənləşdirmişdir. Dəyişikliklərin təhsil prosesi kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi, bu sahədəki siyasi qərarların yenidən işlənməsi zərurətini doğurmuşdur.

Qloballaşma prosesində İnformasiya cəmiyyətinin standartlarına sahib olmaq istəyən ölkələr, prosesin tələblərinə cavab verən, müasir fəlsəfi düşüncəyə, məntiqi təkəkkürə sahib araşdırmaçı fərdlərin yetişdirilməsi məqsədini qarşıya qoymuşdur. Mövcud prosesdə zamanın tələbi olaraq fürsətlərdən faydalanmaq istəyən və bu məqsədlə nə istədiyini bilən fərdlərin yetişdirilməsi təhsilin ən başlıca təməl misyonu olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Aslan K. "Küreselleşmenin Eğitim Boyutu", Ege Eğitim Dergisi, sayı 5. İzmir, 2004.
2. Fidan N., Erdem M. Eğitim Bilimine Giriş, Alkın Yay. İstanbul, 1998.

3. Açıqgenç A. Bilgi Fəlsəfəsi, İnsan Yay. İstanbul, 1992.
4. Leman O. "Küreselleşmə və Eğitim Felsefesi: Sorunlar ve İhtimaller" Küreselleşmə Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu Sempozyum Tebliği. Ankara, 6-8 mart 2009.
5. Ziegler J. Dünyanın Yeni Sahibləri və Onlara Direnmələr, çev. M.N.Demirtaş. Altın Kitaplar Yay. İstanbul, 2004.
6. Giddes A. Modernliğin Sonuçları, Alfa Yay. İstanbul, 1992.
7. Elcin B. Küreselleşmenin Tarihçesi, Ankara, 2012.
8. Gürsel M. Postmodern Çağda Öğretsel Yapı ve Yöntem, Mikro Yay. Ankara, 2003.
9. Tağma K. Devletin Yeniden Yapılandırılması, Zaman Yay. İstanbul, 2003.
10. Balay R. "Küreselleşmə, Bilgi Toplumu ve Eğitim", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, sayı 37. Ankara, 2003.
11. Akçay R. "Küreselleşmə, Eğitimsel Yoksunluk ve Yetişkin Eğitim", Milli Eğitim Dergisi, sayı 159. Ankara, 2003.
12. Tezcan M. "Küreselleşmenin Eğitim Boyutu", Eğitim Araştırmaları Dergisi, sayı 6. İstanbul, 2002.
13. Hoşcan E. "21. Yüzyıl İçin Çağdaş Yönetim Yaklaşımı: Toplam Kalite Yönetimi", 21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi, Eğitim Araştırmaları Yay. İstanbul, 2001.
14. Mehrabov A. Təhsildə Konseptual Kompetensiyaların Formalaşdırılmasının mahiyyəti və Məzmunu, ARTPI-nin Elmi əsərləri, sayı 1. Bakı, 2007.
15. Stiglitz J. Küreselleşmə Büyük Hayal Kırıklığı, çev. Arzu Taşçıoğlu, Plan B Yay. İstanbul, 2004.
16. Попов Л. Л., Мигачев Ю.И., Тихомиров С. В., Информационное право: учебник. М.: «Норма», 2010.

**Qloballaşmanın yeni paradıqmaları:
informasiya cəmiyyəti və təhsil anlayışı**

(Rzayev R.)

Xülasə

Günümüz dünyasının ümumbəşəri qlobal problemləri elmi-tədqiqat və sosial-iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərinə çevrilmişdir. Qlobal problemlərin həlli innovasiya texnologiyalarına əsaslanan transmilli təhsil və transmilli elmin tərəqqisindən keçir. Təhsil sisteminin gələcəyi üçün informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması və cəmiyyətin innovativ inkişafından çox asılıdır.

Qloballaşma prosesinə qoşulan ölkənin təhsil sisteminin dinamikliyi qloballaşma prosesinin daim artan tələbləri sırasındakı zəruri amilləri yaradır. İnformasiya cəmiyyətinə keçiddə gələcəyin real perspektivləri yeni paradıq-

maları müəyyənləşdirməkdədir. İki təməl üzərində işıqlandırılan informasiya cəmiyyəti və qlobal təhsil anlayışı problemləri tədqiq edilir. Məqalədə araşdırılan mövzunun aktuallığı, onun fəlsəfi izahını özündə ehtiva edir.

**New paradigms of globalization:
information society and the concept of education**

(Rzayev R.)

Abstract

Nowadays the universal global problems of our world became main directions of scientific-research and socio-economic policy. The solution of global problems depends on the developments of transnational education which based on innovation technologies. The establishment of information society and innovative improvement of society are important in the education.

The dynamics of education system in the globalized countries are created by increasing demands of globalization. Real future perspectives identify new paradigms in the transition of information society. Actuality of the topic which investigated in the article shows itself in its philosophical explanation.

Açar sözlər: İnformasiya cəmiyyəti, qloballaşma, paradiqma, təhsil anlayışı, sintez

Keywords: Information society, globalization, paradigm, the concept of education, synthesis

Ключевые слова: информационное общество, глобализация, парадигма, понятие образование, синтез

İNFORMASIYA ÖZÜNÜMÜDAFİƏ VƏ HÜCUM SİLAHI KİMİ

Xəlilova Elnarə Binnət qızı

Bakı Avrasiya Universiteti

Hazırkı redaksiyada istifadə edilən "informasiya cəmiyyəti" anlayışı 1960-cı illərin əvvəllərində yapon sosial elmlərində istifadə olunmağa başlayıb və artıq 50 ildən çoxdur ki, elmi-nəzəri tədqiqat obyektinə çevrilib.

Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfi mənası bütün insanların bilik tələbatını ödəməkdən, onların arasında sosial kommunikasiya mühiti yaratmaqdan, bilik və düşüncələrini, istədikləri məlumatı ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir. Onun əsas məqsədi informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə bir tərəfdən bəşəriyyətin qarşısında duran problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir.

Yəni informasiya cəmiyyəti elə bir cəmiyyətdir ki, burada əhalinin böyük hissəsi müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə informasiyanın, ən əsası isə onun ali forması olan biliyin istehsalı, saxlanması, emalı və ötürülməsi ilə məşğul olur. Son dövrlər Azərbaycanda informasiya texnologiyalarının kütləviləşməsi və bu sahənin inkişafı üçün nəzərəcarpacaq addımlar atılıb, dövlətin ciddi dəstək və qayğısı nəticəsində uğurlar əldə olunub.

1. Ölkəmizdə İKT- nin inkişafı

Ölkəmizdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoyub. Son zamanlar ölkəmizdə dövlət orqanları, biznes qurumları və vətəndaşların qarşılıqlı fəaliyyətində İKT-nin imkanlarından geniş istifadə olunur. İKT sektoru neftdən sonra ölkə iqtisadiyyatında ikinci prioritet sahə hesab olunur. İKT-nin ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğu Prezident İlham Əliyev tərəfindən də dəfələrlə bəyan edilib.

Hazırda ictimai şüurda İKT-dən biznes, siyasət, idarəetmə, səhiyyə, mədəniyyət, elm, təhsil, sənaye və digər sahələrdə istifadə məsələlərinin aktuallığı və zəruriliyi qəbul olunmuşdur. Müasir dövrdə məlumat almaq imkanı güclü olan vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında gələcək bəşər sivilizasiyasına doğru mühüm addımdır. Hazırda İKT-

dən geniş istifadə hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına kömək edir və yoxsulluğun azaldılmasında səmərəli vasitə rolunu oynayır. Azərbaycanın informasiyalaşmış cəmiyyətində qlobal informasiya mühitinin yaradılması, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (distant təhsil, elektron ticarət, tele iş, elektron demokratiya, elektron hökumət və s.) meydana gəlməsi, informasiya və bilik bazarının yaradılması, müxtəlif səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin inkişafı, vətəndaş və təşkilatların istənilən məlumatı almaq, yaymaq, istifadə etmək kimi hüquqlarının təmin edilməsi və s. zəruridir.

2. Kütləvi informasiya vasitələri

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının əksər informasiya agentlikləri cəmiyyəti bütünlükdə əks etdirmir, onlar cəmiyyətin bu və ya digər qəzeti alan, ya da cəlb etmək istədikləri hissəsinin güzgüdəki əksidir. Onlar müəyyən fikri möhkəmləndirir və digər nəzər nöqtələri ilə tanış olmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. "Qarşılıqlı əlaqə zəncirinin möhkəmlənməsi" bu cür işləyir. Faktlar məsələsindən başqa, mass-media səbəblər haqda məsələni də qaldırmağa borcludur. Fikrimcə, jurnalistlər üçün bütün tərəflərin arqumentlərini işıqlandırmaları ilə bağlı gözlənlənlə boş çıxarmamaq, neytrallığı qorumaq yönündə gözləntiləri doğrultmaqdan daha asan olar. İdealda kütləvi informasiya vasitələri məsələnin sülh yolu ilə həllinə ən azından şərait yaratmağa çalışmalıdır, əksinə, münaqişəni gərginləşdirən önyarğıları şişirtməməlidir.

Konsensus demokratiyasının konsepsiyasında bu cür ideal jurnalistikaya münaqişələrin qarşısının alınması və həllində önəmli yer ayrılır... Bununla belə, KİV-in bütünlükdə sülh və vətəndaş cəmiyyətinin dəyərlərini qorumağı öz peşə borcu hesab edəcəyinə ümid bəsləmək sadəlövhlükdür.

"Ola bilsin ki, həyat hekayələrinin işıqlandırılması ancaq jurnalistlərin öhdəsindən gələ biləcəyi bir işdir. Məsələn, lektor öz nəzəri biliklərini böhran anında tətbiq edə biləcək durumda deyil, buna görə də jurnalistin müdaxiləsi gərəkdir. Bu, əsasən jurnalistin hadisə yerində olan yeganə şəxs olub-olmamasından asılıdır. Əgər orada hücumu məruz qalan insana yardım edəcək və ya müəyyən məsələ ilə bağlı mübahisə edəcək başqa birisi varsa, o zaman jurnalist bu hadisəni işıqlandırıb-ışıqlandırmayacağı ilə bağlı qərar verməkdə azaddır. Yox, əgər yaxınlıqda heç kim yoxdursa, o zaman vəziyyətə müdaxilə etməsilə bağlı jurnalistin üzərinə daha ciddi öhdəlik düşür. Bundan başqa, elə

şərait yaranır ki, jurnalist çox sayda insana qarşı tək qalır, o zaman onun üçün tək mümkün davranış baş verənləri yazmağa və ya çəkməyə çalışmalıdır". Jurnalistin neytrallığı və "vətəndaş hərəkətsizliyi" ictimai təfəkkürdə necə qəbul olunacaq? Vəziyyətdən asılı olaraq, jurnalist peşə vəzifəsinə xələl gətirmədən vətəndaş borcunu yerinə yetirməyi üstün tuta bilər. Məsələn, əgər hadisə onsuz da yetərincə işıqlandırılırsa, digər KİV-də yer alan məsələləri təkrar etməklə o, mahiyyət etibarilə heç nəyi dəyişməyəcək. Amma əksər peşəkarlar hesab edir ki, vətəndaş aksiyasında iştirak edən jurnalistin həmin hadisəni işıqlandırmaya haqqı yoxdur, çünki bu, "rollar münaqişəsi" və ya maraqlar münaqişəsi olacaq.

Klem Makkartni qeyd edir ki, Mürreyin haqqında danışdığı BBC Böyük Britaniyanın KİV dünyasında qeyri-adi rol oynayır. "BBC-nin Nizamnaməsində müəyyən edilib ki, yayım "müstəqil, qərəzsiz və vicdanlı" olmalıdır. BBC əməkdaşları əslində "neytrallıq" haqqında danışmır, daha çox başqa sözdən – balanslaşdırılmış sözümdən istifadə edirlər. Bundan fərqli olaraq, əksər kütləvi informasiya vasitələrində redaksiya xətti mövcuddur ki, bu da onların balansla can atmadıqlarını göstərir. Arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, çoxsaylı nəzər nöqtələrini əks etdirmək üçün informasiya agentliklərinin müxtəlifliyinə ehtiyac var. Denis Mürrey göstərir ki, jurnalistlərin əksəriyyəti kütləvi konsensusun iştirakçısıdır və bu mənada qərəzsiz deyillər. Problem müəyyən qədər ondan ibarətdir ki, jurnalistlər özləri qərəzli olduqlarınınun fərqi qədər olmur və bu da özünü tez-tez nəinki faktların seçimi ilə bağlı qərarın qəbulunda, sadəcə hər hansı bir sözdə, və ya səs tonunda göstərir.

Cəmiyyəti münaqişə və onun nizamlanması ilə bağlı yaxşı məlumatlandırmaq lazımdır. İnformasiya sahəsinin müxtəlif seqmentləri münaqişənin nizamlanmasında fərqli rollara və spesifikasiyaya malikdir. Həm müsbət, həm də mənfi mənada ən təsiredici alət televiziyaadır. Radionun sakit və konstruktiv dialoq, müzakirələr üçün potensialı daha çoxdur. Yeni media, sosial şəbəkələr ən demokratik yollarla vətəndaş iştirakını təmin edir, amma özündə çox sayda yeni tələblər gizlədir.

İnformasiya vasitələri keçmişdən bu tərəfə çox müxtəlif istiqamətlərdə dəyişərək genişlənmişdir. Gəldiyimiz bu mərhələ ən çox istifadə olunan informasiya vasitələri radio televizor və şəxsi telekomünikasyon alətləridir. Internetin hərbi xəbərləşmə vasitəsi olmaqdan

çıxıb evlərə girməyə başlaması ilə radio və televizor kimi kütləvi informasiya vasitələri kölgədə qalmağa başlamışdır. Bunun səbəblərindən biri insan kütləvi informasiya vasitələrinə olan inamının itməsi və bu informasiya boşluğunun sosial şəbəkələr vasitəsi ilə doldurulma bilməsidir. Sosial şəbəkələr həm daha sürətli, obyektiv və hər kəsin öz fikrini rahatca ifadə edə bildiyi bir məcrə olaraq daha çox gənc nəsli cəlb edirdisə, hazırda orta yaşlı insanlar da buna maraq göstərir. Sosial şəbəkələrdə istənilən informasiyanı sürətlə ötürülməsinin əvəzsiz yeri vardır. Günümüzdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində belə söz azadlığı deyilən bir şeyin qismən mövcudluğu hər kəsin fikrini rahatca ifadə edə bildiyi bir məcraya yönəlməsinə səbəb olur. Sosial şəbəkələrdə istənilən vaxt istənilən informasiyanın əldə edə bilmənin rahatlığı radio və televizor kimi kütləvi informasiya vasitələrini kölgədə qoymağa başlaması ilə bir çox kütləvi informasiya vasitələri artıq sosial şəbəkələrdə və web. saytlarından öz informasiyalarını paylaşmağa başladı. Günümüzdə kütləvi informasiya vasitələrini, insanların fikrini yönləndirmək, istədikləri məlumatları çatdırıb, şəxsi xeyirlərinə zərər gətirəcək informasiyaları paylaşmadıqlarının hamımız şahidi olmuşuq. Eyni bir hadisə haqqında informasiyanın ayrı ayrı telekanallarda çox fərqli əks olunması bariz nümunədir. Artıq həyatımızın ayrılmaz parçasına çevrilən internet və sosial şəbəkələr sayəsində insanların verilən informasiyaları müqaisə edib fərqləri görməyi elə də çətin deyil. Kütləvi informasiya vasitələrini bir silah kimi istifadə edib kütlələrin fikirlərini yönləndirməyə çalışanlar daim var, bariz nümunə siyasətlə məşğul olanların daha çox insana öz səsini eşitdirə bilməsi üçün telekanallarda çıxışlar etməsidir. Amma eyni bir çıxışa fərqli kanallarda fərqli şərhlərin verilməsi və kütləyə çatdırılması qəbul edilməzdir. Bu, kütlələri öz maraqları daxilində idarə etmək istəyidir. Belə hal bir çox insanı da narahat etmənin təzahürü sosial şəbəkələrin bu qədər çox istifadə olunmasıdır. Verilən bir xəbər haqqında fikrini yazaraq o xəbəri oxuyanlara çatdırma bilmək, səhv gördüyün zaman bunu bildirmək, tanınmış və ya sevdinin insan haqda məlumatları birinci ağızdan əldə edə bilmək internetin və sosial şəbəkələrin bizə bəxş etdiyi imkanlardan bir neçəsidir. Texnologiyanın bizə verdiyi bu imkanları düzgün istifadə etdiyimiz müddətcə bizə və cəmiyyətə faydası vardır.

Sosial şəbəkələrdən çox istifadə olunmanın bir səbəbi də kütləvi informasiya vasitələrində çalışan jurnalistlərin qeyri-peşəkarlığıdır.

Buradan təhsil sistemi haqqında da çox söz demək olar, amma bu, ayrıca müzakirə olunmalı çox geniş mövzudur. Digər bir informasiya vasitəsi qəzet isə ən az istifadə olunan bir vasitədir. Bundan 20 il qabaq avtobus dayanacağında gözləyənlərin əlində qəzet görmək mümkün olduğu halda, artıq bunu “smartphone”-lar əvəz edir. Qəzətdən keçmiş günün xəbərlərini oxumaq yerinə o an baş verən hadisəni izləmək və ya gördüyümüz bir hadisəni lentə alıb o an bütün dünya ilə paylaşa bilmək hər kəsə daha vacib gəlir. Texnologiyanın inkişaf tempi yüksəkdir və bu, inkişafın özünü kütləvi informasiya sahəsində göstərməsi labüddür.

XXI əsr qloballaşmanın tələblərinə uyğun olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu daha da artırır. Belə ki, demokratik quruluşun mövcudluğu söz azadlığına şərait yaratdığından KİV bir növ silaha çevrilib. Auditoriyası geniş olan mətbuat orqanına malik hər bir ölkə bu sahədə zəif olan ölkələri öz təsiri altına salmağı bacarır. Bu təsir bir çox ölkələrin mədəniyyətini, həyat şəraitini və imicini formalaşdırır. Həmçinin, bu ölkələr kütləvi informasiya vasitələri ilə öz mədəniyyətini yaymaq və həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün əsas vasitə hesab edir.

3. KİV özünümüdafiə silahı kimi

Xocalı soyqırımını bəşəriyyətə çatdırılması və dünya ictimaiyyəti tərəfindən layiqli reaksiyasını alacaq hadisələrdən biridir. Bunun üçün Azərbaycan KİV-in gücündən tam istifadə etməlidir. İnternet sayt, portallar və qəzətlərdə yazılan məqalələr, teleproqram və yazılan kitabların hər biri tanıtım üçün vasitədir. Amma heç də bütün informasiya vasitələrinin yaydığı məlumatlar obyektiv və qərəzsiz deyil. Çünki hər bir mətbuat orqanı hadisəyə öz prizmasından yanaşmağa və hadisəni asılı olduğu siyasi istiqamətin istəyinə uyğun cəmiyyətə çatdırır. Bu səbəbdən dünya mətbuatında Xocalı hadisəsi ilə bağlı yazılara nəzarət dövlət əhəmiyyətli məsələdir. Yanlış yönümlü yazıların dərc edilməsinin qarşısını almaqla yanaşı, həqiqəti dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq vacibdir. 1992-ci il 26 fevral tarixi-Xocalı faciəsi baş verdiyi andan hadisə barədə müxtəlif mətbuat orqanlarında fərqli yanaşmalar olmuşdur. Tarixi faciənin işıqlandırılmasında mənfur qonşularımız – erməni tərəfi də öz məqsədlərinə uyğun mühüm işlər görüb. İlk bir ay ərzində erməni tərəfi “Xocalı faciəsini azərbaycanlılar özləri törədib” ifadəsini 49 dəfə dünyanın müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirməyi bacarıblar. Bu

isə ilkin olaraq hadisə barədə müəyyən fikrin formalaşması üçün kifayətdir.

Araşdırmanın yeniliyi: Xocalı faciəsinin dünya mətbuatında işıqlandırılması mövzusunda müxtəlif müəlliflər araşdırmalar aparılsa da, kifayət qədər öyrənilməmişdir. Hadisəyə tarixi baxımından yanaşsaq, bu araşdırmaların heç birində fərqli bir nüans, yeni bir fakt yoxdur. Mətbuatda yer alan məqalələrə gəldikdə isə, adətən, araşdırmalarda sadəcə, o dövr hadisələri cərəyan edir və ancaq 1992-ci ildə dərc olunmuş məqalələr təhlil edilmiş, günün aktual hadisələrinin Xocalı faciəsinə təsiri və çağdaş dövrdə hadisə barədə dərc edilən məqalələrin, şahid jurnalistlərin dediklərinin və beynəlxalq reaksiyanın şərhlini aparmışlar. Məqsəd faciənin tarixi şəraitinin düzgün mənzərəsini göstərmək, hadisə barədə dünya mətbuatını məlumatlandırma istiqamətində düzgün izahlar verməkdir. Ən real istiqamət gələcək addımlarımızı müəyyənləşdirmək və bizə qarşı yönələn informasiya savaşının qarşısını almaqdır. Bunun üçün aşağıdakı məsələlər araşdırılmışdır:

- Hadisənin tarixinin öyrənilməsi.
- Hadisəyə səbəb olan tarixi şəraitin analizi.
- "Soyqırım" anlayışının izahı.
- Hadisəyə beynəlxalq reaksiya.
- Hadisə ilə bağlı dünya mətbuatında gedən məqalələrin, şahid jurnalistlərin dediklərinin, kitab müəlliflərinin qeydlərinin təhlili.

Bu təhlillər mövzu ilə bağlı ümumi vəziyyətin aydın mənzərəsini göstərməyə kömək edər. İşin öyrənilməsində tarixi araşdırmalar, qəzet və internet saytlarındakı məqalələr, cinayət məəcəlləsi və konvensiyalardan istifadə edilib.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti:

- Hadisənin tarixi tədqiq edilərək səbəbləri şəraitə uyğun təhlil olunur;
- Soyqırım beynəlxalq cinayət faktı kimi dəyərləndirilir;
- Hadisəni ilk dəfə görən jurnalistlərin fikirləri qeyd edilir.
- Dövrün hakimiyyət dairələrinin hadisələrə necə müdaxilə etməsi göstərilir.

Tədqiqat 3 fəslə bölünmüş, Türkiyə və Rusiya mətbuatında hadisəyə aid gedən yazılar, digər ölkələrdə dərc edilən məqalə başlıqlı bölmələrinə xüsusi önəm verilmiş, onların təhlili tədqiqat işinin əsas məqsədi kimi seçilmişdir.

İndependent qəzetinin muxbiri Elen Vomak 1992-ci il fevralın 29-da faciə barədə demişdir.

“Ağdamdakı Röyter müxbiri Elif Kaban məlumat vermişdir ki, çərşənbə qırğınından sonra azərilər onlarla insan dəfn edirdi. Hansılar ki, bu bölgənin ikinci böyük yaşayış mərkəzi olan Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğalı zamanı öldürülmüşdü. Dəfndə iştirak edənlərdən biri jurnalistlərin üstünə qışqıraraq: “Dünya burada baş verənlərə göz yumur. Biz ölürük, siz isə baxırsız” sözlərini vurğulamışdır.

Nəticə:

Azərbaycan Prezidenti İham Əliyev bütün müvafiq strukturları erməni saxtakarlarına qarşı informasiya müharibəsində hücumla keçməyə çağırır. Erməni faşizmi üzərində qələbə çalmaq, doğma torpaqlarımızı azad etmək üçün öncə informasiya müharibəsində qalib gəlmək gərəkdir. Bütün xalqımız ölkə başçısının çağırışına cavab verməli, iqtisadi və hərbi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövləti yaratmaqda onun ətrafında sıx birləşməlidir. Tarixi həqiqəti dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaqla informasiya müharibəsində qələbə və hərbi-iqtisadi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövləti yaratmaq! – Terror, soyqırımları və zorla özgə torpaqlarına yiyələnməyə çalışan erməni faşizmini diz çökdürmək üçün yeganə düzgün yol məhz bu yoldur. Başqa yol yoxdur! Hər bir azərbaycanlının yolu bu olmalıdır.

Xülasə

Məruzənin məqsədi – İnformasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfi mənası, müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə əsas məqsəd informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə bir tərəfdən bəşəriyyətin qarşısında duran problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir.

Məruzənin metodologiyası – Təhlil, düşüncə və ümumiləşdirmə.

Məruzənin nəticələri – Azərbaycanda informasiya texnologiyalarının kütləviləşməsi, bu sahənin inkişafı üçün nəzərəcarpacaq addımlar atılması, dövlətin ciddi dəstək və qayğısı nəticəsində uğurlar əldə olunmasına çalışmaq.

Məruzənin praktiki əhəmiyyəti – Hazırda ictimai şüurda İKT-dən və KİV-dən biznesdə, siyasətdə, idarəetmədə, səhiyyədə, mədəniyyətdə, elmdə, təhsildə, sənayedə və digər sahələrdə istifadə məsələlərinin aktuallığı və zəruriliyinin mümkünlüyü.

Information as a weapon of self-defense and attack

(Khalilova E. B.)

Abstract

Purpose of report. The main philosophical meaning of the information society, the main objective of using modern technology to create an abundance of information and with the help of this process to solve the problems facing humanity on the one hand, on the other hand, to ensure the development of the society.

Main methodology of analysis: thinking and synthesis.

Result of report: popularization of information technology, significant steps for the development of the industry, government support, and care in the work to achieve success.

The practical importance of the report: the need to use the relevance of the possibility of the public consciousness ICT and media at business, politics, governance, health, culture, science, education, industry and other areas.

Информация как оружие самозащиты и атаки

(Халилова Э.Б.)

Резюме

Цель доклада – Основной философский смысл информационного общества, главная цель с использованием современных технологий, чтобы создать изобилие информации и с помощью этого процесса, чтобы решить проблемы, стоящие перед человечеством, с одной стороны, с другой стороны, обеспечить развитие общества.

Сообщить Методология – Анализ и синтез мысли.

Сообщить результаты – Популяризация информационных технологий, значительные шаги для развития отрасли, государственной поддержки и ухода в работе, чтобы добиться успеха.

Практические последствия доклада – В настоящее время, общественное мнение и средства массовой информации от ИКТ в бизнесе, политике, управления, здравоохранения, культуры, науки, образования, промышленности, а также необходимость для срочности и возможности проблем в других областях.

Açar sözlər: İKT (informasiya-kommunikasiya texnologiyaları), KİV (informasiya-kommunikasiya texnologiyaları)

Keywords: ICT (information and communication technologies), media (media)

Ключевые слова: ИКТ (информационно-коммуникационные технологии), средства массовой информации (СМИ).

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ KİBERHÜCUMLARA QARŞI KOORDİNASIYALI FƏALİYYƏT HAQQINDA

Cəfərli R.S.

Bakı Biznes Universiteti

Azərbaycanda informasiyalaşmış cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərinə qlobal informasiya mühitinin yaradılması, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (məsafədən təhsil alma, elektron ticarət, tele iş, elektron demokratiya, elektron hökumət və s.) meydana gəlməsi, informasiya və bilik bazarının yaradılması, müxtəlif səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin inkişafı, vətəndaş və təşkilatların istənilən məlumatı almaq, yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarının tam təmin edilməsi və s. aiddir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində səmərəliliyin artırılmasına, qiymətlərin azaldılmasına, dövlət orqanlarında elektron sənəd mübadiləsinin, elektron ticarət sistemlərinin tətbiqinə, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə köməklik göstərməkdədir.

Cəmiyyət informasiyalaşdıqca insanlar informasiyadan daha çox asılı vəziyyətə düşür. İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmaması isə cəmiyyət üçün böyük fəsadlar törədə bilər.

Respublikamızın milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rola malik informasiya resurslarının qorunması, kibercümlərin qarşısının alınması, dövlət idarələrinin elektron xidmətlər və informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin mühafizəsi vacib məsələdir. Dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının internet təhlükəsizliyinin qorunması, kibertəhlükəsizlik sahəsində informasiya infrastruktur subyektlərinin fəaliyyətinin koordinasiyasına, mövcud və yarana biləcək elektron təhlükələr barədə ölkə səviyyəsində məlumatların toplanması, əhalinin, özəl və digər qurumların kibertəhlükəsizlik sahəsində maarifləndirilməsi və onlara metodiki köməyin göstərilməsi də az əhəmiyyətli deyildir.

İnformasiya təhlükəsizliyinin lazımı səviyyədə təmin edilməsi dövlətin, cəmiyyətin və insanların fəaliyyətinin vacib şərtlərindən biridir. Milli informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükələrə qarşı güclü platformanın yaradılması hər bir dövlətin strateji fundamental məqsədlərindən biri sayılır. Son illər qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşması nəticəsində dövlətlərarası ziddiyyətlər və münaqişələr virtual

məkana da keçib. Qloballaşan dünyada informasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanlardan sui-istifadə etməklə cinayətin yeni növləri yaranır, dövlətin ərazi bütövlüyü ilə bağlı məlumatlar təhrif edilir, terrorizm ideologiyasının təbliğ edilməsi və terror aktlarının planlaşdırılması üçün internet şəbəkəsindən geniş istifadə olunur. Bu gün informasiya təhlükəsizliyinə təhdidlər mühüm mərhələyə keçmişdir. Bu təhlükəli amilə qarşı mübarizə aparmaq üçün bütün dünya birliyinin fəal səylərinin birləşdirilməsi, habelə müasir təhdidlərin aradan qaldırılması və qarşısının alınması probleminə əsaslı yeni strateji yanaşmanın formalaşması zəruridir. İnformasiyanın artmaqda olan əhəmiyyəti qarşılıqlı informasiya təsiri proseslərinin tənzimlənməsinin təmin olunmasında üçün dövlətin fəal müdaxiləsini tələb edir.

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı artıq bu gün cəmiyyət həyatının, demək olar, bütün sahələrində genişmiqyaslı mənfi nəticələr doğurur. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş yayılması və istifadəsi nəticəsində virtual məkanda formalaşan şəbəkəni, həmçinin istifadəçilərin informasiya resursları və sistemlərini mümkün təhdidlərdən qorumaq məqsədilə informasiya təhlükəsizliyi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasında da informasiya təhlükəsizliyi məsələləri milli təhlükəsizliyin əsas tərkib hissələrindən biridir və bu sahədə normativ-hüquqi bazanın formalaşması informasiya cəmiyyəti quruculuğunda prioritet məsələlərdən hesab olunur. Ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm konseptual sənədlər, normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Misal olaraq 2007-ci ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası"nı, eləcə də, "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında", "Dövlət sirri haqqında", "Elektron sənəd və elektron imza haqqında", "Elektron ticarət haqqında", "İnformasiya əldə etmək haqqında", "Telekommunikasiya haqqında" qanunları və s. göstərmək olar (1-7).

Cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında biometrik informasiya texnologiyaları böyük imkanlara malikdir. Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, informasiya-kommunikasiya sistemlərində, xüsusən də, İnternet mühitində baş verən cinayətlərin, qeyri-etik davranışın əsas səbəblərindən biri istifadəçilərin zəruri hallarda identifikasiya mexanizmlərinin mükəmməl olmamasıdır (8).

Beləliklə, informasiya cəmiyyəti inkişaf etdikcə elektron dövlətin yaradılması prosesində vahid və çoxsəviyyəli ümumdövlət informasiya təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması zərurəti meydana çıxır. Ona görə də global informasiya təhlükəsizliyi mühitini formalaşdırmaq bütün ölkələrin, ictimai birliklərin, biznes sektorunun və vətəndaşların marağında olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. «İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 3 aprel 1998-ci il, <http://www.e-qanun.az>
2. «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 sentyabr 2004-cü il, <http://www.mia.gov.az>.
3. «Elektron sənəd və elektron imza haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 9 mart 2004-cü il, <http://www.e-qanun.az>
4. «Elektron ticarət haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 10 may 2005-ci il, <http://www.e-qanun.az>
5. «İnformasiya əldə etmək haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 sentyabr 2005-ci il, <http://www.ikt.az>
6. «Telekommunikasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 14 iyun 2005-ci il, <http://www.e-qanun.az>
7. “AR-nın Milli təhlükəsizlik konsepsiyası”, 23 may 2007-ci il, <http://www.mns.gov.az>
8. Əliquliyev R.M., İmamverdiyev Y.N., Yusifov F.F. Cəmiyyətin informasiya təhlükəsizliyinə dair bəzi konseptual baxışlar İnformasiya cəmiyyəti problemləri, № 2(4), 2011, səh. 3-9.

Xülasə

Məqalə informasiyalaşmış cəmiyyətdə informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının vacibliyinin əsaslandırılmasına, kiberhücumlara qarşı koordinasiya fəaliyyətinin elmi tədqiqinə həsr olunmuşdur. İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmamasının törətdiyi fəsadlar göstərilmiş, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübəyə əsaslanma təklif və tövsiyələr verilmişdir. Ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyi sahəsində qanunvericilik bazasının yaradılmasına diqqət ayrılımış, vahid və çoxsəviyyəli ümumdövlət informasiya təhlükəsizliyi sisteminin yaradılmasının zəruriliyi göstərilmişdir.

Açar sözlər. İnformasiya cəmiyyəti, informasiya təhlükəsizliyi, kiberhücum

Keywords: information society, information security, cyber attack

Ключевые слова: информационное общество, информационная безопасность, кибератака

TƏLƏBƏ MOBİLLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA İNFORSİYANIN ROLU

İsgəndərov Oruc

Bakı Avrasiya Universiteti

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili Qaydalar"ın, Bakı şəhəri, 24 dekabr 2013-cü il, 6.1 bəndində yazılır: "Kredit sistemi ilə tədrisin təşkilində Boloniya bəyannaməsinin müddəalarına müvafiq olaraq, tələbələrin akademik mobilliyi onların digər ali təhsil müəssisələrində, o cümlədən, xarici ölkə ali təhsil müəssisələrində ayrı-ayrı fənlər üzrə kreditləri qazanmaları təmin edilir. Qazanılmış kreditlər tələbənin təhsil aldığı ali təhsil müəssisəsi tərəfindən tanınmalıdır."

Nazirlər Kabinetinin qərarındakı bu bəndin şəffaf yerinə yetirilməsi üçün universitetlərin güclü informasiya bazası olmalıdır. Bu informasiya bazası əlçatan olmalıdır ki, aradakı fərq və qazanılacaq kreditin miqdar, müddət və yolları hansı qanunauyğunluqla olacağı görünə bilsin.

Qərarın həmin bəndində daha sonra göstərilir: "Tələbənin digər ali təhsil müəssisələrində kreditləri qazanması təhsil aldığı ali təhsil müəssisəsinin razılığı ilə həyata keçirilir." Burada tələbə informasiyanı tam almırsa, o, başqa ali təhsil müəssisəsində kredit necə verə bilər? Bunun üçün lazımı məlumatları hansı mənbədən almalı, hansı qaydalara əməl etməlidir. Deməli, tələbə mobilliyinin təmin edilməsində informasiya əsas yer tutur. Düzgün informasiya sistemi qurmaqla təhsil verənlə təhsil alan aşağıdakılara nail ola bilər:

- Riyazi metodlar və intellektual sistemlərin tətbiqi sayəsində tədris məsələlərinin həllində səmərəli nəticələrin alınmasına;
- Sənəd dövriyyəsi və informasiya axınının stimullaşdırılmasına;
- Təhsil verən təhsil alana münasib xidmətin təklifi.

İnformasiya texnologiyası verilənlərin toplanması, ötürülməsi və emali üçün metod və vasitələrdən istifadə etməklə tətbiq olunan obyekt, proses və hadisənin vəziyyəti haqqında tam məlumat verməlidir ki, tələbə qarşısına qoyduğu tam və şəffaf məqsədə çata bilsin.

Tələbələr adətən kreditlərin toplanmasında çətinlik çəkir. Ona görə ki, onlar ənənəvi tədris prosesindən digər tədris prosesinə keçir. Bu keçid isə xətti olmadığından adaptasiya olunana qədər çətinliklə üzləşir, bunun da dəf olunması prosesində informasiya onların köməyinə çatır. Tələbələr arasında aparılan sorğular göstərir ki, onların $\frac{1}{4}$ -i fərdi tədris planının tutulmasında, $\frac{1}{5}$ -i isə kreditlərin toplanmasında çətinlik çəkir. Bunun üçün onlar tyutor xidmətindən çox vaxt səmərəli yararlanırlar. Tədris planı tutularkən, tələbələrə maksimum sərbəstlik verilməlidir. Tələbələr aşağıdakılarla tam məlumatlandırılmalıdır:

Auditoriya dərsləri:

- Nəzəri dərslər;
- Praktiki dərslər, kollokvium;
- Praktikum.

Auditoriyadan kənar:

- Fərdi məsləhət;
- Müstəqil iş.

Bu deyilənlər tədris planlarının tərtibi zamanı nəzərə alınmalıdır. Universitet bunun üçün hər tələbə ilə fərdi müqavilə bağlaya bilməz, bəlkə də bu heç mümkün olmasın. Amma o hər bir tələbəni bunlarla tanış etməyə borcludur. Bunun üçün Universitetlərin internet portalları yaradılmalı və bu portallar təhsil alanlar üçün aydın, əlçatan olmalıdır. Bu informasiyalar yazılarkən aşağıdakı əsas komponentlərə istinad edilməlidir:

- Verilənlərin ilkin informasiya üzərində qurulması;
- Verilənlərin emal edilib, əsas nəticənin asan alınmasının prinsip kimi götürülməsi;
- Nəticədə alınan informasiyanın təhsil alanlara çatdırılması.

Deməli, ali təhsil müəssisəsi tərəfindən ixtisasın təhsil proqramı, tədris planı və ixtisasın tədris qrafiki hazırlanaraq şöbə, dekanlıq (tələbənin fərdi tədris planı və müəllimin illik işçi tədris planı müvafiq olaraq) tələbə və müəllimlərə verilir. Bu məlumatlar həm də ali təhsil müəssisəsinin saytında yerləşdirilməlidir. Tələbənin öz akademik transkriptini ali təhsil müəssisəsindən təhsil aldığı dövrdə istənilən vaxt əldə edə bilməsi üçün informasiyaların verilməsi ilə yanaşı hər zaman əlçatan olmalıdır.

Tələbənin digər ali məktəblərdə kredit toplaması üçün aşağıdakı işlər görülməli və bu normativ sənədlər təhsil alanlara çatdırılmalı, Universitetin informasiya bazasında yerləşdirilməlidir:

- ✓ Kredit toplanmasını əks etdirən normativ hüquqi sənədlər;
- ✓ Digər ali məktəblərdə kredit toplama şərtləri;
- ✓ Krediti həmin Universitetlərdə toplayıb verə bilməsə, sonrakı addımların açıqlanması.

Tələbə bu sənədlərlə tanış olduqdan sonra o, gedəcəyi yerli, yaxud xarici Universitetdə uğursuzluğa düşər olacaqsə, sonra hansı addımı atmalı olduğunu dərk etməlidir ki, vaxtında təhsilini başa vura bilsin.

Ədəbiyyat

1. А.П.Ефремов, В.Н.Чистохвалов. Кредиты и учебный процесс, М.: Изд-во РУДН, 2003-31 с.
2. Научно-методические аспекты реализации кредитной технологии в системе высшего профессионального образования. Ч.1.- Алматы: Казак университет, 2003-135 с
3. http://www.unige.ch/eua/En/Publications/TRENDS/Trends_III.html

Xülasə

Məqalədə Boloniya təhsil prosesinə uyğun kreditlərin toplanması, tələbənin oxuduğu universitetdə deyil, digər universitetdə də kredit toplaya bilməsindən və bunun üçün lazımi informasiyalarla tələbələrin təmin edilməsindən bəhs edilir.

The role of information in providing student mobility

(O.I.Isgenderov)

Abstract

Article is connect with collection of credit according to Bologna process of education. Here is about no university which learning students, but can collect credit other university and in providing the students with necessary information students.

**Роль информации в обеспечении студенческой мобильности
(Искендеров О.)**

Резюме

Статья связана с накоплением кредитов в соответствии процесс образования Болонья. Здесь рассказывается студентов обучаются не в университете, а сможет ли собрать кредит в других университете и об обеспечении необходимые информацией для студентов.

Açar sözlər: Boloniya sistemi, tələbə, kredit toplamaq, informasiya.

Key words: The Bologna system, students, to collect credit, information.

Ключевые слова: Болонья система, студент, собирать кредит, информация.

İNFORMASIYA MÜDAFİƏ VƏ HÜCUM VASİTƏSİ KİMİ

Rəhimov Mütəllim

Bakı Avrasiya Universiteti

Dövlətlərarası rəqabətlərin yaxın gələcəkdə tamamilə informasiya müstəvisinə keçəcəyi proqnozlaşdırılmaqda və indiki andan bu fenomenal hadisə müşahidə olunmaqdadır. İnformasiyanın dağıdıcı və məhv etmə təhlükəsi atom, neytron kimi kütləvi qırğın silahları ilə müqayisə edilərək, eyni səviyyəli olduğu fikri irəli sürülməkdədir. Belə ki, informasiyanın təsiri altında müntəzəm saxlanılan qrup daim kənardan tənzimlənən hərəkətlər edir və müstəqil özünüidarə və özünü-təşkil etmə imkanlarını itirir. Bu da bir qrupun məhv edilərək, əvəzinə tamamilə fərqlənən yeni dəyərlərə malik (həm də tələb olunan şəkildə) sosial qrupun çıxarılması deməkdir.

İnformasiyanın belə dağıdıcı silahlardan ciddi fərqi də vardır. Bu, onun qurucu, yaradıcı, nizamlayıcı xarakter daşması ilə bağlıdır (1, səh.27). İnformasiyadan düzgün bəhrələnməklə cəmiyyətin nizamını saxlamaq, ümumi həmrəyliyə nail olmaq, dövlətçiliyi xarici və daxili təhlükələrdən qorumaq, mütəşəkkil rəy hərəkətləri yaratmaq mümkündür. Deməli, belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, informasiyanın iki tərəfi mövcuddur. Onun bir tərəfindən dövlətin xarici təhlükələrdən qorunmasında, eləcə də müdafiə və hücum vasitəsi kimi bəhrələnməsi, digər tərəfindən daxildə əmin-amanlıq, intibah yaratmaq üçün istifadə edilir. İnformasiya, özlüyündə səbəb yaratmaq və sonda onu istənilən nəticəyə istiqamətləndirmək imkanına malikdir. O, bu keyfiyyəti ilə idarə və rəmedici rolunu oynayır.

İnformasiyanın qeyd olunan tərəflərinə müxtəlif informasiya və məlumatlar daxildir. Təyinatları və istifadə dairəsi həmişə fərqlənir, lakin hamısı birlikdə son məqsədə çatmaqda üçün vahid mərkəzdə birləşdirilə bilər. Qarşı-qaşıya dayanmış düşmən qüvvələrin kiçik bir ərazidə bir-birinin radio əlaqələrindən tutmuş, ələ keçirilmiş şəxsdən, ən müxtəlif KİV-dən əldə edilən məlumat və informasiya, eləcə də KİV-ə çıxmayan cəmiyyətdə yayılan söz-söhbətlərdəki hamısı əhəmiyyət kəsb edir. Bir sözlə, informasiya müharəbəsi zamanı heç bir məlumat və informasiya yararsız deyil. İnformasiyanın gücü anlayışını müasir

anlamda tək-cə düşmən tərəfdən alınan informasiyaların istifadəsində əldə edilən nəticələr kifayət qədər, qənaətbəxş səviyyədə tamamlamır. Kəşfiyyat məlumatlarının alınması qarşıda duran məqsədə çatmaqla həyata keçirilən vəzifənin kiçik bir hissəsidir. Əsas məsələ düşmən tərəfin əldə olunmuş (bütün mənbələrdən alınan) informasiyalar hesabına təsir dairəsinə salınmasına istiqamətlənən vəzifəni həyata keçirməkdir.

İnformasiya və kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) dövlətin bütün sahələrdə müdafiəsində və hücum əməliyyatlarında istifadə edilməsi məsələsini kompleks götürmək lazımdır. İnformasiyaların vahid mərkəzdə yığılaraq uzlaşdırılmasından çıxarılan nəticələr problemin həllində vacibdir.

Eyni zamanda, informasiyanın ayrı-ayrı mərhələlərdə oynadığı rolun bir-birinə qarışdırılmasına yol verilməməlidir. Hakimiyyətin strukturlaşmasında olduğu kimi informasiya da strukturlaşdırılmalıdır. Aşağı – məhəllə, kənd, qəsəbə və s. məhdud dairəni əhatə edən sahələrdən alınan informasiyalara adekvat təsir mexanizmlərinin işə salınması zamanı həmişə yuxarı instansiyanın – analitik mərkəzlərin qərarı və hərəkətləri əsas götürülməlidir. Məhdud sahədə aparılan informasiya siyasəti ümumi siyasətin tərkib hissəsi olmalı və onunla qarışdırılmamalıdır. İnformasiya sisteminə kompleks yanaşılma tələb olunur. Ayrı-ayrı kiçik sahələri əhatə edən məlumatlar toplusu yığılaraq informasiya bankı yaradılmalıdır. Yalnız bu zaman, ümumi nəticədən çıxan qərar əsasında ayrılıqda götürülmüş sahə ilə əlaqəli qərarlar vermək və iş görmək mümkündür. Ölkənin içərisində parakəndə və ayrılıqda yalnız müəyyən qrupların bütöv informasiya bankına istinad etməyən informasiya ilə işləməsi nəticəsində əks tərəfə heç bir zərər vurmaq olmaz. Bu, yalnız daxildə böhranların yaranmasına xidmət etmiş olar.

İnkişaf mərhələsində qarşıda duran vəzifə fərqli olduğundan informasiya və KİV-ə olan münasibət və onunla işləmək tərzı dəyişməlidir.

Artıq Azərbaycanda da informasiyaya və KİV-ə münasibət dəyişməli, onun imkanları düzgün qiymətləndirilməlidir. Alınan nəticələr və informasiya bazarı imkan verir ki, az enerji sərfi ilə daha çox qazanc əldə edilsin. İnformasiya dövlətin iqtisadi rifahı ilə yanaşı, gücünü, nüfuzunu müəyyən edən fenomenə çevrilmişdir. (2, səh.67). Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarının azad edilməsi aparılacaq informasiya müharibəsi müqabilində qələbəyə şübhə doğurmur. Beynəlxalq icti-

maiyyətin silahlı qarşıdurma əleyhinə yönəlmiş fikirləri, son zamanlar artan diplomatik səylər bunu bir daha təsdiq edir. İnformasiya müharibəsinin aparılmasında, ilk növbədə bu anlayışın düzgün dərk olunması və onunla işləmək bəşəriyyətinə nail olmaq lazımdır.

İnkişaf etmiş dünya dövlətlərində birmənalı olaraq informasiyanı müdafiə və hücum vasitəsi kimi qəbul etsələr də (3, səh.34), Azərbaycanda bununla bağlı konkret və qərarlaşmış fikir olmadığı nəzəri və praktik işlərdən görünür. Hətta bəzən informasiyanın gücü və təsir imkanlarının həddindən artıq şişirdildiyini söyləyənlər də vardır. Onlar hesab edir ki, silahlı döyüş, insanların işgəncələrlə öldürülən müharibəni «informasiya müharibəsi» ilə müqayisə etmək düzgün deyil (4), «... real müharibə ilə «informasiya müharibəsi»nin törətdiyi nəticələrə eyni tərzdə yanaşmaq qanunlara uyğundurmu? Məgər Böyük Vətən müharibəsində, Əfqanıstan, Çeçenistan, elə Azərbaycan uğrunda ermənilərə qarşı vuruşan piyada əsgərin, pilotun, dənizçinin qəhrəmanlığı və mətanəti bir qayda olaraq seçki qabağı mübarizədə açılan «informasiya cəbhəsi» «döyüşçülərinin» «qəhrəmanlığı» ilə müqayisə ediləndirmi?»

... o ki, qaldı «informasiya müharibəsinə» – biz bunu jurnalist ştamplı kimi qiymətləndirir və («ənənəvi» hərbi elminə bir çəşməliq salmamaq naminə) onu ya dırnaqsız yazmağı, ya da müasir zamanın bu yeni hadisəsinə başqa bir tərif verilməsini lazım bilir.

«İnformasiya müharibəsi» isə müharibə deyil.»

Əslində bu mülahizələrin özündə yeniliyə qarşı bir müqavimətin yatdığı görünür. Sanki qılınc, nizə və oxlarla aparılan müharibələr öz yerini odlu silahlara verməsinə qarşı bir üsyan edilir, bunun klassik müharibə, güc nümayişi anlayışına uyğun olmadığı fikirlərin sübut edilməsinə səy göstərilir. Azərbaycan dastanlarında da bununla belə nümunələr mövcuddur.

Dünya miqyasında informasiyanın inkişafı düzgün qiymətləndirilən və bu sahədə yeni eranın başladığını bildirən mütəxəssislər çoxluq təşkil edir: Onlara görə, «Kontaksız müharibələrin əmələ gəlməsində mühüm mexanizmlərdən biri yalnız inkişaf etmiş ölkələrin hərbi işləri deyil, həmçinin informasiya elmi-texniki inqilabın yeni, daha geniş miqyasda formalaşmasıdır (5).

Cəmiyyətlər nizamının dağıdılmasına yönəlmiş müharibələrin aparılmasında informasiya resurslarına sahib çıxmaq, güc və silaha, texnikaya, sursat və nəqliyyat sistemlərinə malik olmağa bərabərdir (6).

Kontaksız müharibələrdə informasiya mübarizəsi strateji məqsədlərə çatmağa imkan verir.

Beləliklə, kontaksız müharibələrdə informasiya mübarizəsi anlayışına yeni, tərəflərin strateji mübarizə üsulları ilə, düşməne qarşı xüsusi mübarizə forma və metodlarından istifadə olunur, həmçinin özünün strateji məqsədlərinə çatmaqda maraqlarını qorumaq daxildir. Ancaq döyüş əməliyyatlarını təmin elementi kimi informasiyalara sahib olmaq, keçən dövrlərin bütün döyüşlərinə xasdır. Həmin mübarizə davam etməkdədir.

Ümdə vəzifə özünün informasiya təhlükəsizliyini lazım olan səviyyədə saxlaya, düşmənin informasiya səviyyəsini isə aşağı salmaqdır. Bu iki eyni məqsədə o zaman çatmaq olar ki, kompleks şəkildə düşmənin informasiya bazasının məhv edilməsi özününkünün saxlanması və şaxələnməsinə nail ola biləsən.

Son dövrlər yeni texnologiyaların inkişaf etməsi qarşı-qarşıya duran tərəflərin bir-birinin informasiya məkanını mütəmadi izləməsi və əldə etdiyi informasiya texnologiyalarının imkanları daxilində onun gizli məlumatlarını dinləməsi ilə müşahidə olunmaqdadır. İnformasiyanın müdafiə və hücum vasitəsi kimi istifadə edilməsində tərəflər bir-birinin informasiyasını dinləmək, analiz etmək xəttini tutur.

Son onilliklər ərzində baş vermiş silahlı münaqişələrin gedişində əldə edilmiş təcrübə göstərir ki, informasiya müharibəsinin ilkin və sarsıdıcı zərbələri olmasa uğur qazanmaq mümkün deyil. Xüsusilə ABŞ-ın İraqa və Liviyaya qarşı apardığı hərbi əməliyyatlar bunu bir daha təsdiqləndi. Birləşmiş Ştatlar müharibədə ilk addımı informasiya zərbələrindən başladı. Bu zərbələrə informasiya vasitələrinin dinlənilməsi və sonda elə həmin sistemin darmadağın edilməsi daxil olmuşdur. Buna paralel ABŞ-ın kütləvi informasiya vasitələri İraq və Liviya əhəlisinin müasir dəyərlərə münasibətdə tormozlanmış şüurlarının oyadılmasında xüsusi proqramlar yayımlamışdır. Adətən müasir dövrdə döyüşlər başladıqda düşmənin informasiya-rabitə sistemini paralıq etməyi daha üstün tuturlar. Yeni texnologiyalar imkan verir ki, düşmənin informasiya sistemi atəşsiz darmadağın edilsin. İndiki dövrdə tərəflərin silahlardan istifadəsi ilkin informasiya zərbələrindən sonra başlayır. Biz bunu Ukrayna hadisələrində də müşahidə etdik. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, informasiya müharibəsi hələlik cəmiyyətlər tə-

rəfindən adekvat dəyərləndirilə bilmir, eyni zamanda dövlətlər də buna qarşı effektiv tədbirlər görmək gücündə deyildir.

Yaxşı təşkil olunmuş müdafiə müharibə vaxtı deyil, sülh zamanı da tərəflər bir-birinin informasiyalarına nəzarət etməyi diqtə edir. Qarşı tərəfin informasiyalarına nəzarət dedikdə, tək-cə hərbi sahədəki informasiyaların izlənməsi başa düşülməməlidir. Bu, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaqda qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Buraya ölkənin ən müxtəlif KİV-lərində dərc olunmuş materialları izləmək, əldə etmək və analiz aparmaq, düzgün nəticələr çıxarmaq daxildir. Bu, cəmiyyətin əli çatdığı və cəmiyyətdə yayılan KİV-in izlənməsi həmin cəmiyyətin mə-nəvi, psixoloji, etik, estetik və s. durumu haqqında məlumatların toplanması deməkdir. Çünki dərc olunan və yayımlanan yazılı və elektron KİV müxtəlif sosial qrupların «güzdəki əksi» hesab oluna bilər. Cəmiyyət haqqında məlumatlar bankının olması o deməkdir ki, təsir etmək imkanları vardır və bundan düzgün istifadə edən mütəxəssislər lazımdır. Ənənəvi müharibədə belə mütəxəssislərə general adı verilir.

İndi ən böyük müharibə insan şüuru və onu dəyişdirmək uğrunda müharibədir ki, bunu informasiya müharibəsi adlandırmaq olar. Bəzi tədqiqatlarda göstərilən «qarşıdurma vəziyyətindəki tərəflərdən hər birinin informasiya təminatı baxımından üstünlüyə nail olmaq məqsədilə, qoşunları idarəetmə sistemlərinin köməyilə həyata keçirdiyi genişmiqyaslı tədbirlər» (7) isə informasiya müharibəsinin yalnız bir cəbhədə aparılan döyüşləri hesab oluna bilər.

Fikrimizcə, «informasiya müharibəsi» dedikdə buraya həm də KİV, ictimai rəy, onlarla işləmək bacarığı daxil olduqda o, tamamlanır. Yoxsa, düşmənin məhdud sahədə ələ keçirilmiş hansısa məxfi informasiyaları, eləcə də döyüş silahlarından istifadə zamanı qarşı tərəfin rabitə əlaqələrini pozmaq kimi məhdud sahədə görülən işlər «informasiya müharibəsi» adlandırıla bilməz, bunlar yalnız bir hissəsini təşkil edir.

İnformasiya müharibəsi haqqında mülahizə irəli sürmək, onun gücünü real qiymətləndirmək üçün ölkədə mütləq demokratik təsisatlar yaradılmalı, azad və müstəqil KİV-in inkişafına normal şərait və fikir plüralizmi olmalıdır. Demokratik ənənələrin əleyhinə gedən, azad mətbuatı boğan ölkənin başladığı informasiya müharibəsində məğlub görkəmdə olduğu şübhə doğurmamalıdır.

Artıq bəşəriyyətdə gəzişməkdə olan informasiya müharibəsi indiki məqamda bütövlükdə hakim olmasa da, perspektivdə buna nail

olacağı şübhə doğurmur. Hər iki müharibənin çoxlu sayda üst-üstə düşən hədəfləri, xüsusilə məqsədləri eyniyyət təşkil etsə də, nəticəyə çatmaq metodları, priyomları, idarəçiliyi fərqlənir.

İndiyədək olan müharibələri hər b işini yaxşı bilən generallar idarə və rəhbərlik edirdilərsə, informasiya müharibəsinin «komandanlığı» analitik mərkəzlər, komandanı analitik mərkəzin rəhbəri, generallarını bu mərkəzlərin işçiləri, digər zabitlərini isə KİV-in redaksiyalarının əməkdaşları təşkil edir. KİV əməkdaşları tutduqları vəzifədən asılı olaraq həm döyüşən zabit, həm mühəndis-istehkam xidməti, təminat bölüyü, kəşfiyyat xidməti zabitləri və s. işləri yerinə yetirir.

Ənənəvi müharibələrdə döyüşçülər, orduya çağırılan əsgərlər və döyüşə yararlı vətəndaşlar olmuşdur. Informasiya müharibəsinin «döyüşçüləri»ni isə bütövlükdə xalq təşkil edir. Əgər cəmiyyət yüksək inkişaf etmiş şüura malikdirsə, ona çatan informasiyaları adekvat qiymətləndirə bilirsə, bu vəziyyət döyüşə aparılan yaxşı təlim görmüş əsgərlərlə müqayisə oluna bilər. Bu isə o deməkdir ki, itkilər az olacaq və qələbə ehtimalı böyükdür. İtkilərin sayına və məğlubiyyətin miqyasına görə də informasiya müharibəsində uduzan tərəfə daha çox ziyan dəyir. silahlı müharibədə ordular qarşı-qarşıya dayanır və əsas qırğın, itkilər qoşunlar arasında olursa, informasiya müharibəsində bütövlükdə cəmiyyət məhv olur.

Müharibələrin hər ikisində olan silahlar fərqlidir. Ənənəvi müharibədə döyüş texnikası, güllə, raket və silahlar istifadə olunursa, informasiya müharibəsinin yeganə silahı sözdür. Hər bir şəxsə, bütövlükdə cəmiyyətə təsir etmək gücündə olan informasiyaların şəraitə müvafiq istifadəsi hədəfə tuşlanan yaylım atəşini əvəz edir. Daimi təsiri ifadələrdən istifadə edilməsi heç də uğurlu hücum hesab oluna bilməz. Bu ehtiyat qüvvələrin də əvvəlcədən döyüşə qatılması olardı. Nəticədə növbəti hücumlara başlamaq da vasitələrin çatışmazlığı meydana çıxardı. Hər bir addım cəmiyyətin tarazlıq vəziyyətindən çıxarılmasına və yalnız bundan sonra planlaşdırılmış duruma yönəldilməsinə istiqamətlənməlidir.

Hər iki müharibədə müdafiə tədbirləri də fərqlənir. Silahların işlədiyi zaman səngər, əlehiqaz, aldadıcı maketlər müdafiə vasitəsi kimi istifadə olunursa, informasiya müharibəsində müdafiə kimi daxilə ünvanlanmış təbliğat və təşviqat kampaniyası bu vəzifəni yerinə yetirir. İndiki prosesləri təhlil etsək, hər zaman belə müdafiə tədbirlərinə ehtiyac olduğu görünməkdədir.

Hər iki müharibənin aparılma qaydası fərqli olsa da, yəni taktika fərqlənsə də, nəzərdə tutulan son nəticə eynidir. Nəticə – tutulmuş ərazidə yaşayan insanları tabe etdirmək, sərvətləri mənimsəmək, öz qanunlarının işləməsinə nail olmaqdır. İnformasiya müharibəsində bu məqsədə ciddi tələfat vermədən çatmaq mümkündür. Eyni zamanda, informasiya müharibəsinin təsir mexanizmləri imkan verir ki, lazım olduqda əks tərəfdə kütləvi insan tələfatına səbəb olan şərait yaradılsın. İnformasiyanın gücü ilə insanları tabe etdirmək və yaxud onları yaşadıkları ərazini tərk etməyə məcbur etmək mümkündür. Məsələn, sayələr bu sahədə dəfələrlə sınaqdan çıxarılıb.

ABŞ və Qərbin SSRİ-nin dağıdılması məqsədilə KİV-də qurduğu xüsusi iş birinci faktorla izah ediləndirsə, Azərbaycan-Ermənistan arasında 1988-ci ildən başlanmış müharibədə bir sıra bölgələrimizin işğal olunması məhz qeyd olunan ikinci faktorla bağlıdır. Rayonlarımızın işğalında Ermənistan tərəfi informasiya müharibəsinin çoxluğu nəticəsində nail olmuş, idarə etdiyi şaiyələr sayəsində bölgələrin döyüş aparılmadan boşaldılmışdır. O cümlədən, guya Rusiyanın Ermənistan tərəfinə hərtərəfli köməklik göstərməsi, Ermənistanın əlində nisbətən müasir, dağıdıcı gücə malik və qarşısızalmaz silahların olduğu barədə şaiyələr də düşmən tərəfin xeyirinə işləmişdir. Lakin real döyüşlərin getdiyi ərazilərdə Azərbaycan döyüşçüləri məğlub olmamışdır.

İnformasiya texnologiyalarının inkişaf etməsi nəticəsində yazılı medianı və elektron KİV-in verilişlərini dünyanın istənilən ölkəsində yaymaq mümkündür. Özü də elə bir yaranmış vəziyyətin qarşısını almaq mümkünsüzdür. KİV-in cəmiyyətin istənilən layına girmək imkanı onun gücünün qarşısının asanlıqla alınmaz olduğunu göstərir (8). 2003-cü ildə ABŞ-ın İraqa qarşı apardığı hərbi əməliyyatların başlanmasına da məhz əvvəldən qurulmuş informasiya müharibəsinin uğursuzluğu səbəb oldu. ABŞ-ın informasiya sistemləri Səddam Hüseynin yaratdığı informasiya müdafiəsini yara bilmədi. Buna görə də İraq xalqı nəinki S.Hüseynin hakimiyyətdən getməsi üçün cəhdlər etdi, əksinə, onun müdafiəsi üçün çoxsaylı mitinqlər keçirdi, silahlandı və beynəlxalq ictimaiyyətdən dəstək istədi. Bunun müqabilində ABŞ beynəlxalq aləmin ona yönəlmiş qınağı qarşısında daha çox əziyyət çəkdi və özünün informasiya vasitələri ilə bunun qarşısını almaq və dəstək qazanmaqda çoxsaylı səylər göstərdi. ABŞ-ın hərbi gücü vardır. İraqda istənilən əməliyyatlar apara bilər. Bununla belə Tunis, Misir, Liviya, Su-

riya hadisələrində informasiya müharibəsində təcrübəsi kifayət qədər artırdığı və cəmiyyətlərin daxili nizamına kifayət qədər peşəkarcasına nüfuz etdiyi müşahidə olunur.

ABŞ-da müxtəlif vasitələrdən alınan informasiyanı ümumiləşdirmək və vahid bank halında birləşdirmək məqsədilə bir sıra proqramlar hazırlanır. Böyük həcmli informasiyanın işləməsində yüksək sürətli kompüterlər yaradılır, müxtəlif səviyyəli idarəetmə məntəqələrində həmin informasiyanın əks etdirilməsi ilə bağlı eksperimentlər keçirilir. ABŞ-ın informasiya bankını silahlar bağlı məlumatlarla yanaşı, mənəvi, psixoloji, iqtisadi durumu əks etdirən informasiyalar təşkil edir. Bu isə bunlar bir tərəfdən silahların işlədiyi müharibənin müvəffəqiyyətlə aparılması məqsədi daşıyarsa, digər tərəfdən informasiya müharibəsinin aparılmasına hazırlıq məqsədi daşımaqla böyük əhəmiyyət verildiyini göstərir.

İnformasiya müharibəsindən qorunmaq və onu aparmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edilərək toplanmış informasiyalar inteqrasiya olunaraq vahid mərkəzdə birləşdirilməlidir. Bununla bağlı vahid strukturun yaradılması zamanın tələbinə çevrilməkdədir. Belə bir strukturun yaradılması şüurlu şəkildə hökumətlərin tərkibində özünə yer almasa da, bəzi ölkələrdə onun ilkin formada mövcudluğu inkar edilməzdir. ABŞ-da Pentaqonun tərkibində, Türkiyədə Genəl Kurmay Başqanlıqında (ordu) analitik mərkəzlər (beyin mərkəzləri) fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda da artıq son illər strateji və analitik mərkəzlər formalaşdırılır. Bunlar ilkin rüşeymlər olsa belə cəmiyyətin xarici təsirlərdən müdafiə və əks həmlələr üçün yaxşı bir beyin mərkəzlərinə çevrilməsi prosesidir.

Ədəbiyyat

1. Бек У. Общество риска. На пути к новому модерну. М.:Прогресс-Традиция, . 2000. 384 с.
2. Toffler A. "Üçüncü dalğa", İstanbul:Altın kitablar". 1998.
3. A.H.Halsey, J.Karabel. Power and ideology in Education. N.Y., 1977.
4. P-k/l-nt M.Məhərrəmov ««İnformasiya müharibəsi» müharibədirmi?» – «Hərbi bilik» jurnalı № 1(61) 2003. səh. 43-46. «Hərbi nəşriyyat».
5. P-k/l-nt Ü. Səfərov «Mübarizənin yeni formaları» – «Hərbi bilik» jurnalı №1(61) 2003, səh. 38-42. «Hərbi nəşriyyat».
6. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri və həlli yolları //Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2008, №1. s. 137.

7. Ağayeva Z. Qlobal informasiya cəmiyyətinin yeni antropoloji reallığı // "Elmi əsərlər" beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal (AMEA FSHİ), Bakı, 2011, №2(17), s. 56-61.

8. Ələkbərova İ.Y. İnformasiya müharibəsi texnologiyaları. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası. Bakı: "İnformasiya texnologiyaları" nəşriyyatı, 2012, 108 səh.

Xülasə

Məqalədə müasir dövrdə cəmiyyəti təhdid edən və dövlətin daxili nizamını dağıtmağa yönələn informasiya ilə işləmə mexanizmləri təhlil edilir. İnformasiyanın güclü silahlardan biri kimi istifadə edilməsi ilə bağlı nümunələrə diqqət yetirilir. Onun müdafiə və hücum vasitəsi kimi gücü analiz olunur. Xaricdən alınan və ölkə daxilində istehsal olunan informasiyalara yanaşma tərzində haqqında mülahizələr irəli sürülür.

Information as a means of defense and attack

(Rahimov M.)

Abstract

The article involves the mechanisms working with the information intending to intimidate the society and overrun the intestine order of the state in modern time. Patterns connected with the use of information as one of the powerful weapons has already become important. Its power as means of defense and attack is being analyzed. Opinions about approaches to information produced from abroad and within the country are put forward.

Информация как средство защиты и нападения

(Rahimov M.)

Резюме

В статье анализируется то что в современное время работает тот механизм, который нарушает внутренний порядок государства. Уже самое сильное оружие как один из связи с использованием внимание уделяется образцам информации. Анализируется его сила наступления и оборона. Выдвигаются такие соображение, информация паступают из зарубежа и эти информации производятся внутри государства.

Açar sözlər: *informasiya, cəmiyyət, informasiya cəmiyyəti, müdafiə, hücum, silah, KİV, media.*

Keywords: *information, society, information society, defence, attack, weapon, MASS-MEDIA, media.*

Ключевые слова: *информация, общества, информационное общество, обороны, нападения, оружие, средства массовой информации*

DÖVLƏT ORQANLARININ İNFORMASIYALAŞDIRILMASININ İSTİQAMƏTLƏRİ

İsmaylov Güloğlan

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biridir. 2003-cü ildə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)" yaxın 10 il ərzində görülməli işlərin ümumi xəttini müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda bu sahə üzrə Milli Strategiya qəbul etmiş yeganə ölkədir. Bu siyasətin davamı olaraq İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) sahəsində dövlət proqramının hazırlanması vacib məsələ kimi irəli sürülmüş və "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005–2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı" (Elektron Azərbaycan)" hazırlanmış və təsdiq edilmişdir.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarında informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2004-cü il tarixli 172 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları üçün İnternet şəbəkəsi seqmentinin yaradılması, saxlanılması və inkişafının təmin edilməsi çərçivəsində Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti tərəfindən "AZSNET" (Azerbaijan State Network) İnternet şəbəkəsi seqmenti yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, 25-dən artıq dövlət orqanı yüksəksürətli İnternetlə təmin edilmiş və "www.president.az", "www.meclis.gov.az", "www.cabmin.gov.az", eləcə də İnternetlə təmin edilmiş digər dövlət orqanlarının veb səhifələri həmin seqmentdə yerləşdirilmişdir.

Bakı şəhərində və Azərbaycan Respublikasının digər ərazilərində yerləşən dövlət orqanlarının informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 17 may 2005-ci il tarixli 126-8sm nömrəli sərəncamı ilə TAE fiber-optik kabel magistralından və Azərbaycan Res-

publikasının Dövlət Dəmir Yoluna məxsus fiber-optik kabel magistralından (TRASECA) ayrılmış optik liflərin üzərində Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti tərəfindən dövlət orqanları üçün müasir tələblərə cavab verən dayanıqlı və etibarlı vahid multiservis infrastruktur şəbəkəsinin yaranması işlərinə başlanmış və 2007-ci ilin birinci yarısında bu işlərin 1-ci mərhələsinin başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Quraşdırılan DWDM avadanlıqları şəbəkənin sürətinin 1, 6 Terabit/san.-yə qədər artırılmasına imkan verir.

2005-ci ilin iyul ayından etibarən BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə birgə "Milli E-İdarəçilik şəbəkəsi təşəbbüsü" (AzDATACOM) layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Artıq Bakı şəhəri və Abşeron rayonu üzrə işlər başa çatmışdır. Bu layihələrin tətbiqi nəticəsində dövlət strukturlarının İKT-dən istifadə imkanları daha da artacaqdır.

Ölkədəki mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının 90 faizdən çoxunun rəsmi veb- saytları (İnternet-informasiya resursları) mövcuddur. 2000-ci ildən dövlət strukturları *gov.az* domenindən pulsuz istifadə edirlər. Hökumət orqanlarına məxsus veb-saytlarda əsasən təşkilatın missiyası, strukturu və vəzifələri barədə məlumatlar yerləşdirilib. Bəzi saytlarda isə artıq bəzi xidmətlər və onlardan istifadə qaydaları, tariflər haqqında məlumatlar, müxtəlif sənədlərin nümunələri istifadəçilərə təqdim olunur.

Dövlət Gömrük Komitəsinin real vaxt çərçivəsində və "online" rejimdə məlumatların ötürülməsi şəbəkəsi mərkəzlə bölgələrdə yerləşən məntəqələr arasında fəaliyyət göstərir ki, bu da Azərbaycanda E-idarəçilik sahəsində geniş ərazi şəbəkə sisteminin ilk praktik nümunəsidir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Dünya Bankı ilə birlikdə üç istiqamətdə – təqaüdlər, sosial yardım və iş bazarında İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) geniş istifadəsini təmin etmək üçün birgə iş aparırlar. Artıq nəticə olaraq, paytaxtda və əksər bölgələrdə təqaüdlər kart sistemi ilə ödənilir.

Vergilər Nazirliyində də Geniş Ərazi Şəbəkə Sistemi yaradılır. Artıq nazirliyin veb saytında vətəndaşlar verdikləri suallara operativ cavab ala bilirlər. Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Agentliyi öz fəaliyyətini beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) standartlarına müvafiq qaydada qurmağa başlamışdır.

Ödəmə sistemi sahəsində də elektronlaşma həyata keçirilir. Belə ki, artıq real zaman rejimində Banklararası Milli Hesablaşma Sistemi fəaliyyət göstərir.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi ölkənin İKT sektorunda görülən işlər üzrə elektron şəffaflıq prinsipini həyata keçirməyə, rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində yerli və xarici istifadəçiləri dünya standartları səviyyəsində sahəvi informasiya resurları ilə təmin etməyə imkan verən müvafiq informasiya portalı hazırlamış, onu rus və ingilis dillərinə tərcümə edərək abunəçilərin və vətəndaş cəmiyyətinin istifadəsinə təqdim etmişdir.

Tələbə qəbulunun şəffaf keçirilməsi məqsədilə 1992-ci ildən test sistemi tətbiq edilir və qiymətləndirmə prosesi informasiya texnologiyalarının ən qabaqcıl nailiyyətlərindən istifadə edilərək kompüterləşdirilmişdir.

2000-ci ildən isə cəmiyyətdə gedən demokratik proseslərin əsas göstəricisi olan seçki proseslərinin şəffaf keçirilməsi üçün «Seçkilər» Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Sistemi fəaliyyət göstərir. Bu sistemin ən vacib funksiyalarından biri bölgələrdəki seçki dairələri ilə Mərkəzi Seçki Komissiyası arasında operativ informasiya mübadiləsi üçün etibarlı əlaqənin təmin edilməsidir.

«Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında» Qanuna müvafiq olaraq, 2001-ci ildə «Giriş-çıxış» idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi (AMAS) yaradılmışdır. Pasport-viza və şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənədlərin verilməsi, o cümlədən şəxslərin yaşayış və olduğu yer, əcnəbilərin ölkədə daimi yaşamasına icazə və vətəndaşlığa qəbul (çıxmaq) üzrə qeydiyyatların aparılması, şəxslərə və nəqliyyat vasitələrinə sərhadkeçmə nəzarətinin keçirilməsi, Daxili İşlər, Milli Təhlükəsizlik, Müdafiə, Xarici İşlər, Ədliyyə, Vergilər Nazirlikləri, Dövlət Sərhəd və Dövlət Miqrasiya Xidmətlərini və digər aidiyyəti dövlət orqanlarının şəxslər və miqrasiya üzrə informasiya təminatı kompüterləşdirilmişdir. Aidiyyəti dövlət orqanlarını, o cümlədən qeydiyyat və şəxsiyyət vəsiqələri üzrə yerli polis strukturlarını, regional pasport mərkəzlərini, sərhad nəzarət məntəqələrini tam əhatə edən və ölkənin xaricdəki konsulluq bölmələrinin vahid şəbəkəyə birləşdirilməsini nəzərdə tutan infrastrukturaya malik "Giriş-çıxış" AMAS üzrə orqanlararası əlaqələndirmə işləri təşkil edilmişdir. Ölkə vətəndaşları barəsində toplanan informasiya seçici yaşına çatmış şəxsləri tam əhatə etmiş, bu resurslardan demografik

statistika və siyahıyaalma işlərində, habelə nəqliyyat, rabitə, turizm, təhsil, sosial təminat və digər sahələrdə istifadəsi üçün imkanlar genişlənməmişdir. "Giriş-çıxış" AMAS-ın təkmilləşdirilməsi davam etdirilmiş, E-imza və biometrik texnologiyalarının tətbiqinə, mobil identifikasiya və elektron rəqəmli xəritə ilə vizuallaşdırma vasitələrinin yaradılmasına başlanılmışdır.

2007-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında biometrik eyniləşdirmə sisteminin yaradılması üzrə 2007-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı" hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Bu Proqramda biometrik texnologiyaların tətbiqi ilə yeni nəsil pasport-viza və şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənədlərin istehsalının və verilməsinin, bu sahədə E-xidmətlərin göstərilməsinin təşkil edilməsi, fərdiləşdirilən sənədlərin mühafizə dərəcəsinin və sərhəddə keçmə nəzarətinin gücləndirilməsi, identifikasiya işlərinin dəqiqliyinin təmin edilməsi, kritik infrastrukturun və obyektlərin mühafizə rejiminin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

"Fərdi məlumatlar haqqında" və "Biometrik məlumatlar haqqında" Qanunların, "Dövlət informasiya ehtiyatlarının reyestrinin aparılması qaydaları haqqında əsasnamə" layihələrinin hazırlanması, habelə "Kibercinayətkarlıqla mübarizə" və "Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış sistemlərdə istifadəsi ilə əlaqədar şəxsin hüquqlarının qorunması" haqqında Avropa Şurasının konvensiyalarına qoşulmaq imkanlarının müəyyənəşdirilməsi işləri təşkil edilmişdir.

2004-2006-cı illərdə "Azərbaycan Respublikası Əhəlisinin Dövlət Reyestri haqqında" Qanun, müvafiq qaydalar, o cümlədən "Fərdi identifikasiya nömrəsinin verilməsi qaydası" təsdiq edilmiş, ölkədə fərdi identifikasiya nömrəsinin (FİN) tətbiqinə, fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərməsinə hüquqi əsas yaradılmış, Əhəlinin Dövlət Reyestri ilə bağlı layihələndirmə və praktiki işlərin təşkilinə başlanılmışdır. Qanuna əsasən, Reyestrin tərkibinin əhəlinin yaşayış və olduğu yer üzrə qeydiyyatı, eləcə də vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı və hərbi mükəlləfiyyətliyi barədə sənədləşdirilmiş informasiya resurslarından ibarət olması, bu resursların müvafiq olaraq, Daxili İşlər və Ədliyyə Nazirlikləri tərəfindən formalaşdırılması, Reyestrin aparılmasının milli informasiya məkanında vahid standartların və prinsiplərin tətbiqinə əsaslanması nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət orqanları tərəfindən İnternetdə elektron nümayəndəliklərin yaradılması vasitəsilə xidmətlərin göstərilməsi 40 dövlət orqanından 30-da

həyata keçirilir. 16 təşkilat isə eyni zamanda on-line rejimdə ərizə və müraziətlərin qəbulunu həyata keçirir.

Dövlət xidməti növünün təhlilinin nəticələrinə əsasən E-hökumətin bu Proqram çərçivəsində həyata keçiriləcək 83 E-xidmətdən ibarət baza xidmətlərinin siyahısı tərtib olunub.

“Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli strategiya”nın (2003-2012-ci illər) həyata keçirilməsi istiqamətində “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” və “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunlarının icrası ilə əlaqədar, dövlət orqanlarının avtomatlaşdırılmış qarşılıqlı informasiya əlaqəsinin təmin olunması məqsədi ilə vahid elektron sənəd mübadiləsi sisteminin tətbiqi bazasında dövlət orqanlarının informasiya infrastrukturunun yaradılması həyata keçirilir. Bu məqsədlə:

- “Azərbaycan Respublikası Əhalisinin Dövlət Reyestri”, “Hüquqi şəxslərin Dövlət Reyestri”, “Azərbaycan Respublikasının ərazi vahidlərinin və inzibati ərazi dairələrinin dövlət reestri”, “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri” və s. ;

- elektron sənəd dövriyyəsi, elektron arxiv informasiya sistemləri;

- "E-hökumət"in elementləri olan standart informasiya sistemləri (“Giriş-Çıxış” Avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi (AMAS), Vergi ödəyicilərinin dövlət reyestri, Avtomatlaşdırılmış gömrük informasiya sistemi və s.) yaradılıb inkişaf etdirilir.

Eyni zamanda dövlət idarəetməsinin informasiyalaşdırılması sahəsində müəyyən problemlər mövcuddur:

- E-hökumət konsepsiyasının olmaması;

- dövlət idarəetməsinin informasiyalaşdırılmasında institusional mexanizmin olmaması;

- dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edən şəbəkə infrastrukturunun olmaması;

- informasiyalaşdırma sahəsində normativ-hüquqi bazanın mükəmməl olmaması;

- dövlət informasiya resurslarının və sistemlərinin yaradılması üzrə vahid tələb və standartların mövcud olmaması;

- idarələrarası informasiya sistemlərinin formalaşdırılmasında funksiya və məsuliyyətlərin bölüşdürülməsinin reqlamentinin olmaması;

- bir çox dövlət orqanlarında informasiya texnologiyaları sahəsində dövlət qulluqçularının ixtisas səviyyəsinin kifayət qədər olmaması;

Hal-hazırda respublikada informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında əsas maneələrdən biri də cəmiyyətdə rəqəmsal fərqliliyin mövcud olmasıdır.

Proqramın məqsədi vətəndaş və təşkilatların dövlət xidmətlərinə sürətli və keyfiyyətli çıxışının təmin edilməsi və İKT-nin geniş tətbiqi yolu ilə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və şəffaflığının təmin olunmasıdır.

Göstərilmiş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruridir:

- dövlət, biznes və özəl təşkilatlara informasiya cəmiyyəti şəraitində fəaliyyət göstərməyə imkan verən normativ-hüquqi və metodoloji bazanın yaradılması;

- dövlət idarəetmə sistemində müasir informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi;

- vətəndaşlara və təşkilatlara dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə açıq informasiyaya, dövlət informasiya resurslarına çıxışın (o cümlədən İnternet vasitəsilə) təmin olunması;

- dövlət orqanları arasında mühafizə olunmuş vahid telekommunikasiya infrastrukturunun yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

- E-hökumət infrastrukturunun baza komponentlərinin yaradılması və təhlükəsizliyinin təmin olunması;

- dövlət orqanlarının E-xidmətlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

- müəllif hüquqlarının qorunması, dövlət orqanlarında lisenziyalaşdırılmış proqram təminatının istifadəsi, "open source" texnologiyası əsasında yaradılmış proqram təminatının tətbiq olunması;

- dövlət qulluqçularının informasiya texnologiyaları üzrə hazırlıq səviyyələrinin artırılması;

- əhalinin bütün təbəqələrinin E-hökumətin xidmətlərinə çıxışının təmin olunması, rəqəmsal fərqliliyin azaldılması.

Əhalinin müxtəlif sosial təbəqələri tərəfindən İKT-nin istifadəsində qeyri-bərabər imkanlar E-hökumətin təşəbbüslərinin həyata keçirilməsində əsas maneələrdən biridir. Rəqəmsal fərqliliyi yüksək prioritet dərəcəli sosial problem kimi qəbul etmək və onun ardıcıl ləğv olunma strategiyasını işləyib hazırlamaq lazımdır.

“İnsan kapitalına”, xüsusən də böyüməkdə olan nəslə İKT sahəsində professional təhsilin təkmilləşdirilməsi yolu ilə investisiya qoyulması sosial-iqtisadi problemlərin həllində prioritet istiqamətdir.

İKT və kompüter sahəsində bilik və bacarıqların artırılması üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan vahid siyasət həyata keçiriləcək:

- informasiya cəmiyyətinin tələbatına uyğun yeni ixtisaslar üzrə mütəxəssislərin hazırlanması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən dünyanın aparıcı İKT şirkətlərinin proqramları üzrə beynəlxalq sertifikatlı mütəxəssislərə tələbatın müəyyənləşdirilməsi, kadr ehtiyatının təşkili;

- “Elektron hökumət” çərçivəsində təhsilin bütün səviyyələrində dövlət orqanları ilə qashılıqlı fəaliyyətin əsaslarını tədris edən təlim kurslarının təşkil olunması;

- E-hökumətin yaradılması, müşayiət olunması və inkişaf etdirilməsinin elmi-metodiki, analitik-informasiya və kadr təminatı ilə bağlı, həmçinin dövlət qulluqçuları üçün informasiya texnologiyaları üzrə seminarların və kursların (o cümlədən distant təhsil yolu ilə) keçirilməsi.

Rəqəmsal fərqliliyin azaldılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır:

- İKT sahəsində «beyin mərkəzi” kimi milli ekspertlər qrupunun, “İKT inkişaf fondu”nun, “İKT assosiasiyası”nın və digər ictimai-peşəkar birliklərin yaradılması;

- İKT üzrə ixtisaslaşan gənclərə onların təhlükəli təsirlərdən mühafizəsi üçün hüquqi və texniki yardım göstərilməsi;

- məsləhət mərkəzləri, kompüter kursları da daxil olmaqla, kompüter vərdişlərinə yiyələnmək üçün ictimai tədris məntəqələrinin yaradılması;

- İnternetə etibarlı və ucuz çıxışın təmin olunması;

- kompüter avadanlığının qiymətlərinin aşağı salınması üçün tədbirlərin görülməsi, o cümlədən yerli istehsalın stimullaşdırılması və genişləndirilməsi, müxtəlif güzəştlərin tətbiqi və s.

E-xidmətlərə ictimai çıxışı təmin edən informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun, o cümlədən, poçt rabitəsi infrastrukturunun səmərəli istifadəsi hesabına inkişaf etdirilməsi təmin olunacaq. İstehsalçı kateqoriyalarından asılı olaraq ödənişli, ödənişsiz və güzəştli əsaslarda

E-xidmətlərə kütləvi çıxışı təmin etmək məqsədi ilə ictimai İnternet məntəqələri şəbəkəsi yaradılacaq ki, bu da daha geniş əhali kütlələrini İKT-dən istifadəyə cəlb etməyə imkan verəcək. İctimai İnternet məntəqələrinin yaradılması ilk növbədə "Azərpoçt" DM, "Aztelekom" İB və BTRİB strukturlarını, həmçinin məktəbləri, kitabxanaları, İnternet-kafe şəbəkəsini əhatə edəcək. Respublikanın regionlarında da İnternetə keyfiyyətli və ucuz çıxışın təmin olunması üçün genişzolaqlı şəbəkə texnologiyalarının tətbiqi planlaşdırılır. Kənd əhalisi üçün isə keyfiyyətli telekommunikasiya xidmətləri vermək üçün Dövlət Proqramı çərçivəsində kompleks tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişaf indikatorları sistemi əsasında rəqəmsal fərqliliyin azaldılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərin monitorinqinin aparılması məqsədilə respublika ərazisində mütəmadi sosioloji sorğuların keçirilməsi təşkil olunacaq.

İnternetin milli seqmentinin domen məkanının dövlət tənzimlənməsi domenlərin vahid bölüşdürülmə qaydasının müəyyən olunması və .az domeninin idarə olunma mərkəzinin yaradılması ilə təmin olunacaq.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində təcrübənin və qlobal "təhlükəsizlik mədəniyyəti"nin yayılması üzrə beynəlxalq proqramlar çərçivəsində əməkdaşlıq genişləndiriləcək.

Proqramın həyata keçirilməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılacaq:

- 1) normativ-hüquqi və metodoloji təminatın təkmilləşdirilməsi;
- 2) dövlət orqanları üçün baza E-xidmətlərin müəyyənləşdirilməsi, realizə olunması və inkişaf etdirilməsi;
- 3) E-hökumətin xidmətlərinə çıxışın təmin olunması, rəqəmsal fərqliliyin azaldılması;
- 4) E-hökumət infrastrukturunun baza komponentlərinin – E-hökumət portal və şlüzü, bank sistemi ilə qarşılıqlı əlaqə üçün "ödəniş şlüzü", milli identifikasiya sistemi, dövlət orqanlarının vahid şəbəkə infrastrukturunun yaradılması;
- 5) Mərkəzi və yerli icra orqanlarının və bələdiyyələrin informasiya resursları və sistemlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;
- 6) Dövlət orqanlarının informasiya sistemləri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təmin olunması üçün təşkilati, texniki və texnoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi;

7) E-hökumətin informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun təhlükəsizliyinin və fərdi məlumatların mühafizəsinin təmin olunması, milli informasiya təhlükəsizliyi sisteminin kompleks formalaşdırılması;

8) Proqramın yerinə yetirilməsinə ictimai dəstəyin təmin olunması, Normativ-hüquqi və metodoloji təminatın inkişafı informasiyalaşdırma və cəmiyyətin informasiya ehtiyaclarının təmin olunması, E-xidmət istehlakçılarının hüquqlarının müdafiə olunması, E-hökumətin fəaliyyət göstərməsi şəraitində dövlət orqanlarının səlahiyyətinin müəyyən olunması, həmçinin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəldiləcək.

Normativ-hüquqi və metodoloji təminatın təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi sistemlilik, obyektivlik və Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə uyğun həyata keçiriləcək.

Dövlət orqanları tərəfindən E-xidmətlərin göstərilməsi üçün hüquqi əsasların yaradılması məqsədilə informasiyalaşdırma sahəsində Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinin təhlili həyata keçiriləcək və E-hökumətin fəaliyyətini tənzim edən normativ-hüquqi aktlar kompleksi işlənib hazırlanacaq.

E-xidmətlərin yaradılması zamanı dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə dövlət xidmətlərinin göstərilməsi və inzi-bati prosedurlarının həyata keçirilməsi reqlamentlərinin təhlili aparılacaq ki, bunun da əsasında müvafiq normativ-hüquqi aktlar işlənib hazırlanacaq.

Baza komponentlərinin və idarələrarası informasiya sistemlərinin yaradılması zamanı vahid yanaşmaların həyata keçirilməsi və onların uyğunlaşdırılmasının təmin olunması məqsədilə E-hökumətin, dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin məlumat və servislərinin vahid inteqrasiya mexanizmini təmin edən milli texnoloji standartların işlənib hazırlanmasını və beynəlxalq standartların qəbul olunmasını, informasiya resurslarının və sistemlərinin dövlət reyestrinin yaradılmasını, informasiya layihələrinin və özlərinin inteqrasiya və təhlükəsizlik tələbləri üzrə dövlət ekspertizalarının keçirilməsini nəzərdə tutan vahid metodoloji baza infrastrukturunu işlənib hazırlanacaq.

Dövlət orqanlarının E-xidmətlərinin yaradılması və həyata keçirilməsi dövlət informasiya sistemlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi çərçivəsində gerçəkləşdiriləcək.

Dövlət orqanlarının E-xidmətlərinin yaradılması dövlət xidmətlərinin göstərilməsi və inzibati prosedurların həyata keçirilməsi reqlamentlərinin funksional təhlilinin aparılması əsasında həyata keçiriləcək. Aparılmış təhlilin nəticələrinə görə dövlət idarəetmə və inzibati reqlamentlərin (prosedurların) həyata keçirilməsi sisteminin modernləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması planlaşdırılır.

Bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi çərçivəsində E-xidmətlərin gerçəkləşdirilməsi və E-hökumət infrastrukturunun baza komponentləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət sahəsində dövlət orqanlarının informasiya sistemləri ilə bağlı tələblər müəyyən olunacaq.

Proqramın həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsində dövlət E-xidmətlərinin işlənməsi və inkişaf etdirilməsi üçün reqlamentin və həmçinin onların standart sənədləşdirmə forması müəyyən olunacaq.

Dövlət orqanları tərəfindən E-xidmətlərin təqdim olunması mövcud informasiya sistemlərinə dəyişikliklərin edilməsi və ya E-hökumət portalı ilə inteqrasiya üçün qarşılıqlı fəaliyyət standartlarını nəzərə almaqla yeni informasiya sistemlərinin işlənilməsi hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Proqram çərçivəsində 83 xidmət növündən ibarət E-xidmətlərin göstərilməsi planlaşdırılır. Vətəndaşların və təşkilatların fəaliyyətinin əsas sahələrinə müvafiq olaraq baza E-xidmətlərinin siyahısı tərtib olunacaq. Transaksiya xidmətləri bank sistemi ilə qarşılıqlı əlaqə üçün "ödəniş şlüzunün" yaradılmasından sonra həyata keçiriləcək.

Ədəbiyyat

1. G.İ.İsmayılov, "İnformasiya iqtisadiyyatı", Dərslük, 2013.
2. G.İ.İsmayılov. İnformasiya iqtisadiyyatının meydana gəlməsinin tarixi dövrləri. Avropa, 2013.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Образец социального прогнозирования. М., "Академия", 2004

Xülasə

Məqalədə dövlət orqanlarının informasiyalaşdırılmasının hüquqi əsasları göstərilmiş, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən aparılan işlər öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda dövlət idarəetməsinin informasiyalaşdırılması sahəsində müəyyən problemləri araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Informatization of public bodies

(Ismailov G)

Abstract

Informatization of the state of the legal basis of the article, the work carried out by the Ministry of Communication and Information Technologies are reflected. At the same time, some problems in the field of information technology in public administration has been investigated and analyzed.

Направления информатизации государственных органов

(Исмаилов Г.)

Резюме

В статье показано правовая основа информатизация государственных органов, работа, проводимая министерством связи и высоких технологий находит свое отражение. Позже время некотором проблемы в информатизации государственного управления была исследовано и проанализировано.

Açar sözlər: elektron hökumət, siyasət, inkişaf, elektron sənəd, informasiya

Keywords: e-government, policy, development, electronic document, information

Ключевые слова: электронное правительство, политика, развития, электронный документ, информация

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ VƏ AZƏRBAYCANIN ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Hüseynov Təhmasib Faiq oğlu

Bakı Avrasiya Universiteti

Nitqin yaranması ilə ibtidai insan cəmiyyətinin həyatında köklü dəyişiklik baş verdi – qazanılan biliklərin informasiya formasında ötürülməsi biliklərin yayılması və nəsildən-nəslə ötürülməsinə imkan yaratdı. Yazının və kitab çapının meydana gəlməsi isə bu prosesdə təkanverici amil oldu. Kompüterin və internetin kəşfi informasiyanın yığılması və yayılması sahəsində inqilabi dəyişikliklər yaratdı.

Əvvəllər insanlar arasında şifahi, yazılı və yaxud digər yolla (şərti siqnallar, texniki vasitələr) ötürülən məlumatları ifadə edən informasiya (latınca informatio-izah, şərh), XX əsrin ortalarından etibarən insan və insan, insan və avtomat, avtomat və avtomat arasında məlumat mübadiləsinə ehtiva edən elmi anlayışa çevrildi.

Cəmiyyətin inkişaf tarixində informasiyanın rolunu qiymətləndirən Amerika filosofu Alvin Toffler 1980-ci ildə çap etdirdiyi "Üçüncü dalğa" (The Third Wave) əsərində göstərir ki, informasiya əsaslı yeni mədəniyyət haqqında xəbər verdi. Onun öncül müddəası mürəkkəb və ziddiyyətli bəşər tarixini sivilizasiyada baş verən dəyişiklikləri təsvir etmək üçün *üç dalğaya* bölməsidir:

- *Aqrar cəmiyyət*-Eramızdan əvvəl 2000-ci ildə başlayan birinci dalğa;

- *Sənaye cəmiyyəti*-1750-ci ildə başlayan ikinci dalğa;

- *İnformasiya cəmiyyəti*-1950-ci ildə başlayan üçüncü dalğa.

O iddia edir ki, sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçidi yaxşı anlamaq üçün aqrar cəmiyyətindən sənaye cəmiyyətinə keçidi nəzərdən keçirmək lazımdır. Birinci dalğa köçəri ovçu-yığıcıların əkinçiliyə keçməsi ilə başlayır. Əmək alətlərinin təkmilləşməsi ilə başlayan ikinci dalğanın sonunda inkişaf prosesi informasiyanın iqtisadiyyatda aparıcı rol oynamasına səbəb oldu. Bu zaman sənaye cəmiyyətinin əsasını təşkil edən kapital və əmək informasiya cəmiyyətində öz yerini bilik və informasiyaya verdi (1).

Beləliklə, insanların böyük hissəsinin müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə informasiyanın və onun ali forması olan

biliyin istehsalı, saxlanması, emalı və ötürülməsi ilə məşğul olan informasiya cəmiyyəti yarandı.

Hazırda informasiya cəmiyyətinin ölçü kriteriyaları, inkişaf indeksləri və başqa cəhətləri öyrənilir və tədqiq olunur (2). Lakin fikrimizcə, informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının yaratdığı imkanlardan iqtisadiyyatın klassik sahələrinin inkişaf etdirilməsində faydalanmaq məsələlərinin öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu aspektdən ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynayan aqrar sahədə yeni yanaşmaların tətbiqi imkanlarının araşdırılması faydalı ola bilər.

Kənd təsərrüfatı sahəsində informasiyanın yayılması qədim tarixə malikdir. Elmə məlum ilk nümunə eramızdan əvvəl 1800-cü ildə Mesopotamiyaya aiddir. Arxeoloqların aşkarladığı gil lövhələrdə kəndlilərdən yığılan vergilərdə potensial itkilərin qarşılınması üçün mühüm əkin sahələrinin suvarılması və gəmiricilərdən qorunması barədə məsləhətlər yazılmışdır. Misir sütunları dövründə bəzi heroqliflər Nil daşqınları zamanı məhsul itkilərinin və insanların həyatını itirməsinin qarşısının alınması üçün tövsiyələr verir (3).

Kənd təsərrüfatına aid ilk kitab 1304-cü ildə Pietro de Crescenzi tərəfindən latın dilində yazılıb. Sonralar başqa dillərdə aqrar sahəyə elmi yanaşmalar barədə kitablar yazıldı. XVIII əsrin ortalarında Avropada fermerlərin məlumatlandırılması üçün qəzetlər də buraxılmağa başladı (3).

Burada əsas məsələ insanların ərzaq təminatında əvəzsiz rol oynayan kənd təsərrüfatı istehsalının təkmilləşdirilməsində informasiyanın təkanverici roluna diqqət yetirməkdir.

Azərbaycanda da bu sahədə tarixi ənənə mövcuddur. 1875-ci ilin iyul ayının 22-də Həsən bəy Zərdabi tərəfindən nəşrinə başlanan "Əkinçi" qəzeti ilə Azərbaycan dilində milli mətbuatın əsası qoyuldu. Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanında aparıcı mövzu kənd təsərrüfatı olmaqla yanaşı təbiətşünaslıqla bağlı elmi yeniliklər, tibb elminə, botanika və zoologiya sahəsinə, kənd təsərrüfatı (meşəçilik, heyvandarlıq, baytarlıq, əkinçilik, bostançılıq) sahəsi ilə bağlı elmi xəbərlər, tarix, coğrafiya və digər ictimai elmlər haqqında məlumatlar, mədəniyyətşünaslıq və iqtisadiyyatla, statistika sahəsinə aid, hüquq və kriminalistika sahəsi ilə bağlı xəbərlər əsaslı şəkildə işıqlandırılırdı (4).

Sonrakı dövrlərdə də aqrar sahəyə aid mətbuat orqanları aqrar sahəyə aid elmi informasiyaların yayılmasında və bu sahənin inkişafında mühüm rol oynayıb.

Bu gün informasiya cəmiyyətinin açdığı imkanlar Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün aqrar sahənin inkişafına istifadə olunmalıdır.

"Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf konsepsiyasında göstərilir ki, "2020-ci ildə Azərbaycan iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişaf etmiş, rəqabət qabiliyyətli ölkə olacaqdır. Azərbaycanın ən ucqar kəndlərində belə, vətəndaşların rahatlığı, gündəlik həyatı üçün lazım olan bütün kommunikasiyalar (rabitə, internet, bank xidmətləri, kommunal xidmətlər, yollar və sair), səhiyyə və təhsil xidmətləri təmin ediləcəkdir" (5).

Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli strategiyada "sosial-iqtisadi inkişafın prioritet sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və digər sahələrdə İKT və elektron hökumət həllərinin tətbiqinin genişləndirilməsi" nəzərdə tutulur (6).

Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş perspektivlər açır.

Kənd təsərrüfatında fermerlərin kompüter və internetlə işləmək bacarığının zəifliyi, xərclərin aşağı salınmasında rolunun birbaşa hiss olunmaması və əlavə xərc tələb etməsi onların bu işə marağını azaldır. Lakin dövlətin bu sahəyə məqsədli investisiyaları fermerlərin informasiyadan faydalanmaq imkanlarını artırır, ölkədə çeşid və həcm üzrə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında əhəmiyyətli inkişafa təkan verir.

Ölkə üzrə Aqrar Şəbəkə yaradılması, fermerlərin sürətli internetə girişinin təmin edilməsi ilk addım ola bilər. Müasir dövrdə kompüter və internet tədqiqatçı alimlərin sahəsi olmaqdan çıxıb və kompüter savadı baza təhsilə aid olub.

Bu zaman mütəxəssislərin iştirakı ilə ölkənin regionları üzrə bitkilərin becərilməsi və heyvanların bəslənməsi sahəsində nümunəvi tövsiyələr hazırlanıb fermerlərə təklif oluna bilər. Düzgün aqrotexniki tövsiyələr fermerlərə məhsul istehsalının intensiv üsulla artırılması yolu ilə hər manata düşən xərclərin səviyyəsini azaltmağa və gəlirlərini artırmağa imkan verir.

Ölkə üzrə proqnoz və planlaşdırma işlərində də Aqrar Şəbəkə mühüm rol oynaya bilər. Fermerlər öz istehsal planları haqqında şəbəkəyə məlumat daxil etdikdə ölkə üzrə istehsal olunacaq məhsulların miqdarını planlaşdırmaq və qiymətləri proqnozlaşdırmaq olar. Bu da ölkədə tələbatdan artıq məhsul istehsalı gözləniləndə qiymətlərin həddən artıq aşağı düşməsindən fermerlərin ziyan çəkməsinin qarşısının alınması üçün vaxtında adekvat tədbirlər görməyə-ixracı stimullaşdırmağa, fermerlərə digər növ məhsul istehsalına keçməyi təklif etmək və s.- imkan yaradar.

Qabaqcıl təcrübələrin yayılması da Aqrar Şəbəkə vasitəsi ilə təşviq edilə bilər. Məlumdur ki, fermerlərin həcmcə böyük yazılı informasiyalara marağı az olur. Ona görə də səsli və şəkilli informasiyalar, filmlər daha faydalıdır.

Müasir dövrdə nisbətən uzunmüddətli hava proqnozlarını müəyyən etmək mümkündür. İqlim şəraitindən asılı olan kənd təsərrüfatında bu, olduqca mühümdür. Bu sahədə də Aqrar Şəbəkə faydalı nəticələr verir.

İstehsalın əsasən mövsümi xarakter daşdığı kənd təsərrüfatında maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac yaranır. İnternet bankçılığın fermerlərə çatdırılması və onların maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün çevik sistemin formalaşmasını təmin edə bilər.

Aqrar Şəbəkənin yaradılması informasiya cəmiyyətinin üstünlüklərinin ərzaq istehsalında özünü biruzə verməsinə imkan yaradar.

Ölkədə aparılan iqtisadi siyasət informasiya cəmiyyətinin yaratdığı üstünlüklərin kənd təsərrüfatı sahəsində reallaşdırılmasına təkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Alvin Toffler, *The Third Wave*, 1980.
2. *Measuring the Information Society*, 2013, Executive summary, International Telecommunication Union.
3. *Improving agricultural extension. A reference manual*, FAO, (Sitatların mənbələri: Ahmed, A. (1982). *The role of the information system in development. Studies Series, No. 314*. Baghdad, Iraq: Ministry of Culture and Information; Bne Saad, M. H. A. Al-h. (1990). *An analysis of the needs and problems of Iraqi farm women: Implications for agricultural extension services*. Unpublished doctoral thesis, University College, Dublin.
4. K.Hacıyeva, "Əkinçi" qəzetinin "Elm xəbərləri" bölməsi mənbə kimi, *Tarix və onun problemləri*, № 4, 2009.

5. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

6. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün MİLLİ STRATEGİYA, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Xülasə

Məqalədə informasiyanın iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafında roluna diqqət verilir. Kənd təsərrüfatının inkişafında informasiyanın yayılması tarixi nəzərdən keçirilir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində Aqrar Şəbəkənin yaradılması yolu ilə İnformasiya Cəmiyyətinin yaratdığı üstünlüklərdən faydalanmaq təhlil edilir.

Information society and food security of Azerbaijan

(Huseynov T.F.)

Abstract

The paper focuses on the role of information in the development of economy and society. Has been viewed the history of spreading of information in development of agriculture. Has been analyzed deriving benefits of the Information Society in the development of agriculture for ensuring food security by creating Agrarian Network.

Информационное общество и продовольственная безопасность Азербайджана

(Гусейнов Т.Ф.)

Резюме

Статья посвящена роли информации в развитии экономики и общества. Рассмотрена история распространения информации в развитии сельского хозяйства. Анализирована использования преимуществ Информационного Общества в развитии сельского хозяйства для обеспечения продовольственной безопасности путем создания Аграрной Сети.

Açar sözlər: İnformasiya tarixi, informasiya cəmiyyəti, kənd təsərrüfatı, Aqrar Şəbəkə, internet, ərzaq təhlükəsizliyi.

Keywords: Information history, Information Society, agriculture, Agrarian Network, the internet, food security.

Ключевые слова: История информации, Информационное общество, сельское хозяйство, Аграрный Сеть, интернет, продовольственная бозопасность.

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ DİL MƏNZƏRƏSİ

Qiyasi Ulcay Muxtar qızı

Bakı Avrasiya Universiteti

Texnikanın inkişaf etdiyi çağda müasir informasiya cəmiyyətinin tələbləri dil vasitəsilə ödənilir. Dil tarix boyu müxtəlif dilçilər tərəfindən müxtəlif cür anlaşılib, müxtəlif tərfi təqdim olunub. (1.9.) Belə ki, informasiyanın çatdırılmasında mühüm funksiyanı məhz dil daşıyır. Müdriklərin funksionalistlərin fikri ilə desək, dil ünsiyyət vasitəsidir. Ünsiyyət vasitəsilə dünyanı dərk edə bilirik. Lüğətimizdə nə qədər çox söz varsa bir o qədər də dünyanı dərk etməkdə acizlikdən uzaq oluruq. Bəs lüğətimizi, yəni söz ehtiyatımızı necə zənginləşdirə bilərik? Bu sualın cavablarından biri mütaliə etməkdir. Mütaliə üçün təkcə kitabları, yəni bədii və ya elmi ədəbiyyatı deyil, həmçinin son xəbərləri də izləmək gərəkir ki, onu da biz qəzet və jurnallardan əldə edirik. Xəbərləri yeni hadisələri müşahidə etmək məqsədilə izləyirik, lakin aldığımız məlumatları dil vasitəsilə əldə etdiyimizin fərqinə varmırıq. Dil ünsiyyət vasitəsi olduğu kimi, informasiya ötürmək kimi xüsusiyyəti də özündə daşıyır. Ünsiyyət paylaşmaq və mübadilə etmək deməkdir. Paylaşmaqla informasiyaları qəbul edir və ötürürük.

Özünəməxsus yanaşma tərzii ilə çağdaş dilçilik elmində yeni fikirlər irəli sürən dilçi Noam Xomski dili hər bir dil daşıyıcısının anadangəlmə qabiliyyətilə həyata keçirdiyi performans kimi qəbul edir. (1.9.) İnformasiya da performans olaraq dil vahidlərindən ibarətdir. Bu dil vahidləri oxucular tərəfindən mənimsənir, özünəməxsus formada dil daşıyıcılarına öz təsirini göstərmiş olur. Bu təsir oxucuların informasiyasını artırmaqla yanaşı, söz ehtiyatını da zənginləşdirir.

İnformasiya daxilindəki cümlələr və sözlərin köməyi ilə baş verənləri dərk edirik. İnformasiyanı çatdırmaq üçün aydın, dolğun formada təşkil olunmalıdır ki, oxucu məlumatı düzgün ala bilsin.

Ümumiyyətlə, dünya dilləri tarix boyu söz mübadiləsinə məruz qalmışdır. Hazırda da istənilən dilə yabançı dillərdən sözlər daxil olmaqdadır. Bunun müsbət və mənfi tərəfləri mövcuddur. Yeni dil vahidlərinin qəbul olunması dilin zənginləşməsi ilə nəticələnir, lakin bu yeni sözlər ana dilindəki sözləri arxa planda saxlayır və zaman keçdikcə həmin dil vahidləri şifahi nitqdən bəzən tamamilə təcrid olunur ki,

yazılı nitqə təsirsiz ötürülmür. İnformasiya mərkəzlərində tərcüməçilər, yazarlar, blogerlər, jurnalistlər ana dilinin incəliklərinə yiyələnmişdir. Çağdaş dövrün tələblərindən biri də budur ki, informasiya çatdıran şəxs bir dillə kifayətlənmir, çünki məlumatları xarici dildə qəbul edir, tərcümə edərək oxucuların ixtiyarına verir. Çağdaş dövrümüzdə bir dil ilə kifayət qədər informasiya əldə etsək də, bəzilərini originaldan oxumaq daha sərfəli olur. Elmi xəbərləri əsasən yabançı mənbələrdən əldə edirik.

Bir müsbət halı da qeyd edək ki, çağdaş Azərbaycanda artıq kifayət qədər elmi və bədii ədəbiyyatın sayı çoxalmaqdadır. Bu da müasir yazarların yabançı dillərə yiyələnməkləri ilə bağlıdır. Keçmiş Sovet İttifaqında əsasən rus mənbələrindən informasiya əldə edilirdisə, müasir oxucular hazırda ingilis, fransız, alman, ərəb, hətta çex, çin dilləri vasitəsilə də yetərincə informasiya əldə edərək söz ehtiyatını daha da genişləndirir və dünya hadisələrini aydın dərk edir. Ana dilimizdə kifayət qədər söz ehtiyatı olmasına baxmayaraq, yabançı dilləri öyrəndikcə, dünyaya baxışımız da dəyişir, informasiya cəmiyyətində yetkin şəxsiyyət kimi formalaşmaq imkanı əldə edirik.

Demək olar ki, bütün dünya dillərinin 60-70 faizi yabançı sözlərdən təşkil olmuşdur. Bu dillərə mübahisəsiz yanaşmaq gərəkdir. Tarix boyu dillər bir birinə yansımış, hətta bumeranq sözlər belə yaranmışdır. Buna misal olaraq, kofta qaftan, cabbage (kələm) kimi sözləri göstərmək olar. İnformasiya mənbəyi olan internet saytlarında diqqətimizi bəzi sözlər haqqında məlumatlar da cəlb etmişdir. Məsələn, ingilis dilindəki "per" sözünün türk mənşəli "bir" sözündən, "sea" sözünün "su" sözündən törəndiyini vurğulayan yazılara rast gəlirik. Bunun da müsbət cəhəti odur ki, elmi araşdırmaçılar bu məsələlərə, informasiyalara biganə qalmır və bununla bağlı yeni araşdırmalar aparırlar. Bu araşdırmalar da internetdə yer alır, oxucu istənilən anda həmin informasiyanı əldə etmiş olur. Lakin bir məsələni də qeyd edək ki, yazılan hər bir elmi əsərə tənqidi yanaşmaq gərəkdir. Qeyd olunan fikrin elmi əsası olmalıdır. Bu baxımdan oxucular elmi informasiyalara daha sağlam münasibət göstərməlidir.

Çağdaş dövrümüzün tələblərindən biri də kompyüter – internetdir. Hazırda aparıcı xəbərləri interdəndən alırıq. İnformasiya cəmiyyəti dedikdə, bunu müasir texnologiyanın inkişafı ilə əldə etmək imkanımızın geniş olduğu dövr kimi qavrayırıq. Müasir informasiya mənbəyi olan internet vasitəsilə biliyimizi, yeni məlumatları çoxaltmaqla, söz

ehtiyatımızı genişləndirir və dünyaya fərqli yöndən yanaşmağa başlayırıq. Müasir dilçilərin irəli sürdüyü fikirləri internet vasitəsilə aldığımız üçün uzaq məsafələri fəth etməyə ehtiyac qalmır.

İnternet vasitəsilə müxtəlif videoçarxlar dil öyrənənlərin nitqinə bilavasitə təsir edir, söz ehtiyatını çoxaldır, düzgün tələffüz vərdişlərini də aşılayır.

Yazı zamanı fikirləşməyə, səhvlərimizi düzəltməyə kifayət qədər vaxtımız olur. Şifahi nitqdə isə bu imkanlar az olur, nitqdə müxtəlif yanlışlıqlara gətirib çıxarır. Televiziya verilişlərində dəfələrlə aparıcıların da səhvlər etdiyinin şahidi oluruq. Bu müxtəlif səbəblərdən irəli gəlir. Düzgün informasiya çatdırmaq üçün səlist, aydın, anlaşıqlı dil vərdişlərinə yiyələnmək vacibdir. Televiziya aparıcılarının bu vəziyyətini onların zehni, psixoloji durumu ilə də əlaqələndirmək olar. Sərbəst nitq vərdiş halını almış dil fəaliyyətidir. Bəzən bir cümlə daxilində həddən artıq söz vahidlərinin, budaq cümlələrin və s. işlənməsi nəticəsində söz sırası pozulur, ismin halları düzgün formada işlənmir, söz birləşmələrində yanlışlıqlar baş verir.

Yazıda işlənən geniş tutumlu cümlələri şifahi nitqdə ifadə etmək çətinliklər törədir. Nitq danışıq vərdişidir. Gün ərzində nə qədər çox danışarsansa, nitqin də bir o qədər inkişaf edər. Çox danışmaq aldığı informasiyanı başqalarına ötürmək anlamında dərk edilir. Burada söhbət elmi, siyasi, ictimai, iqtisadi və başqa nüfuzlu sahələrlə bağlı məlumatlardan gedir. Bu mövzularda məlumatları əldə edib ötürməklə nitq qabiliyyətimizi gücləndiririk.

Heyvanlar bir-birini hərəkətlərlə başa düşür. Onlar arasında anlaşma jestlərdən, hərəkət işarələrindən ibarətdir ki, bu da onların bədən üzvlərinin tərpənişilə bağlıdır. Məsələn, ana pişik balasına sevgisini onu yalamaqla bildirir. Həmçinin, bitkilər də münasibətini müəyyən yollarla çatdırır. Ağacın yarpaqları saralırsa, bu, payızın gəlişinə işarədir; gülün yarpaqları solursa onun xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu ifadə edir və s. İşarələri görürük, dil vahidlərini isə eşidirik, yazını hərflər vasitəsilə görür, tələffüz edərək münasibət bildirir və ünsiyyətə giririk. Dil dil vahidlərindən təşkil olunmuş nəsnədir. Dil vahidləri dedikdə, səs və sözlər nəzərdə tutulur. İnsanlar da jestlər, hərəkətlər bir-birini anlamaq üçün istifadə edir. Məsələn, otağa daxil olan işçi katibədən müdirin yerində olub-olmadığını soruşduqda, katibə əli ilə başını qaldırmadan "getdi" işarəsini göstərir.

İnsanı heyvandan ayıran onun nitqi, yəni danışıq qabiliyyətinə malik olmasıdır ki, bu da bilavasitə şüurla bağlıdır və dil vasitəsilə həyata keçirilir. Y.Q. Herderin fikrincə ağıl ona görə lazımdır ki, düşüncəni inkişaf etdirdirsin. Deməli, dil, həmçinin, insanlar arasında anlaşma rolunu oynayan işarələr sistemidir ki, burada fikrimiz strukturalistlərlə üst-üstə düşür. Dil anlaşma və fikri çatdırmaq üçün jest və hərəkətlərdən daha dolğun vasitədir. Beləliklə, dil insana xas olan ən ülvə işarələr sistemi və ünsiyyət vasitəsidir. Bu işarələrin və ünsiyyətin daşıyıcısı isə məhz insandır. Bu qabiliyyət onda anadangəlmədir.

İnformasiya mənbələrini izlədikcə bəzi yanlış fikir və sözlərin şahidi oluruq. Dilçilik baxımından bu, ciddi problemlərdir. Məsələn, /Yuxarı Qarabağ/ ifadəsi ingilis dilinə rus dilindən qaynaqlanaraq /Nagorno-Karabakh/ kimi təqdim olunur. Bu kimi məsələlərdə tərcüməçilər və bu tərcüməni yayanlar, informasiya daşıyıcıları diqqətli olmalıdır.

Müasir informasiya cəmiyyətində yabançı dillərə böyük üstünlük verilir. Müxtəlif dilləri mənimsəməklə dünyaya baxışımız, insanlara münasibətimiz, özünü tərbiyə baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yabançı dilə yiyələnmə özünü tərbiyədə böyük rol oynayır. Ana dili ilə birlikdə yabançı dillərdə original mənbələrdən informasiya əldə etmək müasir tələblərdəndir. Çağdaş tələbat çoxdilli mütəxəssislərə ehtiyac duyulduğunu açıq-aydın göstərir. Hətta oxucularda belə yabançı dillərə tendensiya güclənməkdədir. Sevindirici haldır ki, ana dilimiz yabançı dillərin dominantlığı altında məhv olmur.

Fəlsəfə ontologiyası (varlıq haqqında təlim), qnoseologiyası (idrak haqqında təlim), insanı, nəhayət cəmiyyəti öyrənsə (3.11), dilçilik insanın ağıl, zəka vasitəsilə əldə etdiyi dilini, onun yaranması, inkişafı və çağdaş şəklə düşməsi kimi məsələləri əsas tutur. Dilçilik baxımından informasiya cəmiyyəti dilə dərinlən yiyələnməlidir. Ana dilimizdə ərəb, fars, rus, ingilis və s. dillərdən keçmə sözlər çoxdur. Bu baxımdan yabançı dillərin mənimsənilməsi oxunan informasiyanı düzgün qavramağa kömək edir.

Fəxrəddin Veysəlli dil haqqında yazır: "Dil cəmiyyətdə formalaşır. O danışıqlırsa dil olur" (1.10). Deməli, informasiya cəmiyyəti bilavasitə dildən asılıdır. Dilsiz informasiyanı dolğun şəkildə çatdırmaq mümkün deyil. Dili heç bir simvol, işarə və jest tam əvəz edə bilməz.

Araşdırma zamanı aydın oldu ki, dil informasiya cəmiyyətində ən ideal çatdırılma və yayma vasitəsidir. Yalnız dil vasitəsilə informasiyanı düzgün və dolğun şəkildə çatdırmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. F.Y. Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. I cild, Bakı. Təhsil. 2005
2. Fəxrəddin Yadigar. Dilimiz, qeyrətimiz, qayğularımız. Maarif. Bakı, 1997
3. H. İmanov. Fəlsəfənin əsasları. Bakı, Turan evi. 2007
4. A. Qurbanov. İnsan və dil. Gənclik. Bakı, 1973.
5. Noam Xomski. Dil və təfəkkür. Bakı, 2006.
6. N.Z. Hüseynli. Təfəkkürün anlayış-kateqorial aparatı: qnoseoloji və metodoloji təhlil. Sabah. Bakı, 2003.

Xülasə

Məqalə informasiya cəmiyyətində dilin statusu, yabancı dillərə tələb və münasibətdən ibarətdir. Müasir informasiya cəmiyyətdində dil ilə bağlı mənfi və müsbət hallar məqalədə öz əksini tapmışdır.

Language in view of the information society

(Giyasi U.M.)

Abstract

The article comprises the theme on the status of the language in the informayion society and claims and opinions to foreign languages are put forward in the article. Positive anf negatives sides of the foreign languages in the contemporary information society are reflected.

Язык в информационной обществе

(Гияси У.М.)

Резюме

Статья состоит из статуса языка в информационном обществе, потребности в иностранных языках и отношениях к ним. В статье нашли свое отражение положительные и отрицательные стороны, связанные с языком в современном информационном обществе.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, nitq, dil, məlumat, dil vahidi

Keywords: information society, speech, language, information, language unit

Ключевые слова: информационное общество, речь, язык, информация, языковая единица

HƏMKARLAR İTTİFAQLARININ FƏALİYYƏTİNİN MOTİVASİYASINDA İNFORSASIYA MƏDƏNİYYƏTİ

Şabanov Zeynəddin

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

İnformasiyanın strateji resurs kimi qəbul olunduğu yeni sivilizasiya mərhələsində insanlar ehtiyacları ödəmələri, yeni cəmiyyətdə öz-lərinə layiqli yer tuta bilmələri üçün informasiya cəmiyyətində ideologiyanın mənimsənilməsi vacib şərtlərdən biridir. Bu isə minilliklər ideologiyasının məqsəd və vəzifələrinin təbliğ və tədris edilməsini zəruri edir, yaşıdan, sosial vəziyyətindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin bu istiqamətdə maarifləndirilməsini günün ən aktual məsələsi kimi qarşıya qoyur (1, 154).

Müasir insanın fəaliyyəti praktik əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif biliklərə yiyələnməyi tələb edir. Bu isə, öz növbəsində informasiya cəmiyyətində daha əhəmiyyətli informasiya axtarış tapmaq və qərarlar qəbul etmək məqsədilə işləmək bacarığına ehtiyac yaradır (5, 82-84). Şəxsi informasiya mühitini yaratmaq və aktuallaşdırmaq hər bir həmkarlar ittifaqları üzvü üçün zəruridir. Belə şəraitdə təşkilatın üzvləri məlumatların toplanması, formalaşdırılması, ötürülməsi və saxlanılmasında maraqlı olmalıdır. Beləliklə, cəmiyyət üzvü kimi həmkarlar ittifaqı təşkilatlarında çalışanlar da informasiyanı əldə edir, işləyir (işləyərək məlumatları biliklərə çevirir), öz informasiya resurslarını yaradır. Öz əhəmiyyətinə görə bu resurslar təkcə üzvlərinə deyil, həm də cəmiyyətə məxsus olur.

Cəmiyyətin tələbatlarının həyata keçirilməsində müasir proqramlar texniki vasitələr, telekommunikasiya və informasiya resurslarından düzgün istifadədən xeyli asılıdır. Sosial və əmək fəallığı ərzində sosisiumun üzvü, özünün və cəmiyyətin həyatını yaxşılaşdırmaq üçün informasiya axtarışlarında olmağı zəruri sayır, ona görə də insan bütün ömrü boyu tələbatını ödəyən informasiyanın toplanmasına ehtiyac duyur. İnformasiya cəmiyyəti quruculuğunun gedişi göstərir ki, bu tələbat getdikcə artmaqdadır. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı sosisiumun bilik səviyyəsindən və onun ictimai rifah naminə daha dolğun reallaşdırılması

imkanlarından asılıdır. Sorğuların nəticələri də göstərir ki, insanların həmkarlar ittifaqlarına daxil olmağa həvəs göstərməməsinin bir səbəbi də onların həmkarlar ittifaqları, həmkarlar ittifaqları işi barədə yaxşı məlumatlandırılmamasıdır (2, 143).

Bu kontekstdə müasir həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının mühüm vəzifələrindən biri, fəallara arxalanaraq, hər bir üzvün informasiya cəmiyyətində biliyin rolu və əhəmiyyəti barədə təsəvvürlərini inkişaf etdirməkdir. Onlar çalışmalıdır ki, intellektual, dərin biliklərə malik üzvlərin yetişdirilməsində, əmək qabiliyyətli cəmiyyət üzvlərinin yeni biliklər əldə etmək prosesinə cəlb edilsin. Bu işdə şəxsi, ictimai və milli informasiya potensialının toplanması, uzun müddət saxlanması və istifadəsində fəal iştirak etsinlər, həmkarlar ittifaqları təşkilatları üçün informasiyanın əlçatarlığının təmin olunmasında yaxından təşəbbüs göstərsin və informasiya cəmiyyəti quruculuğu işinə öz töhfələrini versinlər.

Bəşər sivilizasiyası informasiya cəmiyyətinin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Bu səviyyə kifayət qədər dərəcədə toplanmış informasiyanın kəmiyyəti və keyfiyyəti, azadlığı və əlçatarlığı ilə müəyyən edilir. Tədqiqatçılar informasiya cəmiyyətinin formalaşmasını ictimai inkişafda informasiyanın fundamental rolunun dərk edilməsi, geniş sosiomədəni kontekstdə informasiya resursları, yeni informasiya texnologiyaları, informasiyalaşdırma kimi amillərlə əlaqələndirirlər (2, 145).

Bu gün demək mümkündür ki, «İnformasiya mədəniyyəti» insanlar həyatının informasiya aspekti ilə bağlı mədəniyyətin bir tərəfini xarakterizə edir. Bu aspektin rolu informasiya cəmiyyətində daim artır, insanı əhatə edən informasiya axınlarının həcmi, müxtəlif və çoxşaxəli olmaqla, şəxsiyyətdən informasiya mühitinin qanunlarını bilməyi, informasiya axınlarında öz yönümünü müəyyənləşdirməyi tələb edir. Əks halda o, informasiya axınının yeni şəraitə təsirinə, xüsusilə sosial strukturlarda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşa bilməyəcəkdir. Çünki, sosial strukturlardakı intensiv dəyişmələr nəticəsində informasiya fəaliyyəti və xidmətlər sahəsində səriştəli işçilərin sayı artacaqdır. Sadaladığımız bu amillər tədqiqatlarda informasiya mədəniyyəti problemlərinə marağı xeyli artırmaqdadır. Bu kontekstdə mövcud ədəbiyyatda informasiya mədəniyyətinin çoxlu sayda təriflərini göstərmək mümkündür. Lakin biz bunlardan bəzilərini nəzərdən keçirə bilərik. Ən geniş mənada «informasiya mədəniyyəti» dedikdə, etnik və

milli mədəniyyətlərin pozitiv qarşılıqlı təsiri, onların bəşəriyyətin ümumi təcrübəsində birləşməsinə təmin edən prinsiplərin və real mexanizmlərin məcmusu başa düşülür (2, 146).

Real praktika göstərir ki, həmkarlar ittifaqlarının motivasiya fəaliyyətinin artırılması, nüfuzunun genişlənməsi təşkilat üzvlərinin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsindən xeyli asılıdır. Həmkarlar ittifaqları fəalları və liderləri öz təşkilatlarında hər bir üzvə aşılmalıdır ki, informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında təhsil fenomeni fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, informasiya cəmiyyətində, onun inkişafında yeni mütəxəssislərin formalaşdırılması məhz düzgün qurulmuş kompleks təhsil sistemi sayəsində mümkündür. Yeni tipli mütəxəssis informasiyanın diferensiasiyasını bacaran, əhəmiyyətli informasiyanı seçib-ayıran, informasiyanı qiymətləndirmək meyarlarını işləyib hazırlayan, informasiyanı yaradıb ondan istifadə etməyi bacaran yeni mütəxəssislər formasiyasına daxil olan müasir insanlardır. İnformasiya mədəniyyətinə yiyələnmək insan keyfiyyətlərinin universallaşmasına istiqamətləndirilən, insanın özünü real başa düşməyə, öz yerini və rolunu dərk etməyə aparan yoldur.

Belə bir mühüm aspekt də nəzərə alınmalıdır ki, bəzən bacarıqlı mütəxəssislər müasir informasiya müəssisələrinin təqdim etdiyi informasiyanın geniş imkanlarını sonadək dərk edə bilmir və nəticədə informasiya resursu istehlakçıya gec çatır. Bu səbəbdən də informasiyanın istifadə olunma dili və səviyyələrini bilmək lazım gəlir. Başqa sözlə, informasiya mədəniyyətinin reallaşdırılması səviyyələrinin daha dərin-dən öyrənilməsi zərurətə çevrilir (3, 113).

Müasir informasiya cəmiyyəti quruculuğu prosesində idarəetmə sistemlərinin fəaliyyəti üçün informasiya şəraitinin yaradılması, onun zəruri informasiya ilə təminatı mühüm məsələdir.

Qeyd edək ki, personalın motivasiya sistemi maddəli işçinin qiymətləndirdiyi təşkilatın missiyasını yerinə yetirdiyi üçün verdiyi töhfənin əvəzinə işə götürənin iqtidarında olduğunu özündə ehtiva edir (4, 237). Müəssisənin əməkdaşları üçün motivasiya sistemi ən vacib şərtlərdən biri olduğundan bu fenomendə gedən dəyişikliklər onlar üçün bəzən stress vəziyyəti yaratdığından əmək haqqı sisteminin və qeyri-maddi motivasiyanın təsir mexanizmlərinin izahı üzrə həmişə sistemli iş aparmağı tələb edir. Bu işə yaxşı qurulmuş informasiya təminatı sisteminin həyata keçirilməsini aktuallaşdırır.

İnformasiya hamıya – idarəetmə strukturlarına, müəssisələr kollektivlərinə, ictimai təşkilatlara, bütün işçilərə hava və su kimi lazımdır. Yalnız öz intuisiyasına bilik və bacarığına, iş təcrübəsinə arxalanmaqla fəaliyyəti həyata keçirmək mümkün deyil, meydana çıxan məsələlərin həllinə kömək edən informasiyanı əldə etmək və mənimsəmək olduqca vacibdir. Bu gün informasiyanın maddi, xammal və digər resurslardan əhəmiyyəti heç də az deyil, əksinə, qloballaşma şəraitində o, birinci dərəcəli resurslardan biridir. Sadaladığımız resurslardan istifadənin özü də informasiyanın vəziyyətindən və ondan istifadənin səmərəli formalarından xeyli asılıdır. Tükənə bilən resurslardan fərqli olaraq, informasiya potensialı daim artan və zənginləşən fenomen kimi kollektivlər, eləcə də fərdi işçilər tərəfindən dəfələrlə istifadə oluna bilər (2, 151). Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istər hər bir vətəndaşın, istərsə də bütövlükdə cəmiyyətin informasiya mədəniyyətinin inkişafına böyük tələbat təbii hal kimi qiymətləndirilməlidir. İnkişaf etməkdə olan cəmiyyətlərin sosial dinamikasını müəyyən edən məhz informasiya mədəniyyətinin bərqərar olması, cəmiyyətin yüksək tələbatına çevrilməsidir.

Həmkarlar ittifaqları rəhbərliyinin sərəncamına daxil olan informasiyanın tərkibi, məzmunu və keyfiyyəti fəaliyyətin təsir gücünün təmin olunmasında müəyyənedici rol oynayır. İnformasiyanın təhlili yalnız iqtisadi məlumatlarla məhdudlaşmır, o, həm də texniki, texnoloji informasiyadan geniş istifadə olunmasını əhatə edir, deməli, motivasiya mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində yardımçı olur (2, 155).

Hər bir fəaliyyət sahəsində olduğu kimi həmkarlar ittifaqlarının, onun üzvlərinin funksional fəaliyyətində də informasiyanın əlçatarlığı müstəsna rol oynayır. Bir qayda olaraq, informasiyanın əlçatarlığı azad cəmiyyətlərin Konstitusiyaları və Beynəlxalq qanunları ilə hər kəs üçün təminatlı olan əsas prinsipidir.

Hər bir cəmiyyətdə hakimiyyət və yerli idarəetmə orqanları öz əməkdaşlarının informasiya hazırlığına qayğı göstərməyə borcludur. Onlar çalışmalıdır ki, əməkdaşlar informasiya əldə etmək hüququnu təsbit edən qanunvericiliyin əhəmiyyətini və məzmununu, informasiya əldə etmək hüququnun reallaşdırılması prosedurasını, informasiya mənbəyinin məzmununu və s. yaxşı bilsin. Bizə elə gəlir ki, həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının seminarlarında bu problemin müzakirəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təşkilatın motivasiya fəaliyyətini güclən-

dirmək üçün bu sahədə öz fəaliyyətləri barədə əsas informasiyanı dərc etdirməyə borcludurlar.

Bu ideyadan çıxış edərək, prof. Hüseyn Qaraşov həmkarlar ittifaqlarının motivasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı informasiya formalarından istifadə olunmasını tövsiyə edir:

- hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti, həmçinin onun ictimai maraqlara xidmətilə bağlı qərarları daxil olmaqla, cari fəaliyyətinin hüquqi statusu və məqsədləri haqqında informasiya;

- bütün səviyələrdə həmkarlar ittifaqlarının vətəndaşlarla münasibətləri, həmçinin vətəndaşların istəyi, yaxud qanunvericilik təcrübələrində bilavasitə iştirak etmələrini təmin edən prosedurlar haqqında informasiya;

- hakimiyyətin, yaxud yerli idarəetmə orqanının hansı informasiya resurslarına və mənbələrinə malik olması barədə informasiya, onların ictimai maraqlara xidmətilə bağlı qərarların yaxud hərəkətlərinin məzmunu ilə əlaqəli informasiya. Buraya həmçinin bu və ya digər qərarların qəbulunun və ya hərəkətlərin həyata keçirilməsi səbəbləri və qərarların qəbul edilməsinə, hərəkətin həyata keçirilməsinə bilavasitə aid olan sənədlər, digər mənbələr daxil edilə bilər.

İlk həmkarlar ittifaqları təşkilatının rəhbərliyi həmkarlar ittifaqları üzvlərini təşkilatın fəaliyyəti və yuxarı həmkarlar ittifaqı orqanları ilə bağlı daim əlçatar və aydın şəkildə məlumatlandırmalıdır; bu fəaliyyətin rəvan keçməsi üçün həmin işə cavabdeh üzv təyin olunmalıdır. Azsaylı təşkilatlarda informasiya-motivasiya işini ilk təşkilatın sədri həyata keçirir.

İnformasiya-motivasiya işinə məsul üzv aşağıdakı tədbirləri görür:

- ilk həmkarlar ittifaqı təşkilatının, eləcə də bu iş üçün kifayət qədər maddi vəsaiti olmadıqda yuxarı həmkarlar ittifaqları strukturlarının təşkil etdiyi tədris prosesini keçir;

- hər rüb özünün informasiya-motivasiya işini planlaşdırır;

- həmkarlar ittifaqları stendini təşkil edir (kiçik müəssisələrdə – guşələr) və müntəzəm olaraq (ən azı həftədə bir dəfə) müəssisədə həmkarlar ittifaqı təşkilatının işini əks etdirən, xüsusilə motivasiya ilə bağlı materiallar nümayiş etdirir;

- müntəzəm olaraq (ən azı hər rübdə) keçirilən yığıncaqlarda informasiya fəaliyyəti və motivasiya fəaliyyətinin ümumi vəziyyəti barədə məlumatlar səslənir;

- informasiya işini maliyyələşdirir. Bunun üçün həmkarlar ittifaqları büdcəsindən 5% ayırır;

- ictimaiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətini işıqlandıran, xüsusilə motivasiya sisteminin fəallaşmasına kömək edən informasiyanı operativ şəkildə xarici və korporativ KİV-lərə göndərir. Bu iş görülməlidir;

- imkan olduğu təqdirdə həftədə bir dəfə təzələnməklə öz saytını yaratmaq, burada aydın şəkildə cari fəaliyyət, ilk növbədə motivasiyanı amil kimi aktuallaşdıran əmək haqqı, məşğulluq, əmək şəraiti, sosial-əməklə bağlı məsələləri işıqlandırmaq, bu məsələlər ətrafında diskussiyalara və dialoqa rəvac vermək. Saytda həmçinin sosial şəbəkələrdən istifadə etməklə həmkarlar ittifaqlarının rolu və təşkil edilən tədbirlər barədə sosial ictimai əhəmiyyət kəsb edən informasiyanı yayır;

- informasiya-motivasiya işi üçün kollektiv müqavilə vasitəsilə müəssisələrin, yuxarı həmkarlar ittifaqları orqanlarının imkanlarından istifadə edir;

- həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının nüfuzunun, imicinin artmasına kömək edən yazıların bülletenlərdə, informasiya və rəqəllərində həmkarlar ittifaqlarının sırası üzvlərinə nəzərdə tutulmuş yazılar verir;

- yuxarı həmkarlar ittifaqları orqanlarının informasiya xidmətləri ilə daim əlaqələr, hər həftə onlardan cari informasiya materiallarını alır, özü tərəfindən onlar ilk həmkarlar ittifaqı təşkilatındakı iş, müəssisədəki sosial-əmək münasibətləri barədə məlumatlar verir (2, 157).

Burada fəaliyyət növünün xarakteri elədir ki, informasiya-motivasiya işinə məsul şəxs aşağıdakı zəruri keyfiyyətlərə malik olmalıdır:

- hazırkı şəraitdə həmkarlar ittifaqları işinin ən mühüm istiqamətlərini (müəssisə, sahə, şəhər, rayon) bilməlidir;

- auditoriya qarşısında açıq çıxış etmək vərdişlərinə malik olmalıdır;

- KİV-lərdə (daxili və xarici) işin ümumi prinsiplərini bilməlidir;

- internetlə, elektron poçtla işləməyi, bloq sahədə informasiya yerləşdirməyi bacarmalıdır (2, 158).

İnformasiya işi üçün məsul olan şəxsin təhsilinin təşkili və ixtisasının artırılması həm ilk həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının, həm də yuxarı həmkarlar ittifaqları strukturlarının səlahiyyətindədir.

Məlum olduğu kimi, ilk həmkarlar ittifaqları təşkilatlarında maaşlı həmkarlar ittifaqları işçiləri yoxdur. Bu səbəbdən də həmkarlar ittifaqları komitəsi təşkilatı informasiya işinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün bilavasitə məsuliyyət daşıyır.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, həmkarlar ittifaqlarının motivasiya fəaliyyətinin uğurlu keçməsində bu qurumlarda çalışanların informasiya mədəniyyətinə malik olması müstəsna rol oynayır. Burada qoyulan və həllinə cəhd göstərilən aspektlərin müəyyən dərəcədə işıqlandırılması mühüm nəzəri-metodoloji əhəmiyyət kəsb edə bilər. Məsələn, informasiya mədəniyyətinin reallaşdırılması səviyyələri, həmkarlar ittifaqları üzvünün idraki-emosional subyekt kimi çıxış etməsi, dəyərinə informasiya mədəniyyətinə yiyələnməsi, motivasiya hazırlığı, motivasiya mexanizmlərinə sahib olması kimi son dərəcə zəruri keyfiyyətlərin formalaşdırılmasında başlıca əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, motivasiya hazırlığı xüsusi tədqiqat mövzusu olsa da, problemə toxunmaq lazım gəlir, çünki motivasiya hazırlığı fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsinin mühüm şərtidir (2, 161).

Ümumiyyətlə, informasiya təminatı probleminin araşdırılması mexanizmləri həmkarlar ittifaqlarının aktiv motivasiya potensialının formalaşması üçün əsas ola bilər və motivasiya prosesinin uğurlu olması da obyektiv informasiyadan asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Əliquliyev R., Salmanova P. *İnformasiya cəmiyyəti: maraqlı xronoloji faktlar*. Bakı, 2013.

2. Qaraşov H. *Həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəaliyyətində motivasiyanın rolu*, Bakı, Avropa, 2014.

3. Сухина В.Ф. *Человек в мире информатики*. М., Радио и связь. 1992, 112 с.

4. Хендерсон Р. *Компенсационный менеджмент*. 8-ое изд. Перевод с английского под редакцией Горелова Н.А. СПб: Питер. 2004

5. Демкин В., Можяева Г. *Гуманитарная информатика*. //«Высшее образование в России» 2003, №2, с. 82-84.

Xülasə

Məqalədə həmkarlar ittifaqlarının işinin düzgün qurulmasında, motivasiya prosesində informasiya təminatının rolu təhlil olunur. Bütün dövlət qurumlarında və ictimai təşkilatların idarə olunmasında informasiya mədəniyyətinə əməl olunmasının zəruriliyi əsaslandırılır. Əməkdaşlar informasiya əldə etmək hüququnu təsbit edən qanunvericiliyin əhəmiyyətini və məzmununu, informasiya əldə etmək hüququnun reallaşdırılması prosedurasını, informasiya mənbəyinin məzmununu yaxşı bilməlidirlər.

Information culture in motivation of trade unions

(Shabanov Z.)

Abstract

In the article the role of information provision of the trade unions in the proper organization of work in the process of motivation. The necessity of following information culture in all the state structures and public organizations is substantiated. The collaborators should know well an importance and content of the legislations establishing a right to gaining information, procedure of realization of receiving information, as well as content of the sources of information.

Информационная культура

в мотивации профессиональных союзов

(Шабанов З.)

Резюме

В статье анализируется роль информационного обеспечения профессиональных союзов в правильной организации работы в процессе мотивации. Во всех государственных структурах и общественных организациях обосновывается необходимость соблюдения информационной культуры. Сотрудники должны знать содержание источников информации, а также значение законодательства в обретении информации.

Açar sözlər: informasiya, motivasiya, həmkarlar ittifaqları, fəaliyyət.

Keywords: information culture, trade unions, motivation, sources of information.

Ключевые слова: информационная культура, профессиональные союзы, мотивация, источники информации.

İNFORMASIYA KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARI ÖZƏL SEKTORUN İNKİŞAFINDA

Elmira Şabanova

Bakı Slavyan Universiteti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2013-cü il yanvarın 15-də Nazirlər Kabinetinin 2012-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2013-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında 2013-cü ili "İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları" ili elan etdi. İKT ili çərçivəsində bu sahədə gəlirin dinamik artımına nail olundu, İKT-nin inkişaf sürəti artdı. Bu sahədə görülən işlərin nəticəsi olaraq, İKT, informasiya və poçt sektorunda əldə olunan gəlirin həcmi 10, 5% artaraq 1196.8 mln. manat artım tempi telekommunikasiya sektorunda 6.7%, İT sektorunda 1.6 dəfə, poçt sektorunda 8%, informasiya sektorunda isə 14.6% təşkil edib (1).

İKT, informasiya və poçt sektorundakı gəlirin təxminən 76.4%-i qeyri-dövlət (rabitə) müəssisələrinin payına düşmüş, telekommunikasiya sektorunda 63.9%-i mobil operatorların payına düşməklə, mobil sektor üzrə real artım tempi 9.3% təşkil etmişdir. İKT, poçt və informasiya sektoru üzrə əldə olunan gəlirin ÜDM-də payı isə 1, 8% təşkil edir. Ümumilikdə, informasiya rabitə və poçt sektoruna 142.6 milyon manat investisiya qoyulub ki, bu da ölkə iqtisadiyyatına qoyulan ümumi investisiyada 1.2% təşkil edir (2).

Hal-hazırda Azərbaycanda İKT sahəsinə sərmayə qoyuluşu ən yüksək səviyyədədir. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin rəsmi məlumatına görə, investisiyaların məbləği 700 mln. manatdan artıqdır. İnvestisiya qoyuluşlarının əksəriyyəti yerli şirkətlərin payına düşür. Azərbaycanda İKT sahəsinə investisiya qoyuluşlarının 21%-i xarici şirkətlərin payına düşür. Azərbaycan Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin məlumatına əsasən, İKT sahəsində investisiya qoyuluşu artmaqdadır. Hazırda bu sahə ilə məşğul olan yerli şirkətlərlə xarici şirkətlərin əməkdaşlığı davam edir. Ölkəmizdə İKT İnkişaf Fondu yaradılmışdır. Bu fondun yaradılmasında əsas məqsəd yerli şirkətlərə lazımı dəstəyin verilməsi və investisiya qoyuluşlarının daha da artırılmasına nail olmaqdır.

Respublikada İKT inkişafını təmin etmək, alternativ gəlir mənbələrinin yaradılması, yerli bazarların xarici investisiyalar üçün cəlb ediciliyinin artırılması, habelə ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı məqsədilə İKT və elektron istehsal üzrə xüsusi innovasiya zonalarının yaradılması başlıca vəzifələrdəndir.

Yeni neft bumunun əsasında adambaşına ÜDM 1995-ci ildə 470 manat, 2005-ci ildə 1494.3 manat düşmüşdür. Bundan sonrakı növbəti yaxın illərdə də qarşıya qoyulan mühüm vəzifə neft gəlirindən istifadə edərək geniş bazaya malik olan artımı stimullaşdırmaq, gələcək nəsillərin rifahı naminə və neft bumundan adambaşına ÜDM-ni artırmaq idi. Bu yöndə qurulan düzgün strategiya və uğurla həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində bu rəqəm 2010-cu ildə artıq 4653.3 manat oldu. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı həyata keçirilən islahatlar Azərbaycanda kifayət qədər mürəkkəb xarakter aldı. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində ölkəmizdə 1 mln. çox qaçqın oldu, ölkə ərazisinin təxminən 20%-i üzərində nəzarətin itirilməsi və əsas regional ticarət və nəqliyyat əlaqələrinin pozulması iqtisadiyyatımıza mənfi təsir göstərmişdir. Lakin bununla belə ulu öndərin bilavasitə rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanan neft strategiyası qısa müddətdə dövlətin neft gəlirinin artmasına şərait yaratdı (6, 129).

2013-cü il büdcəsində qeyri-neft gəliri 7 mlrd. 890 mln. manat, 2014-cü il büdcəsində 9 mlrd. manat (2013-cü illə müqayisədə artım 15, 4%) səviyyəsində nəzərdə tutulmuşdur. Proqnozlara görə gələn il 700 mln. manata yaxın məbləğdə əlavə qeyri-neft gəliri Vergilər Nazirliyinin xətti ilə, 101 mln. manat Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə, qalanı isə büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar gəliri hesabına təmin olunacaq. Ümumi olaraq, 2014-cü il dövlət büdcəsinin gəliri 18 mlrd. 384 mln. manat səviyyəsində proqnozlaşdırılır (4).

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda İKT sənayesi tikintidən sonra vergi gəliri gətirən 2-ci sahədir. Məşhur Armiaan Global Consulting şirkətinin apardığı tədqiqatlara görə, hal-hazırda dünya üzrə biznesin 28%-i birbaşa, 36%-i isə dolayısı mobil rabitə vasitəsilə idarə edilir. İqtisadçı ekspertlərin fikrincə İKT sahəsində qısa müddətdə yüksək nəticə əldə edilməsi Azərbaycanda qabaqcıl texnologiyalarının tətbiqi üçün əlverişli şəraitin olmasından qaynaqlanır: «2008-ci ildə başlanan böhran şəraitində respublikamızda informasiya texnologiyaları sahəsindəki artımın Ümumi Daxili Məhsuldakı (ÜDM) payı sənaye, kənd

təsərrüfatı və digər sahələrin payından yüksək olmuşdur. Bu, neftdən sonra ikinci yüksək gəlir gətirən sahə olduğunu göstərir” (5, 186).

Bu gün İKT-nin inkişaf göstəricilərinə görə İEÖ ilə İEÖO arasında qiymətləndirilən və son 5-7 ildə dinamik inkişaf edən Azərbaycan 10 ölkə qrupuna daxildir. Eyni zamanda, son illərdə məqsədyönlü dövlət siyasəti nəticəsində ölkənin İKT sektoru hər 3 ildə 2 dəfə artıb və son 8-10 ildə orta illik artım tempi 20-25% təşkil edib ki, bu da ümümdünya inkişaf tempini 2-3 dəfə qabaqlamaq deməkdir. Təkcə 2012-ci ilin göstəricilərinə görə 2012-ci il ərzində ölkə üzrə Ümum Daxili Məhsulun (ÜDM) həcmi 54 mlrd. manat, ötən illə müqayisədə real artım tempi isə 2.2% təşkil edib. İKT, poçt və informasiya sektoru üzrə əldə olunan gəlirin ÜDM-də payı 1, 9% , İKT, poçt və informasiya sektorunda əldə olunan gəlirin həcmi isə ötən illə müqayisədə 17.3% artaraq 1503.4 mln. manat olmuşdur. Ötən illə müqayisədə artım tempi İKT sektorunda 16.6%, o cümlədən, telekommunikasiyada 17.4% , İKT sektorunda 8.6%, eyni zamanda poçt bölməsində 18.2%, informasiya sektorunda isə 50.1% təşkil etmişdir. Azərbaycan internet istifadəçilərinin sıxlığına görə MDB ölkələri arasında 1-ci yerdədir və dünya orta göstəricisini təqribən 2 dəfədən çox qabaqlayır.

Son illər İEÖ-də demokratiyanı daha da inkişaf etdirən amillərdən biri “Elektron hökumətin” (ingilis dilində e-Government) formalaşdırılması hesab edilir. Azərbaycanda “elektron hökumət”in formalaşdırılması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)” təstiqlənməsi haqqında Sərəncamı, “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanı və digər normativ hüquqi aktlarla fəaliyyət üçün hüquqi baza yaradılmışdır. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi bu sahədə görülən işlərin əlaqələndiricisi olaraq, “elektron hökumət”in formalaşması, digər dövlət orqanları ilə sıx fəaliyyət göstərir və müvafiq strukturun yaradılması üzrə fəaliyyət göstərir. Artıq, elektron imzaların istifadəsi üçün Milli Sertifikasiya Xidmətləri Mərkəzi yaradılmış, dövlət qurumlarının informasiya sistemləri arasında informasiya mübadiləsinin təmin edən struktur qurulmuşdur, “Elektron hökumət” Portalı hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir (6, 223).

İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin inkişaf etdirilməsi yönündə layihələrin həyata keçirilməsi və ya avadanlıq, istehsal texnologiyasının yaxşılaşdırılmasında kreditlər və qrantların ayrılması da əsas prioritetlərdəndir. Layihələr banklara təqdim edildikdən sonra təhlil aparılır və bank bu layihəni maliyyələşdirməyə razılıq verdikdən sonra fonda təhvil verir. Sonra isə o, biznes layihələrini öz fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun hesab edərsə, sahibkarlara güzəştli kreditlər verilir. Əsas risklər banklarda olduğundan, gələcək üçün təqdim edilən layihələrin gəlirliyinə və biznes baxımından effektivliyinə daha çox diqqət yetiriləcək. 2014-cü il dövlət büdcəsində fonda 5 mln. manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. Təklif olunan xidmətlər arasında qrant maliyyələşdirilməsi və investisiya fəaliyyəti də mövcuddur.

2013-cü ilin İTK ili elan edilməsindən sonra qarşıda duran başlıca məqsəd Azərbaycanın ilk peyki "AzerSpace-1A" peykini orbitə çıxarmaq idi. "AzerSpace-1A" peyki 2013-cü il Fevralın 7-də Fransız Qviana-sında (Cənubi Amerika) yerləşən "Kuru" kosmodromundan kosmosa buraxıldı. Peykə ayrılan vəsaitin 85%-i Amerika İxrac Bankının, 15%-i isə Azərbaycan Respublikasının payına düşür. Peykin əsas idarəetmə mərkəzi Bakının Qaradağ rayonunun Güzdək kəndində, 2-ci idarəetmə mərkəzi isə Naxçıvanda yerləşdirilmişdir. Bununla da Azərbaycan süni peykə sahib olan 11-ci dövlət oldu. Peykin Orbitdə istismar müddəti minimum 15 il nəzərdə tutulub. "AzerSpace-1" peyki teleradio və yayım kommunikasiya xidmətlərinin göstərilməsi, eləcə də, korporativ və hökumət müştərilərinin tələblərinə cavab verən keyfiyyətli və dayanıqlı rabitə platformalarının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulub. "AzerSpace-1" peykinin texnoloji dizaynı və geniş qoşulma imkanları vasitəsilə dünyanın təqribən 1/3 hissəsini əhatə edəcək coğrafiya üzrə milyonlarca insan müasir informasiya və rabitə xidmətlərindən rahat istifadə edə biləcəkdir. Peykin çəkisi- 6521 kq; Peykin ümumi qiyməti- 203 mln.\$; Peyk- 107-108 mln. \$; Əsas və 2ci peyk idarəetmə sistemi- 20 mln.\$; Sığorta qiyməti- 22.5 mln.\$ və s. (7).

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi 2014-cü ilin yanvar ayına olan statistikada informasiya və rabitə xidmətəri müəssisələrinin əhaliyə, idarə və təşkilatlara göstərdiyi xidmətlərin həcmi ötən ilin müvafiq dövrünə olan nisbətində 12.7% artaraq, 121.8 mln. manat təşkil etdiyini göstərir. Azərbaycanda İKT sektorundan gəlir 2013-cü ildə

10.7% artmışdır. Dövlət Statistika Komitəsi ötən il müəssisələrə və əhaliyə ümumilikdə 1528.1 mln. manatlıq rabitə xidməti göstərmişdir. İnformasiya və rabitə xidmətlərinin ümumi həcmnin 72, 4%-i əhaliyə göstərilən xidmətlərin, əldə edilən gəlirlərin 59, 1%-i isə mobil rabitə xidmətlərinin payına düşmüşdür. Ötən il ərzində mobil rabitə sahəsində əldə edilmiş gəlirin ümumi həcmi 902, 5 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da ondan əvvəlki ilin göstəricilərindən 17, 4% çoxdur. Neft qıtlığı olsa da Azərbaycan üçün ciddi gəlir gətirən İKT sahəsi bu boşluğu doldurmaq imkanına malik olacaq (8).

Rəsmi statistikaya görə, son 7 il ərzində rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində gəlirin artımının 30-35%-ni İKT sahəsi təşkil etmişdir. Əgər gəlirin bu artımı sabit saxlanılsa, artıq 2023-ci ildə İKT-dən gələn gəlirin neft sahəsindəki gəlirini üstələyəcəyini proqnozlaşdırmaq olar.

Hazırda marketing kompleksində informasiya və kommunikasiya sistemi mühüm rol oynayır. Marketing fəaliyyəti üçün informasiyanın əhəmiyyətini və zəruriliyini nəzərə alaraq, "informasiya" sxeminə ətraflı yanaşmaq məqsədəuyğundur. L.Deem tərəfindən hazırlanan informasiya sistemi və özündə 8 bloku birləşdirir: Mənalı informasiyalar (kinofilmlər, qəzet və jurnallar); Köməkçi xidmətlər (risk kapitalı, banklar, proqramlaşdırma, məlumatların verilməsi və s.); İnformasiya texnologiyası (kompyuterlər, terminallar, uçot blankı və s.); Əlaqələndirilmiş texnologiya (rəqəm məlumatı, fərdi kompyuter və s.); Rabitə (radio, televiziya, telefon, poçt-rabitə vasitələri, kommunikatorlar); Radio və televiziya kanalları (radio şəbəkəsi, telefaks, qısa dalğalı rabitə); Rabitə kanalları (teleqraf, telefon, beynəlxalq rabitə vasitələri, peyk rabitəsi və s.); Düşüncə xidmətləri (yeniliklər xidməti, fond birjası haqqında məlumat, informasiya detalları, statistik indekslər və s.) (9, 213).

Hər bir müəssisə, təşkilat və firmaya müəyyən iqtisadi idarəetmə obyektini kimi baxmaq mümkündür. Digər tərəfdən, ayrıca idarəetmə obyektinə hər hansı müəssisənin, yaxud ərazi və ya sahəvi əlamət üzrə birləşdirilmiş müəssisələr qrupunun tərkib hissəsi kimi baxmaq olar.

Ümumiyyətlə, marketing sistemi kommunikasiyasına: reklam, satışın həvəsləndirilməsi (promotion), ictimaiyyətlə əlaqə (PR), şəxsi satış və s. aid edilir. Bununla yanaşı, kommunikasiyanın bəzi məsələlərini qiymət, məhsul və bölgü sistemləri də yerinə yetirir. Ən ideal halda da marketing sisteminin bütün vasitələrinə ümumi konsepsiya

çərçivəsində baxılmalıdır. Əgər məhsul zay, qiymət yuxarı, yaxud məhsul satılmırsa, bu zaman ən yaxşı reklam kampaniyası belə vəziyyətdən çıxmağa kömək edə bilməz. Marketing sisteminin əsas və həlledici elementləri hesab edilən keyfiyyətli məhsul, qiymət, təklif və s. qaydasında deyilsə, buna heç nə ilə köməklik göstərmək mümkün deyildir.

Kommunikasiya dedikdə iki və ya daha çox subyekt arasında informasiya mübadiləsi prosesi başa düşülür. Kommunikasiyanın rolu ondan ibarətdir ki, o, daxili mühit sisteminin normal fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı, həm də xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqə yaradılmasını təmin edir. Səmərəli kommunikasiya sistemə nail olmaq üçün firma, ixtisaslaşmış reklam şirkətlərinin, satışın həvəsləndirilməsi və birbaşa marketing üzrə mütəxəssislərin xidmətlərindən istifadə edir. Firma bu məqsədlə, həmçinin ictimaiyyətlə əlaqənin gücləndirilməsi – Pablik Rileyşnz proqramlarından istifadə edilməsi üzrə tədbirləri də həyata keçirir. Marketingin kommunikasiya sistemində iki əsas məsələnin ətraflı araşdırılması əhəmiyyəlidir:

1. Səmərəli əlaqələrin işlənilib hazırlanması prosesi və onun əsas mərhələləri.

2. Stimullaşdırma kompleksinin yaradılması. Ümumiyyətlə, marketing sisteminin kommunikasiyasına: reklam, satışın himayə edilməsi, ictimaiyyətlə aparılan iş və fərdi satış aid edilir. Kommunikasiyanın əsas iştirakçıları informasiyanı göndərən və onu alandır. Müraciət və informasiyanın yayılması vasitələri kommunikasiyanın alətidir. Kodlaşdırma, kodun açılması, cavab reaksiyası əks rəbitə kommunikasiya modelinin funksional təşkil ediciləridir. Göndərən – xəbəri göndərən tərəfdir. Kodlaşdırma – fikirlərin simvollar formasında təsvir olunması prosesidir. Kodlar – ideyanı alıcı üçün anlaşılıqlı olan dildə keçirən simvollarıdır. Kodlar kimi şifahi və yazılı nitqin sözlərindən vizual təsvirlərdən və onların hərəkətindən, səslərdən (melodiyalar, informasiya, səsənin tempi), rəngdən (parlaq, boğuc) və jestlərdən istifadə oluna bilər (10, 23).

Müasir müəssisə mürəkkəb marketing kommunikasiyası sistemini ifadə edir. Müəssisənin vasitəçilərlə, istehlakçılarla müxtəlif səviyyəli əlaqədar auditoriyalarla kommunikasiyası vardır. İstehlakçılar da xahişlər, şayiələr, bir-birilə və əlaqədar auditoriyalarla danışıqlar şəklində şifahi kommunikasiya rolunu oynayır. Eyni zamanda həmin zəncirdəki

hər bir qrup kommunikasiyanın bütün digər iştirakçıları ilə əks kommunikasiya əlaqəsini saxlayır.

Son illər ərzində kommunikasiya sisteminin rolu və əhəmiyyəti daha da artmışdır. Buna isə bazar və onun konyukturasının inkişafının aşağıda göstərilən aspektləri şərait yaratmışdır: 1. Bazarın doyurulma həddinə yaxınlaşması, yəni tələb istehlak olunan məhsulların dəyişdirilməsini zəruri edir. 2. Yeni məhsulların yaradılması və bazara çıxarılması ilə bilavasitə əlaqədar olan problemlər. 3. Məhsulun hazırlanmasında və bazara çıxarılmasında yüksək standartların və şərtlərin olması. Bu isə öz növbəsində məhsulların keyfiyyət, yaxud qiymət vasitəsilə diferensasiya edilməsini çətinləşdirir. 4. İqtisadi yüksəlişin təmin edilməsinin zəruriliyi(10, 121).

Kommunikasiya siyasəti qarşılıqlı informasiya fəaliyyətinin köməyi ilə müəssisənin xarici və daxili mühitinə təsir vasitəsi olub, tələbin formalaşmasına və satışının stimullaşdırılmasına yönəlmişdir.

Kommunikasiya siyasətinin tədqiqinin və hazırlanmasının obyektini marketing kommunikasiyalarıdır. Məhsulun bazardakı uğuru bir sıra mühüm məsələlər kompleksinin həlli ilə əldə edilə bilər. Məhsulun yüksək keyfiyyəti, əla dizayn, səmərəli qiymət, malların yayılması işində düşünülmüş şəbəkə məqsədli bazarın müəyyən hissəsində məhsulun yayılması və möhkəm yer tutması üçün hələ kifayət deyildir. Məhsulun üstünlüklərinin maksimal dərəcədə istehlakçıları inandırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan qəzeti. 15 yanvar 2013-cü il
2. www.Lent .az. 09.10.2014
3. www.dsk.gov.az 12.09. 2014
4. Əliyeva F. İnformasiya cəmiyyəti: həyat tərz. Bakı, 2013
5. "Ümumdünya fəlsəfə günü"nə həsr edilmiş respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2009
6. www.lent az. 03.10.2014
7. www.dsk.gov.az 09.10. 2014
8. Eminova H. İnformasiya cəmiyyəti: milli mentalitet məsələsi. Bakı, 2013
9. Qloballaşma və informasiya cəmiyyəti. Bakı, 2013

Xülasə

Məqalədə müasir Azərbaycan cəmiyyətində informasiyanın rolu təhlil olunur. Özəl sektorda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının roluna diqqət yönəldilir. Azərbaycanda bu sahədə aparılan islahatlar və onların uğurlu nəticələri araşdırılır. Qeyd olunur ki, son illər ərzində həm ictimai həyatda, həm də özəl sektorda kommunikasiya sisteminin rolu və əhəmiyyəti xeyli artmışdır.

Information and communication technologies in the development private sector

(Shabanova E.)

Abstract

The article is to analyze the role of information in modern society. Directed attention to the role of information and communication technologies in the private sector. The successful results of these reforms are being investigated. It is noted that, in recent years, both in public life, as well as the role of the private sector and communication systems has increased significantly.

Информационно – коммуникационные технологии в развитии частного сектора

(Шабанова Э.)

Резюме

В статье анализируется роль информации в современном азербайджанском обществе. Особое внимание уделяется роли ИТК в частном секторе. Подчеркивается, что в Азербайджане исследуются проводимые реформы и успешные результаты в этой области. Отмечается, что в последние году, как в общественной жизни, так и в частном секторе, возросли роль и значение коммуникационной системы.

Açar sözlər: informasiya, müasir cəmiyyət, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, özəl sektor, kommunikasiya sistemi

Keywords: information, modern society, information and communication technologies, private sector, communication systems

Ключевые слова: информация, современное общество, информационно-коммуникационные технологии, частный сектор, коммуникационная система

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN QURULMASI – INNOVATİV DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNİN TƏLƏBİ KİMİ

Cahangirli Cahangir, Əhmədov Nağı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları müasir dünyanın tələbidir. Ona görə də ictimai həyatın bütün sferalarında olduğu kimi dövlət idarəçiliyində də İKT-nin tətbiq edilməsi qaçılmazdır.

Bu gün dövlət idarəçiliyi və informasiya cəmiyyəti quruculuğunun qarşılıqlı əlaqələri Azərbaycan elmində kifayət qədər dərindən araşdırılmadığı üçün bu məsələlərin diqqətdə olması, xüsusən gənc tədqiqatçılar tərəfindən faydalıdır. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində ölkədəki informasiya cəmiyyətinin genişlənməsi və inkişafı innovativ dövlət idarəçiliyi quruculuğuna da töhfə verməkdədir.

İnformasiya cəmiyyəti ilə və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edərkən İKT-nin cəmiyyətə, dövlət idarəçiliyi sistemində təsiri araşdırılmalıdır. Dövlət qulluğu sektorunun təqdim etdiyi informasiyaların İKT vasitəsilə verilməsi Elektron dövlət bu araşdırmalar çərçivəsində diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İnformasiya Cəmiyyəti nədir?

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğun anlayışını ilk dəfə Amerikalı iqtisadçı Fritz Machlupöz "Amerika Birləşmiş Ştatlarında biliyin istehsalı və paylanması" adlı əsərində istifadə etmişdir. [4]

Elmi ədəbiyyatda informasiya cəmiyyəti anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi Qərb alimləri hesab edir ki, informasiya cəmiyyəti elə bir cəmiyyətdir ki, orada informasiyanın yaradılması, paylanması, istifadəsi, inteqrasiyası və manipulyasiyası vacib iqtisadi, siyasi və mədəni fəaliyyətdir. [1, s.78]

Qeyd etdiyimiz kimi, informasiya cəmiyyəti terminin universal formasının olmaması nəticəsində onun konkret tərifini vermək çətinlik törədir. Mövcud fikirləri ümumiləşdirərək informasiya cəmiyyəti anlayışına belə tərif vermək olar: İnformasiya cəmiyyəti informasiyanı araşdırmağa və analiz etməyə ciddi əhəmiyyət verən, informasiya texnologiyalarını istifadə etməyi ön planda tutan bir cəmiyyət formasıdır;

informasiya cəmiyyəti iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni həyatı informasiya ilə cəmiyyətdir. Necə ki, sənaye cəmiyyətində iqtisadiyyat sənayeyə bağlı idisə, informasiya cəmiyyətində iqtisadiyyat daha çox informasiyadan asılıdır; İstehsal prosesində əsas mövqeyi informasiya texnologiyaları tutur.

Informasiya cəmiyyətinə keçidlə fərdlərin dövlətlə münasibətləri sferalarında vətəndaşlara xidmətin məzmunu və formasında ciddi dəyişikliklər müşahidə olunur.

İnformasiya cəmiyyətinin əsas prinsipləri

İnformasiya cəmiyyəti üzrə 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilən Dünya Forumunda informasiya cəmiyyətinin aşağıdakı prinsipləri qəbul edilmişdir [8]: informasiya və biliyə çıxışda olduğu kimi, informasiya və kommunikasiya infrastrukturunu və texnologiyalarına çıxışı yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaq; İKT-nin istifadəsində gizlilik və təhlükəsizliyin gücləndirilməsi; bütün səviyyələrdə əlverişli mühitü təmin etmək; İKT proqramlarını inkişaf etdirmək və genişləndirmək; mədəni müxtəlifliyə hörmət etmək və onu möhkəmləndirmək; medianın rolunu qəbul etmək; İnformasiya Cəmiyyəti etik ölçülərinə müraciət etmək; beynəlxalq və regional əməkdaşlığı təşviq etmək.

Dövlət idarəçiliyində informasiya və kommunikasiya texnologiyaları

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu şəraitində informasiya proseslərinin idarə edilməsi innovativ dövlət idarəçiliyinin nüvəsini təşkil edir. Texnologiyaların həyatın bütün aspektlərinə güclü daxil olması insanların yaşaması, işləməsi, şirkətlərin bizneslərini həyata keçirməsini və hökumətlərin öz xalqlarına necə xidmət etməsini dəyişdi [5, s.1]. Bu, dövlət idarəçiliyini həyata keçirən dövlət orqanları və qurumlarında çalışanların informasiya cəmiyyətinin inkişaf qanunauyğunluqlarını dərinlən mənimsəməsini tələb edir.

Dövlət idarəçiliyində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi dövlət orqanlarının fəaliyyət səmərəliliyinin artmasına, büdcə vəsaitlərinə qənaət edilməsinə, dövlət xidmətlərinin göstərilməsi müddəti və xərclərinin azalmasına, həmçinin, effektiv, şəffaf, nəzarət oluna bilən dövlət idarəetməsinin və yerli özünüidarəetmənin bərqərar olmasına şərait yaradır. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi dedikdə, elektron hökumət layihəsinin idarəçilikdə öz əksini tapması nəzərdə tutulur. Elektron hökumət dövlət xidmətləri,

ictimai siyasət və proqramların effektivliyini inkişaf etdirmək üçün əsas strategiya kimi hər kəs tərəfindən qəbul edilməkdədir [6, s.7].

Dövlət idarəçiliyində İKT-nin tətbiq edilməsi nəticəsində ənənəvi cəmiyyətdən fərqli, informasiya əsrinin tələblərinə uyğun, daha sürətli, məhsuldar və keyfiyyətli xidmətin təqdim olunması kimi ciddi dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Bu da öz növbəsində vətəndaşlarla hakimiyyət orqanları arasında münasibətlərin yenidən formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Nəticə:

İnformasiya cəmiyyətinə keçid prosesi nəticəsində dövlət idarəçiliyi sahəsində informasiya texnologiyalarının istifadəsi nəticəsində müsbət dəyişikliklər baş vermişdir:

- Bürokratik əngəllər dərəcədə azalmışdır;
- Dövlət xidmətlərinin sürət və keyfiyyətində dəyişikliklər olmuşdur;
- Dövlət xidmətlərindəki maliyyə xərclərinin dəyəri aşağı düşmüşdür;
- Dövlət xidmətlərinin özəl sektorun göstərdiyi xidmətlə rəqabət apara bilməsinə yardımçı olmuşdur.

Yuxarıda sadaladığımız heç də bu dəyişiklərin hamısını əhatə etməmişdir. Bu prosesin başqa müsbət tərəfləri gələcəkdə daha aydın hiss olunacaqdır. Yeni dövrün tələblərinə uymaq məcburiyyətində qalan hər bir dövlət öz idarəçilik sistemini müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmalıdır. Əks halda qloballaşan dünyada gedən rəqabət prosesindəki inkişafdən geri qalmağa məhkum olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Beniger, James R. (1986). *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
2. Chakrabarty B. and Chand P., (2012) *Public Administration in a Globalizing World: Theories and Practices*, New Delhi: Sage Publications.
3. Fuchs C., Sandoval M., *Critique, Social Media and the Information Society*, Routledge, 2014, p. 267
4. Machlup F., *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton University Press 1962, P.416
5. Silcock R., *What is e-Government?*, (2001) *Parliamentary Affairs*, Vol.54 88-101

6. Theresa A. Pardo, , Taewoo Nam, G. Brian Burke, E-Government Interoperability: Interaction of Policy, Management, and Technology Dimensions Social Science Computer Review February 2012 30: 7-23

7. Wadleigh P.M., Communication in an Information Society: Principles and Practice Washington State University,

8. <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html>

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi və informasiya cəmiyyəti quruculuğunun qarşılıqlı əlaqələri araşdırılmışdır. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi innovativ dövlət idarəçiliyin əsas göstəricilərindən biridir. Ona görə də informasiya cəmiyyətinin quruculuğu prosesində ilk növbədə dövlət idarəçiliyi sahəsində baş verən innovativ dəyişikliklər öyrənilməlidir.

İnternet başda olmaqla informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) insan anadan olduğundan ölümünə qədər həyatının bütün dövrlərinə və sahələrinə daxil olmuşdur.

Building the information society – as a demand for innovative public administration

(Jahangirli J., Ahmadov N.)

Abstract

Information and communications technology is one of key elements of reform process in the public administration which lead to build new approach to relationships between government and citizens. Rapid changes in ICT give opportunities to the people for comparing public and private goods and services in many respects. At this situation public administrative organizations are required to develop and adapt themselves in this environment in order to survive.

Построение информационного общества – как потребность на инновационный государственный управления

(Джахангирли Дж., Ахмедов Н.)

Резюме

Информационно-коммуникационные технологии являются одним из ключевых элементов в процессе реформирования государственного управления, ведущему к строительству нового подхода в отношениях между государством и гражданами. Быстрые изменения в ИКТ дают людям возможности для сравнения государственных и частных товаров и услуг. В данной ситуации государственные административные организа-

ции, для сохранения своих позиций, обязаны развиваться и адаптироваться к этой среде.

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, İnformasiya cəmiyyəti, innovasiya, dövlət idarəçiliyi, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT).*

Keywords: *The Republic of Azerbaijan, Information society, innovation, public administration, Information and communications technology.*

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, Информационное общество, инновации, государственное управление, информационно-коммуникационных технологий.*

MÜASİR İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ MODERNLƏŞMƏ VƏ ƏNƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

Həsənov Ağasəlim

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

İnformasiya cəmiyyəti ideyası artıq 50 ildən çoxdur ki, elmi-nəzəri səviyyədə tədqiq olunur. Bu ideyanın formalaşmasında E.Toffler, D.Bell, M.Kastels və digər məşhur sosioloq və filosoflar bəşər tarixinin bu yeni keyfiyyət mərhələsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq onun izahını verməyə çalışmışlar.

İnformasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfəsi – yaşından, dilindən, dinindən, irqindən, sosial və siyasi mənsubiyyətindən, həmçinin zaman və məkandan asılı olmayaraq, bütün insanların informasiya və biliyə olan tələbatını ödəməkdən, onların arasında sosial kommunikasiya mühiti yaratmaqdan, bilik və düşüncələrini toplamaqdan, istədikləri məlumatı ictimaiyyətə çatdırmaqdan ibarətdir.

Müasir informasiya cəmiyyətində modernləşmə qlobal və mürəkkəb bir proses kimi böyük aktualıq kəsb edir. Özünün milli və dini ənənələrini saxlamaq və eyni zamanda Qərb mədəniyyətini mənimsəmək prosesi bütün dünyada gedir. Dünya dövlətlərinin əksəriyyəti Qərb modellərinə uyğunlaşmağa çalışırlar və bunun da müxtəlif səbəbləri vardır.

XVIII əsrdən etibarən Qərbi Avropada sosial, siyasi və iqtisadi anlamda köklü dəyişikliklər yaşanmışdır; sanayeləşmə, şəhərləşmə, milli dövlətlər, demokratikləşmə və kapitalizm tarixdə yeni mərhələ olaraq qarşımıza çıxmışdır. Modernləşmə Qərbi Avropa ilə məhdudlaşmır. XIX və XX əsrləri bütün dünyada modernləşmə dönəmi kimi qəbul etmək olar. Demək olar ki, dünya millətləri mərhələli olaraq bir modernləşmə təcrübəsi yaşayaraq toplum olaraq dönüş mərhələsi keçirmişdir (1).

Tarixi-fəlsəfi araşdırma çərçivəsində modernizm, Avropa fəlsəfəsində dönüş və yenilənməyə yönəlmiş mədəni və ya ideoloji cərəyan olaraq anlaşılır. Modernizm çağdaşlığa yönəlmişdir, yəni çağdaşın ənənəvidən öncəliyini tanıyır (2 , s.93).

İnkişafetmiş ölkələrin tarixi tərəqqisinin əsas səbəblərindən biri onların sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni sferalarda uğurlu modernləşmə proseslərini həyata keçirməsidir.

Modernləşmə – ölkənin inkişafını sürətləndirmə, onun rəqabət gücünü artırmaq üçün ictimai sistemin tam və ya qismən yenidən təşkili prosesidir. Modernləşmə cəmiyyətin dörd sahəsini əhatə edir:

- 1) siyasi,
- 2) mədəni,
- 3) iqtisadi
- 4) sosial (3, s. 175).

Siyasi modernləşmə əhalinin iştirakı ilə qərarların qəbul edilməsi üçün vacib institutların inkişafını nəzərdə tutur ki, bura da siyasi partiyaları, parlamenti, seçki hüququnu və gizli səsverməni aid etmək olar. "Məlum olduğu kimi siyasi modernləşmə ənənəvi cəmiyyətdən müasir cəmiyyətə mürəkkəb keçid prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Siyasi modernləşmə siyasi sistemin mahiyyətinin dəyişməsi ilə bağlıdır. Siyasi modernləşmə prosesində həm yeni siyasi institutlar yaranır, həm də mürəkkəb dinamik qarşılıqlı təsirdə olan mövcud siyasi institutlar təkmilləşir. Bu zaman obyektiv olaraq bir tərəfdən bütövlükdə ictimai inkişafın zəruri şərti kimi siyasi sabitliyi qoruyub saxlamaq, digər tərəfdən əhalinin müxtəlif təbəqələrinin baş verən dəyişikliklərdə iştirak imkanlarını genişləndirmək zərurəti yaranır. Siyasi institutların modernləşməsi idarəetmənin keyfiyyətinin yüksəlməsinə, sabitliyin təmin edilməsinə və siyasi sistemin möhkəmlənməsinə gətirir. Siyasi sistem müasir siyasi yeniləşməyə hazır olmalı, dövrün tələblərinə cavab verməlidir. Yeni informasiya cəmiyyəti və qloballaşma şəraitində cəmiyyətin rifahı, elmin və dövlətin inkişafı institutlaşmanın keyfiyyətindən asılıdır" (4, s. 4-5).

Mədəni modernləşmə adətən mədəni səviyyənin artırılması, mədəni müxtəlifliyin inkişafı və s. ilə bağlı olur. Mədəni sferanın modernləşməsi cəmiyyətin atomlaşmasının (parçalanmasının), sosial normaların və mənəvi-etik dəyərlərin pozulmasının qarşısını almaq üçün çox vacibdir. Bunun üçün cəmiyyətin tərbiyə sisteminin mükəmməlləşdirilməsi və ictimai senzuranın fəaliyyəti mühüm rol oynaya bilər.

İqtisadi modernləşmə dərin iqtisadi dəyişikliklərlə bağlı olub aşağıdakılardan ibarətdir: getdikcə artan əmək bölgüsü, menecment metodlarından və təkmilləşdirilmiş texnologiyalardan istifadə, ticarət üçün

münbit şəraitin yaradılması və.s. İqtisadiyyatın sənayeləşdirilməsi modernləşmənin klassik instrumenti kimi çıxış edir. Sənayeləşmə vasitəsi ilə dövlət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki məsələni həll edir: 1) uzunmüddətli iqtisadi inkişafın istehsal bazasının yaradılması və genişləndirilməsi (məsələn, əmtəənin, xidmətlərin, işçi qüvvəsinin və kapitalın istehsalının artırılması) və 2) dövlətin sosial sferasının əsasının yaradılması və inkişafının xarakterinin müəyyənləşdirilməsi. Azərbaycanda iqtisadi modernləşmə çərçivəsində ilkin addımlar kimi aşağıdakıları göstərmək olar: biznes-layihələrin yaradılması və stimullaşdırılması; sərmayə qoyuluşu cəhətdən cəzbedici mühitin yaradılması və biznesin cəlb edilməsi; mütəxəssislərin keyfiyyətli hazırlığının stimullaşdırılması və inkişaf etdirilməsi; sosial sferada informasiya aşkarlığı sisteminin formalaşdırılması;

Sosial modernləşmə dedikdə isə, əhəlinin savadlılıq səviyyəsinin artırılması, səhiyyənin yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması, urbanizasiya proseslərinin güclənməsi və s. məsələlər nəzərdə tutulur. Azərbaycanda sosial modernləşmənin əsas taktiki ilkin şərti kimi təhsil və səhiyyə sistemlərinin islahatı çıxış edir. Bu sahələrdə insan kapitalının təkrar istehsalına birbaşa dövlət subsidiyaları vasitəsilə nail olmaq mümkündür. Təhsil sahəsində modernləşmənin əsasını rəqabətli, bazar üçün tələb olunan, müasir bilik və bacarıqlara malik olan mütəxəssislərin hazırlanması, innovativ tədris metodlarının tətbiqi və yüksək keyfiyyətin təmin olunması təşkil edilməlidir. Səhiyyə sahəsinin yeni maliyyələşdirmə sisteminin əsasını sığorta cəmiyyətləri və eləcə də sağlam həyat tərzini ideologiyası təşkil etməlidir ki, bura da sağlam qidalanmanı, təmiz ekologiyayı və idmanı aid etmək olar. Sosial modernləşmənin əsas nəticəsi dövlətin öz vətəndaşları qarşısında sosial öhdəliyini həyata keçirməsi və insanların həyat səviyyəsini qaldırmaqdır. Buna nail olmaq üçün modernləşmə prosesində cəmiyyətin daha mobil sosial strukturuna keçid, sosial qrupların özünütəşkili institutlarının və onların dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsinin yaranması və möhkəmlənməsi olduqca zəruridir.

Modernləşmə elə bir prosesdir ki, burada bir sferanın yenilənməsi digər sahələrlə paralel və ya əlaqəli şəkildə gedir. Lakin, bu proses müxtəlif ölkələrdə fərqli təzahürləri ilə seçilir. Müşahidələr göstərir ki, yüksək inkişaf səviyyəsinə çatan sivilizasiyalar ənənəvi mədəniyyətləri sıxışdırır, zəiflədir, lakin tamamilə aradan qaldıra bilmir. Dəyişikliklər

birinci növbədə elmi-texnoloji, sosial-siyasi, hüquqi sahədə baş verir. Belə olduqda modernləşmə islahatlarının necə aparılmasını aktuallaşır. Lakin bu məsələyə münasibətdə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılara görə, cəmiyyətdə islahatlar tədricən aparılmalıdır. Məsələn, "Mərkəzi Avropada əvvəlcə mərhələli siyasi islahatlar aparılmış, sonra isə ölkənin sabit inkişafının iqtisadi əsasları yaradılmışdır. Cənub-şərqi Asiya ölkələrində isə güclü və mərkəzləşmiş dövlətin nəzarəti altında əvvəlcə global iqtisadi dəyişikliklər edilmiş, sonra isə iqtisadi və sosial sahələrdə əldə edilmiş nailiyyətlər əsasında yerli sosial-mədəni xüsusiyyətlərə uyğun olaraq siyasi institutlar yenidən formalaşdırılmışdır" (5, s.74).

İstər-istəməz milli, dini, regional ənənələr modernləşmə prosesinə müqavimət göstərir. Yeni dəyərlərin qəbul edilməsi, məsələn, demokratikləşmə prosesi böyük çətinliklərlə qarşılaşır. Belə vəziyyətdə ən düzgün yol ənənəvi və yeni dəyərlərin üzlaşdırılmasıdır, yəni transformasiya tədricən baş verməlidir. Məsələn, bu yolla gedən Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan və başqa ölkələr dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri səviyyəsinə yüksəlib. Yaponiya Qərbin nəinki elm və texnologiyasını, hətta demokratik dəyərlərini də mənimsəyərək inkişaf səviyyəsinə görə faktiki olaraq dünyanın qabaqcıl ölkəsinə çevrilib. Bununla yanaşı Yaponiya öz milli ənənələrindən və dinindən imtina etmir.

Hər hansı bir ölkənin modernləşməsində təbii ehtiyatların rolu o qədər də böyük deyil. Beləki, düzgün iqtisadi siyasət, korrupsiyanın olmaması və ya aşağı səviyyədə qərar tutması, qanunun aliliyi, bürokratiyanın səviyyəsi və əhalinin davranış nümunələri vacib məsələlərdir. İngiltərənin keçmiş baş naziri M. Tetçerin dediyi kimi, insan resursu ən başlıca resursdur. Dövlət isə insanların istedadının çiçəklənməsi üçün münbit şərait yaratmalıdır.

Modernləşmə prosesi həm də öz mürəkkəbliyi ilə fərqlənir. Beləki, modernləşmə nəzəriyyəsində inkişafı demokratiya arasında asılılıq, səbəbiyyət və nəticə məsələlərində bir sıra boşluqlar vardır (fikir amerikalı alim Frensis Fukuyamaya məxsusdur). Məsələn, Asiya ölkələrində müşahidə olunan iqtisadi artım indiki kimi yüksək olarsa, bu regionda demokratikləşmə prosesləri davam edəcək və son nəticə müasir Amerika demokratiyasından xeyli fərqlənəcəkdir. Fukuyama göstərir ki, müasir cəmiyyətə aparan yol heç də tək deyildir. Yaxın dövrlərdə bəzi ölkələr öz xələflərindən tam fərqli şəkildə modernləşiblər. Buna misal olaraq müəllif avtoritarizmdən demokratiyaya adlanmış

Sinqapurun nümunəsinə müraciət edir. Burada möhkəmlənmiş sistemdə kapitalist iqtisadiyyatı avtoritar siyasi quruluş şəraitində təşəkkül tapmışdı və hesab olunurdu ki, Qərb demokratiyası sosial qeyri-sabitlik yaradaraq cəmiyyətə dağıdıcı təsir göstərə bilər. Keçən əsrin sonlarında hakimiyyətə gəlmiş bir qrup şəxs burada idarəetmə kadrlarında peşə və mənəvi keyfiyyətlərinə görə seçmə apararaq cəmiyyətə təsir vasitələrini nəzarət altına aldı və siyasi rəqiblərinin əks oyununu neytrallaşıdırı bildi. Bununla da Sinqapur "yumşaq avtoritarizmi" mütərəqqi iqtisadi islahatları həyata keçirmək üçün olduqca effektiv bir vasitəyə çevrilə bildi. Oxşar proseslər, demək olar ki, 1980-ci illərdə "Asiya əjdahaları" sayılan İndoneziya, Filippin, Tailand, Malayzaiya və Bruneydə də baş verdi. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar: Şərqi bir çox ölkələrində postsənaye inqilabı əsas ənənəvi dəyərlərin mentalitetdə saxlanılması əsasında baş verdi. Göstərilən hər bir ölkədə milli mentalitet və konkret yerli şərait nəzərə alınmışdı. Beləliklə, bu ölkələrdə mədəniyyət, maraqlar və həyat tərzini keyfiyyətə böyük dəyişikliklərə uğradı. Həmin ölkələr Qərb iqtisadi modelini və müəyyən mənada Qərb ideologiyasını mənimsəsələr də, özlərinin milli özünəməxsusluqlarını itirmədilər.

Son onilliklərdə Çin Xalq Respublikası da öz kommunist keçmişindən bir çox şeyləri öyrənərək yeni inkişaf yoluna qədəm qoyub. 1966-1976-cı illərdə xaos və qarışıqlıqla müşahidə olunan "mədəni inqilab" dövründən sonra ölkə öz siyasətini köklü şəkildə dəyişdi. Bir sıra qonşu ölkələrin təcrübəsindən bəhrələnərək, Çin kommunist partiyasının ortodoks xəttini rədd etdi. Den Syaopindən başlayaraq bütün Çin liderləri "islahatlar və açıqlıq" siyasətini həyata keçirməyə başladılar və "Çin xüsusiyyətli sosializm" devizi irəli sürüldü. Bu isə təcridi bazar islahatları yolu ilə modernləşmə demək idi. 1990-cı ildə ölkə rəhbərliyi tərəfindən belə bir fikir irəli sürüldü: "Bazar iqtisadiyyatından imtina ölkəni geriliyə sürüyür". Bu islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadi artım tempinə görə dünyada liderlər sırasına yüksələ bildi. Çin özünün qabaqcıl texnoloji geriliyini 5-10 illə qiymətləndirir, on minlərlə çinli Qərb universitetlərində təhsil alır, milyonlarla çinli isə öz ölkəsində ingilis dilini öyrənir. Qərbin kütləvi mədəniyyəti milli mədəniyyəti getdikcə daha çox sıxışdırır.

İctimai şüurda, ideologiyada və iqtisadiyyatda dəyişikliklər Şərqi Avropanın bir çox keçmiş sosialist ölkələrində də gedir. Şərqi Avropada

modernləşmənin digər variantı gözlənilir. Avropa İttifaqına qəbul edilmiş yeni ölkələr Avropa təşkilatlarından iqtisadi, siyasi dəstək alırlar. 2008-ci ildə başlamış iqtisadi böhran müəyyən çətinliklər yaratmasına baxmayaraq bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Avropa İttifaqına inteqrasiya edən ölkələrin gələcəkdə bu ittifaqa qəbul edilməsi mümkündür. Lakin, Avropanın qonşuluq siyasətinin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, bu ittifaqa yalnız islahatlar yolu ilə fəal irəliləyən ölkələr qəbul edilə bilər. Bu, sahədə təcridçi islahatlar yolunu seçmiş Azərbaycanın Qərbə daha sürətli inteqrasiya etməsi üçün Avropa İttifaqı ilə elm, təhsil, mədəniyyət, iqtisadiyyat və s. sahələr üzrə mövcud əməkdaşlığı davam etdirmək olduqca vacibdir.

Modernləşmə prosesi ilk növbədə ictimai şüurla birbaşa əlaqədardır. "Əgər şüurun dəyişməsi bütövlükdə elmin texnika və texnologiyanın dəyişməsi, yeni paradigmalardan meydana gəlməsi və s. ilə bağlıdırsa, ictimai şüurun dəyişməsi, insanların və cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır. Bu dəyişikliklər köklü məzmunla malik olduqda ictimai şüurda baş verən dəyişikliklər də köklü, yaxud əsaslı olur. İctimai şüur cəmiyyət həyatının real gerçəkliyinə əsaslanan, lakin bu gerçəkliyin hamı üçün faydalı olan ümumi cəhətlərini əks etdirən abstrakt fenomendir. Lakin bu abstraksiya elə qurulmalıdır ki, o, gerçəklikdən uzaq düşməsin, gerçəkliyin əsas sütunları üzərində qurulsun, dünyagörüşünə, ümumi niyyətə çevrilərək yaşayış və fəaliyyətə istiqamət verə bilsin" (6).

Həqiqətən modernləşmə şəraitində uğurlu transformasiya üçün ictimai şüurun pozitiv yenilənməsi zəruri şərtədir və Azərbaycanda bu proses özünəməxsusluğu ilə seçilir. "Eyni zamanda, modernləşmə prosesi göstərdi ki, ölkənin müasirləşməsi ilə yanaşı, ictimai şüurda arxaikləşmə hələ də qalmaqdadır. Buna görə də vətəndaş cəmiyyətinin dövlətin və alimlərin dəstəyinə ehtiyacı var. Qeyd etmək istərdik ki, bizdə vətəndaş cəmiyyəti formalaşma mərhələsindədir və o, heç də həmişə müasirliyin xüsusiyyətlərini, informasiya mədəniyyətinin və biliyin dəyərini, informasiya cəmiyyətinə keçidi qəbul etməyə, onun qaçılmazlığını və üzləşəcəyi riskləri başa düşməyə hazır deyil. O, özü dövlətin və cəmiyyətin önündə gedən insanların dəstəyinə ehtiyac duyur" (7, s. 13). Deməli kreativ və fəal insan yetişdirmək əsas problemdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, "Müasir dövrün modernləşməsinə kreativ, əməksevər, yaradıcı insansız həyata keçirmək mümkün

deyil. Bunların reallaşdırılması üçün dövlət, vətəndaş cəmiyyəti institutları vacib şəraitin yaradılmasında müvafiq siyasətin müəyyənləşdirilməsini qarşıya məqsəd kimi qoyur" (8, s.14).

Beləliklə, müasir informasiya cəmiyyətində ənənəvi mədəniyyətə malik olan cəmiyyətlərin modernləşməsi tədricən və güclü mərkəzləşmiş dövlətin nəzarəti altında aparılmalı, sonra isə iqtisadi və sosial sahələrdə əldə edilmiş nailiyyətlər əsasında yerli sosial-mədəni xüsusiyyətlərə uyğun olaraq siyasi institutlar yenidən formalaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. http://www.felsefe.gen.tr/sosyoloji/modernlesme_nedir_ne_demektir.asp Derleyen: Sosyolog Ömer YILDIRIM
2. Rzayeva R. Türk modernləşməsi. Ankara, 2012, 271 s.
3. Социологический словарь. Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер. Издательство Казанского университета, 1977.
4. Aslanov E. Siyasi modernləşmə prosesinə təsir edən həlledici amillər // "Elmi Əsərlər" beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, № 2 (19), Bakı, 2012 s. 13-17.
5. Geddes B. Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin America /West view, 1996, p. 15-41.
6. Şirinov A. Modernləşmə və ictimai şüur // Xalq Qəzeti 23.12.2013
7. Məmmədzadə İ. İnformasiya cəmiyyətinə aparan yol: modernləşmə və Azərbaycan elmi qarşısında duran problemlər, vəzifələr// "Strateji Təhlil" jurnalı, 2010, № 1, s.7-17.
8. Rüstəmov A. İctimai İnkişaf və Dil. Bakı, Təknur-2012, 142 s.

Modernization and traditional values in the new information society

(Hasanov A.)

Abstract

Globalization weakens and displaces traditional culture, but does not eliminate them completely. Willy-nilly, national, religious and regional traditions resist the process of modernization. Acceptance of new values, for example, the process of democratization, is faced with great difficulties. In this case, the surest way is the harmonization of traditional and new values.

Azerbaijan civil society is in its formative stage and it is not always ready for acceptance of modernity, values of information society and knowledge society, and understand the risks that may arise in connection with this. The key to a successful transformation in the conditions of modernization is the positive renewing of public awareness and this process in Azerbaijan differs with its authenticity.

Модернизация и традиционных ценностей в современных информационных обществе

(Гасанов А.)

Резюме

Глобализация вытесняет и ослабевает традиционные культуры, но полностью их не устраняет. Волей-неволей национальные, религиозные и региональные традиции оказывают сопротивление процессу модернизации. Принятие новых ценностей, например, процессе демократизации, сталкивается с большими трудностями. В этом случае самый верный способ – это гармонизация традиционных и новых ценностей.

В Азербайджане гражданское общество находится на стадии формирования и не всегда оно готово к принятию современности, ценностей информационной культуры и значения знания, к пониманию рисков, которые могут возникнуть в связи с этим. Залогом успешной трансформации в условиях модернизации является позитивное обновление общественного сознания и этот процесс в Азербайджане отличается своеобразием.

Açar sözlər: modernləşmə, islahatlar, dəyərlər, demokratikləşmə, vətəndaş cəmiyyəti

Keywords: modernization, reforms, values, democratization, civil society

Ключевые слова: модернизация, реформирование, ценности, демократизация, гражданское общество

BÖYÜK HƏCMLİ VERİLƏNLƏRİN EMALI ÜÇÜN İNFORMASIYANIN İNTELLEKTUAL ANALİZİ HAQQINDA

Əzimov Fizuli Murad oğlu

*Bakı Avrasiya Universiteti,
AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu
(f-azimov@yandex.ru)*

İnformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə bəşəriyyətin elektron vasitəsilə əldə etdiyi informasiya da getdikcə geniş vüsət alır. İnternet şəbəkəsinin yaranması və inkişafı ilə əlaqədar verilənlərin əldə olunması daha da nəhəng həcmə malik olmuş və bu verilənlərə yer kürəsinin coğrafi cəhətdən müxtəlif uzaqlıqlarda yerləşən istifadəçilərin müraciət imkanları yaranmışdır. Böyük həcmli informasiyanın içindəki kifayət qədər informasiyanın istifadəçi üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Dığər tərəfdən, heç bir istifadəçi bu qədər informasiyanı emal etməyə qadir deyildir. Belə olduqda, istifadəçi üçün problem yaranır ki, bu qədər böyük həcmli informasiyanın içindən daha səmərəli və ya daha vacib informasiyanı necə seçsin?

Problemin həlli ilə əlaqədar hal-hazırda informasiya texnologiyalarının bir sahəsi, xüsusilə böyük diqqət ayrılan Verilənlərin İntellektual Analizi Texnologiyası (Data Mining) yaranmışdır. Bu texnologiya müxtəlif təbiətli verilənlər bazasından səmərəli biliyin ayrılıb əldə edilməsinə imkan verir. Buna yaxın termin KDD(*Knowledge Discovery in Database*)-dir (yəni böyük həcmli verilənlər bazasında biliyin aşkarlanması). Verilənlərin intellektual analizi nəticəsində əldə olunan bilik *pattern*(*şablon*) adlanır. Patternə misal olaraq verilənlərin qeyri-trivial strukturunu, atributlar arasındakı əlaqəni və s. göstərmək olar. Verilənlərin intellektual analizinin əsas məqsədi böyük həcmli verilənlər massivindən *pattern*lərin effektiv ayrılmasıdır.

Verilənlərin intellektual analizi – insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarında qərar qəbulunda verillənlərdə əvvəllər məlum olmayan, qeyri-trivial, praktiki cəhətdən səmərəli biliklərin aşkar olunması və aşkar olunma prosesi haqqında elmdir.

1960-cı illərdə İBM firmasının IMS sistemində ilk verilənlər bazasının idarəetmə sistemi (VBİS), 1970-ci illərdə Conference on Data System Languages (CODASYL), 1980-cı illərdə System Query Language

(SQL) yaransa da, Data Mining anlayışı 1978-ci ildən elmdə termin kimi işlənməyə başlamışdır. Lakin 1990-cı ilin birinci yarısından bu texnologiya geniş yayılmağa başlamışdır. O zamana qədər verilənlərin emal olunması və analizi əsas etibarilə tətbiqi statistika metodları çərçivəsində həyata keçirilirdi. O vaxt əsasən çox da böyük olmayan verilənlər bazasının emalı məsələləri həll olunurdu.

Data Miningin əsas fəaliyyəti verilənlərlə bağlıdır. Bəs verilənlər nədir? Ümumi halda verilənlər dedikdə, fakt, mətn, qrafik, şəkil, audio və video seqment, hipermətn, relyasion səkilli verilənlər bazası və s. başa düşülür. Onlar müşahidə, eksperiment, ölçmə, riyazi və məntiqi əməliyyatların köməyi ilə əldə oluna bilər. Verilənlər aydın təsvir olunmalıdır ki, qəbul etmək, saxlamaq, emal etmək və ötürmək mümkün olsun. Başqa sözlə, verilənlər hələ emal olunmamış materialdır.

Data Miningin cəlb olunduğu işlər:

- Anomaliyanın aşkarlanması: fərqli verilənin tapılması. Əgər bu, digər verilənlərdən fərqlidirsə, onda ya səhv ola bilər, ya da araşdırılmasına ehtiyac duyulur.

- Assosiasiya qaydalarının öyrənilməsi (association rule learning): Verilənlər arasında əlaqənin tapılması.

- Clustering: oxşar verilənlərin mərkəzlərə görə bölünməsi

- Sinifləşdirmə (classification): verilənlərin siniflərə görə bölünməsi

- Maraqlı ola biləcək alt çoxluğun tapılması (Subgroup discovery):

Data Miningin xüsusiyyəti geniş riyazi vasitələrlə (klassik statistik analizdən yeni kibernetik metodlara kimi) informasiya texnologiyaları sahəsində ən son nailiyyətlərin vəhdəti olmasındadır. Data Miningdə formal və qeyri-formal analizin metodları, başqa sözlə, verilənlərin kəmiyyət və keyfiyyət analizi harmonik olaraq birləşdirilir.

Data Mining texnologiyasında istifadə olunan analitik metodların əksəriyyəti məlum riyazi metod və alqoritmlərdir. Yeniliyi həmin metodların bu və ya digər konkret məsələnin həllində tətbiq olunmasıdır. Data Miningin metodları süni intellekt nəzəriyyəsi çərçivəsində işlənilib hazırlanmışdır.

Data Miningin metod və alqoritmlərinə daxildir:

- Süni neyron şəbəkələri;
- Həll ağacları;

- Simvolik qaydalar;
- Ən yaxın qonşu və k-yaxın qonşu metodları;
- Bazis vektorlar metodu;
- Bayes şəbəkələri;
- Xətti reqressiya;
- Korelyasiya-reqressiya analizi;
- Klaster analizin ierarxik metodları;
- Klaster analizin qeyri-iyerarxik metodları (o cümlədən, k-orta və k-median alqoritmləri);
- Assosiativ qaydaların axtarış metodu (o cümlədən Apriori alqoritm);
- Məhdud seçmə alqoritm;
- Genetik alqoritmlər;
- Verilənlərin vizuallaşdırılması alqoritmləri.

Data Mining texnologiyası hazırda çox müxtəlif sahələrdə tətbiq olunmaqdadır. Bu texnologiyanın tətbiq sahələrindən biri də klassifikasiya (*classification*) və klasterizasiyadır (*klustering*). Klassifikasiya prosesində obyektlərin əvvəlcədən müəyyən əlamətlərə malik sinifləri verilir və atributları verilmiş obyektin bu siniflərdən hansına aid olması təyin olunur. Məsələn, böyük kitabxanalarda yeni oxucunun müntəzəm, yoxsa az-az gələn oxucular bank sektorunda müştərinin vaxtaşırı ödənişli, və ya ödənişi gecikdirən müştərilər sinfinə aid olmasını təyin etmək, seçki prosesində seçicilərin iqtidaryönlü, müxalifətyönlü, yoxsa bitərəf olması klasiifikasiyaya misal ola bilər. Klassifikasiya zamanı obyektə heç bir sinifə aid etmək mümkün olmadıqda, klassifikasiyanın nəticəsi yeni sinif də ola bilər.

Klasterizasiya zamanı isə obyektlərin siniflərinin əlamətləri məlum olmur və bu obyektlər analiz olunaraq müəyyən qruplara və ya klasterlərə ayrılır. Klasterlər yaradılan zaman eyni bir klasterin obyektləri bir-birinə daha oxşar, müxtəlif klasterlərin obyektləri isə bir-birindən daha çox fərqlənməlidir. Beləliklə, klasterizasiya prosesi siniflərarası maksimalaşdırma və sinifdaxili minimalaşdırma səviyyəsinə gətirilir.

Hazırda müxtəlif klassifikasiya və klasterizasiya metodları mövcuddur. Klassifikasiya metodlarına misal olaraq həll ağaclarının qurulması, neyron şəbəkələr və Bayes metodlarını və s. göstərmək olar. Bayes metodunu və s. misal göstərmək olar. Bu metodların içərisində daha çox üstünlüyə malik neyron şəbəkələri metodudur. Bu, həm sürəti, həm

də universallığı ilə seçilir. Belə ki, neyron şəbəkələri metodu müxtəlif tipli verilənlər massivinə tətbiq oluna bilər. Süni neyron şəbəkələri (*Artificial Neural Networks*) bioloji əsəb sistemlərini imitasiya edən süni hesablama sistemləridir.

Bayes klassifikasiya metodu isə statistik metod olub, obyektin verilən sinfə aid olması ehtimalını tapmağa imkan verir. Üstünlüyü böyük ölçülü verilənlər massivi ilə işləyən zaman həm sürəti, həm də dəqiqliyindədir. Tutaq ki, X obyektinin $X=(x_1, x_2, \dots, x_n)$ vektoru şəklində verilmişdir və m – siniflərin sayıdır. Məqsəd X obyektinin $1, 2, \dots, m$ – siniflərinə aid olması ehtimallarını və bu ehtimallardan ən böyüyünü təyin etməkdir. Aydındır ki, X obyektinin i -nömrəli sinfə aid olması ehtimalı $P(H_i | X)$ -dir, burada H_i – X obyektini i -ci sinfə aid olması fərziyyəsidir. Bayes teoreminə görə :

$$P(H_i|X) = \frac{P(X|H_i)P(H_i)}{P(X)}$$

Klasterizasiya və ya klaster analizində də müxtəlif metodlar mövcuddur. Klasterizasiya prosesində iki mərhələni ayırırlar:

- uyğun siniflərin müəyyənləşməsi;
- alınmış hər bi sinfin xarakterik xassələrinin aşkar olunması.

Ənənəvi klasterizasiya metoduna misal olaraq k -orta alqoritmini misal gətirmək olar. Tutaq ki, n obyektəndən ibarət verilənlər bazası verilmişdir. K -orta alqoritmi obyektləri k sayda qruplara (klasterlərə) ayırır ($k \leq n$) və oxşarlıq funksiyası təyin edilərək həmin funksiya minimallaşdırılır. Adətən bu tipli alqoritmlərdə oxşarlıq kriteriyası olaraq göstərilən aşağıdakı kəmiyyət götürülür:

$$T = \sum_{i=1}^k \sum_{p \in C_i} (p - m_i)^2$$

burada p – obyektlər fəzasında nöqtə, m_i isə C_i klasterinin mərkəzidir. Həm p , həm də m_i – çoxölçülü vektorlardır.

Ümumi halda klasterizasiya məsələsinin qoyuluşu aşağıdakı kimidir:

$D = \{D_1, D_2, \dots, D_n\}$, $n \in N$ – verilmiş obyektlər çoxluğu.

K – klasterlərin verilmiş sayıdır.

D çoxluğunu elə C_1, C_2, \dots, C_n alt çoxluqlarına bölmək tələb olunur

ki,

a) $C_i \cap C_j = \emptyset$, $i \neq j$ olduqda

b) $\bigcup_{i=1}^K C_i = D$ olsun.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, klasterizasiya məsələsi iki maksimalaşdırma və minimallaşdırma məsələlərinin köməyiylə həll olunur:

$$1) ||C_i, C_j|| \rightarrow \text{Max}$$

$$2) ||C_i|| \rightarrow \text{Min.}$$

Burada $||C_i, C_j||$ ilə C_i və C_j klasterlərinin mərkəzləri arasındakı məsafə, C_i ilə isə C_i klasterinin hər bir obyektindən onun mərkəzinə qədər olan məsafə işarə olunmuşdur. Qeyd edək ki n -ölçülü vektorlar fəzasında məsafə müxtəlif formalarda təyin olunur. Əksər hesablamalarda isə Evklid və kosinus məsafələri götürülür:

1) Evklid məsafəsi:

$$||D_i, D_j||_{\text{Evklid}} = \sqrt{\sum_{k=1}^n (D_{ik} - D_{jk})^2}$$

2) Kosinus məsafəsi:

$$\text{Cos}(D_i, D_j) = \frac{D_i * D_j}{||D_i, D_i||_{\text{Evklid}} * ||D_j, D_j||_{\text{Evklid}}}, \text{ burada } D_i * D_j -$$

vektorların skalyar hasilini göstərir.

Bunlardan başqa Manxetten və Minkovski məsafələrindən də çox hallarda istifadə olunur.

Klasterizasiya məsələlərində PSO (*Particle Swarm Optimization*) alqoritmləri geniş tətbiq olunur. PSO alqoritmləri 1995-cı ildə yaransa da, son 15-20 il ərzində dünya alimləri bu sahədə dərin tədqiqatlar aparır. PSO alqoritmləri məlum bioloji modellərdən istifadə etməklə digər təkamül alqoritmlərinə nisbətə həllin tapılmasına çox kömək edir. ACO (*Ant Colony Optimization*), ABC (*Artificial Bee Colony*) və s. məşhur alqoritmlər bu qəbildəndir. Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun söbə müdiri, texnika elmləri doktoru R.M.Əliquliyevin rəhbərliyi altında mən böyük hesablama tələb edən bəzi sinif optimallaşdırma məsələlərinin həllində sürü və təkamül alqoritmlərinin hazırlanması və effektivliyinin digər alqoritmlərlə müqayisəsində hesablama eksperimentlərinin aparılması üzərində mühüm elmi əhəmiyyətli tədqiqat aparıram.

Ədəbiyyat

1. A.K. Qin, V.L. Huang, and P.N. Suganthan, Differential evolution algorithm with strategy adaptation for global numerical optimization // IEEE Transactions on Evolutionary Computation, 2009, vol. 13, no.2, pp.398-417.

2. J. J. Liang, A. K. Qin, P. N.Suganthan and S. Baskar. Comprehensive Learning Particle Swarm Optimizer for Global Optimization of Multimodal

Functions// IEEE TRANSACTIONS ON EVOLUTIONARY COMPUTATION, 2009, vol. 10, NO. 3, pp.281-295

3. Martín Pedemonte, Sergio Nesmachnow, Héctor Cancela . A survey on parallel ant colony optimization//Applied Soft Computing, 2011, vol.11, pp. 5181–5197

4. Swagatam Das and Ponnuthurai Nagarathnam Suganthan. Differential Evolution: A Survey of the State-of-the-Art // IEEE Transactions on Evolutionary Computation, 2011, vol. 15, no.1, pp. 4-31.

5. Aimin Zhoua, Bo-Yang Qu, Hui Li, Shi-Zheng Zhaob, Ponnuthurai Nagarathnam Suganthan , Qingfu Zhangd. Multiobjective evolutionary algorithms: A survey of the state of the art. // Applied Soft Computing, 2011, vol. 1, pp. 32–49

6. Xiaoyong Liu, Hui Fu. An Effective Clustering Algorithm With Ant Colony. //JOURNAL OF COMPUTERS, 2010, Vol. 5, no. 4, pp.598-605

7. Dervis Karaboga , Bahriye Akay. A comparative study of Artificial Bee Colony algorithm. //Applied Mathematics and Computation, 2009, no. 214 (2009) pp. 108–132

8. Дюк В., Самойленко А. Data Mining: учебный курс – СПб: Изд. Питер, 2001. – 368 с

Xülasə

Məqalə son illərdə informasiya texnologiyaları sahəsində dönüş yaratmış informasiyanın intellektual analizi (Data Mining) texnologiyasına həsr olunmuşdur. Məqalədə bu texnologiyanın yaranma və inkişaf tarixi, tətbiq sahələri, xüsusilə klassifikasiya və klasterizasiya məsələlərinin həllindəki əsas rolu, bu sahədə mövcud həll metodlarının qısa icmalı verilir. Həmçinin PSO alqorimlərinin zəruriliyi və bu sahədə müəllifin gördüyü işlərdən bəhs edilir.

Intellectual analysis of information in data processing high capacity

(Azimov F.M)

Abstract

This article focuses on information technology Mining (Data Mining), to which great attention is paid in recent years in the field of information technology. The paper presents a short history of the creation, development and application of this technology, especially its main role in solving problems of classification and clustering, and a brief overview of existing methods in this area. Also there is information about importance of PSO algorithms and the work of the author in this field.

Об интеллектуальном анализе информации при обработке данных с большим объемом

(Азимов Ф.М.)

Резюме

Эта статья посвящена технологии интеллектуального анализа информации (Data Mining), к которой в последние годы уделяется большое внимание в области информационных технологий. В статье излагается короткая история создания и развития и области применения этой технологии, особенно ее основная роль при решении задач классификации и кластеризации и короткий обзор существующих методов в данной области. Так же информируется необходимость алгоритмов PSO и работа автора в данной области.

Açar sözlər: Data Mining, Klassifikasiya metodları, Klasterizasiya metodları, Sürü alqoritmləri, Bayes metodu, Euklid və Kosinus məsafələri.

Keywords: Data Mining, classification methods, clustering methods, Swarm algorithms, Bayesian method, the distance to Euclid and cosine.

Ключевые слова: Data Mining, Классификационные методы, Методы кластеризации, Стайные алгоритмы, Байесовский метод, Расстояния по Эвклиду и косинусу.

DÖVLƏTİN "İMMUNSİSTEMİ" NİN RƏQƏMSAL TƏRƏFİ: STRATEJİ İNFORMASIYA RESURSLARININ MÜDAFİƏSİ DÖVLƏTİN TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİ VƏ İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ ASPEKTI

Həsənova Almas Bayandur qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti

(almashasanova@yahoo.com)

Dövlət bir siyasi idarəçilik forması kimi yarandığı vaxtdan etibarən müəyyən vəzifələri, səlahiyyətləri və funksiyaları özündə daşıyır. Dövlətin ən əsas funksiyası vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin etməkdir və bu funksiyanı həyata keçirmək üçün maddi və mənəvi resursları əsasında müdafiə mexanizmi formalaşdırır. Dövlətin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi məsələsinə İsveç geosiyasətçisi R.Çellenin "dövlət canlı orqanıdır" konsepsiyasından yanaşsaq, qeyd olunan təhlükəsizlik mexanizmini canlı orqanizmin immun sisteminə bənzətmək olar. Bioloji varlığın immun sistemi təhlükələri tanımaq, ona qarşı müdafiə mexanizmi formalaşdırmaq və orqanizmə qarşı təhdidlərə hücum edərək onu sıradan çıxartmaq prinsipi əsasında qurulmuşdur. Buna müvafiq olaraq, dövlət dətəhlükəsizliyini təmin etmək üçün öz "immun sistemi"nin siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial, ekoloji və digər aspektlərini gücləndirir. Texnologiyanın sürətli inkişafı təhlükəsizliyin qeyd olunan ənənəvi aspektlərinin təmin edilməsini daha yeni aspektdən – informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən, asılı vəziyyətə salır və bu proses dövlətləri təhlükəsizliyin rəqəmsal tərəfini formalaşdırmağa məcbur edir. Beynəlxalq və milli idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi toplanmış informasiyanın həcmi, onun işlənmə və istifadə sürəti ilə müəyyənləşir. Beynəlxalq, regional və milli münasibətlərin, daxili və xarici sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında informasiya siyasəti və təhlükəsizliyinin əhəmiyyəti getdikcə artır[1].

Dövlətin "immun sistemi"nin rəqəmsal tərəfi onun informasiya texnologiyaları əsrində informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, kibernetik hücumların qarşısının alınması, informasiya mübadiləsi prosesinin mühafizəsi, dövlət orqanlarının strateji informasiya resurslarına və sistemlərinə mümkün təhdidlərin aşkar edilməsi və zərərsizləşdirilməsi, kibernetik təhlükəsizlik sahəsində ümummilli hazırlığın səviyyəsinin artırıl-

ması və maarifləndirmənin genişləndirilməsi kimi vəzifələri ehtiva edir[2].

Strateji informasiya resurslarının müdafiəsi

Dövlətin strateji informasiya resurslarının qorunması 3 əsas prinsip üzrə aparılır: məxfilik, bütünlük və əlçatanlıq. 2011-ci ildə Bin Laden öldürüldükdən sonra ABŞ prezidenti B. Obamanın bu xəbəri televiziya vasitəsilə ictimaiyyətə bildirməsi planlaşdırılırdı. Belə güman olunur ki, bu çıxış planlaşdırılan vaxtdan daha tez təqdim olundu, çünki ABŞ-ın hərbi dairələrinə yaxın olan bir bloqqer Bin Ladenin ölüm xəbərini artıq sosial şəbəkələrdə yaymışdı[3][4]. İnfomasiyanın gizliliyinin təmin edilməsi bu kimi halların qarşısının alınmasını nəzərdə tutur və verilən informasiyaya müraciət icasəzi olan subyektlərin siyahısına məhdudiyət qoyulmasının zəruriliyini ifadə edir. İnfomasiyanın bütövlüyünün təşkil edilməsi onun təhrif olunmasının, dəyişdirilməsinin və keyfiyyətinin azalmasının qarşısını almaq deməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vəzifə digərlərinə nisbətdə daha çətin həyata keçirilir. Çünki, informasiya resurslarına qarşı təhdidlərin böyük əksəriyyəti daxildən qaynaqlanır. Kənar hücumları vaxtında müəyyənləşdirmək daxildə mövcud olan təhlükəni üzə çıxarmaqdan daha asan və sürətli prosesdir. İstifadəçinin informasiya mübadiləsi prosesində yanlış davranışı bütün sistem üçün təhdid təşkil edə bilər: e-maillə yollanmış virus daşıyıcısı “.exe” sonluqlu bir sənədi kompüterə yükləməklə istifadəçi bütün sistemləri virusa yoluxdura bilər.

İnfomasiyanın əlyətənliyi lazım olan vaxtda səlahiyyətli şəxslərin informasiyanı əldə edə bilməsi vəziyyətinin təmin olunmasıdır. Dövlətlərin strateji informasiya resurslarının bütünlüyünə və əlçatanlığına yönələn təhdidlər elə bir şərait yaradır ki, sistemin iş qabiliyyəti aşağı düşür və ya ümumiyyətlə resurslara giriş bloklanır. Belə təhdidlərdən biri də istifadə olunan texniki vasitələrlə bağlıdır. Məlumdur ki, əksər kompüter istehsalçıları inkişaf etmiş ölkələrə məxsus şirkətlərdir. Bu şirkətlər istehsal etdikləri məhsulların bir sıra texniki göstəricilərini istehlakçıdan gizlədə bilər və hətta həmin məhsullar birbaşa “casus alətlər”ə çevrilə bilər. 2010-cu ildə İranın Buşehr nüvə mərkəzi “Stuxnet warm” viruslarının hücumuna məruz qaldı və təxminən 30 min kompüter zədələndi. Bu virus o qədər mürəkkəb bir sxemə malikdir ki, bir sıra mütəxəssislər onun arxasında xarici dövlətlərin dayandığını ehtimal etdiyini açıqladı[5]. Çünki İran bütün kompüter sistemlərini – SCADA (Supervisory Control And Data Acquisition) – xarici ölkələrdən

istehlak edir və həmin istehsalçılar bu sistemin texniki zəif tərəflərindən və müdafiə mexanizmindəki boşluqlardan xəbərdardır.

İnformasiyanın məxfiliyini, bütünlüyünü və əlyetənliyini təmin etmək üçün dövlətlər kompleks təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirməlidir. Bu tədbirlərə qanunvericilik, inzibati, təşkilati və proqram-texniki tədbirlər aiddir. Qanunvericilik tədbirlərinə daxili qanunvericilik aktları, müvafiq qanunlar aid edilir və bu sənədlər hazırlanarkən beynəlxalq standartlarını əsas götürməlidir. Qanunvericilik prosesləri təhlükəsizliyə təhdid təşkil edən subyektlərə qarşı neqativ münasibət yaradır, dövlətin maddi və mənəvi resurslarının informasiya texnologiyaları tədqiqatlarına yönəlməsini təmin edir. Təəssüf ki, beynəlxalq səviyyədə informasiya təhlükəsizliyi dövlətlər arasında indiyə qədər ən az müraciət edilmiş sahədir və qəbul edilmiş ən son beynəlxalq sənəd 2000-ci il Okinava xartiyasıdır.

İnzibati tədbirlər informasiyanın vacibliyini səviyyəsini müəyyən edən, təhdidləri müəyyənləşdirən, riskləri hesablayan və azaldan dövlətdaxili proqramları əhatə edir. Şəxsi həyatın idarə olunması, informasiyanın fiziki mühafizəsi, təhlükələrə cəld reaksiya verilməsi, zədələnmiş sistemlərin bərpa edilməsi təşkilati tədbirlərə aiddir. Nəzərə almaq lazımdır ki, informasiya sistemlərinə fiziki təhdidlər gətdikcə azalan tendensiyadır. Nəticə etibarilə, fiziki təhdidlərin azalması dövlətlərin daha çox proqram-texniki tədbirlərə üstünlük verməsinə səbəb olur. Bu tədbirlərə identifikasiya və autentikasiya, icazələrin idarə olunması, protokollaşdırma və audit, kriptografiya və ekranlaşdırma əməliyyatları aiddir [6][7].

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının gələcək perspektivləri əsasən "gələcəyin kompüterləri" adlanan yeni nəsil kompüterlərin ərsəyə gətirilməsi və şifrə sistemlərinin möhkəmləndirilməsinə söykənir. Nanotexnologiyanın inkişafı və DNT əsaslı biokimyəvi kompüterlərin yaradılması üzərində aparılan tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir ki, gələcəkdə informasiyanın təhlükəsizliyini, demək olar ki, tam təmin etmək olacaq. Bu tipli texnologiyalara əsasən hərbi məqsədlər və hərbi təhlükəsizlik baxımından ehtiyac yaranır. Hazırda mövcud olan şifrələmə sistemləri içərisində ən sürətli alqoritm RSA alqoritmləridir və ancaq hərbi-iqtisadi sahədə istifadə olunur [8]. Bu tip alqoritmlərin müdafiə divarını aşmaq üçün yüksək ixtisaslı şifrəqırıcı kadrlar və ya eyni sürətə malik paralel texnologiya lazımdır. Bir sıra dövlətlər belə kadrların və texnologiyaların inkişaf sürətini nəzərə alaraq, yeni

texnologiyaların tədqiqatına böyük həcmdə investisiya ayırır. ABŞ, Kanada, Cənubi Koreya, Almaniya və İsveçrə tədqiqat laboratoriyalarında yeni şifrələmə sistemi – Kvant kriptologiyası tədqiq edilir. Kvant kriptologiyasının tətbiqi ilə hətta informasiya bazasına müdaxiləyə cəhd etmək belə mümkünsüz olacaq[9]. Belə ki, bu kriptologiya sistemi elə bir təhlükəsizlik şəraiti təmin edir ki, informasiyaya nəzarət etmək cəhdi həmin informasiyanın xarakterini dəyişdirir [10]. Dəyişikliyə uğramış informasiya isə həmin informasiyanı əldə etməyə cəhd göstərən tərəf üçün yararsız olur.

Bildiyimiz kimi, ölkəmizdə informasiya təhlükəsizliyi siyasətinin təmin olunması və bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə yeni bir qurum – Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Agentliyi də yaradılıb və bir sıra qanunvericilik sənədləri hazırlanmışdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, dünyanın güclü və inkişaf etmiş dövlətlərində informasiya texnologiyalarının inkişafı o qədər sürətlə irəliləyir ki, bizim üçün gələcəyin texnologiyası bir çox ölkədə artıq köhnəlmiş olur. Buna görə də Respublikamızın informasiya cəmiyyətinə keçid prosesi sürətləndirilməli, koordinasiyalı fəaliyyət təmin edilməli, kadr hazırlığına diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. <http://strategiya.az/index.php?do=xeber&id=6148>.
2. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, 29 dekabr 2012-ci il, s. 22-23.
3. <http://mashable.com/2011/05/01/osama-death-twitter/>.
4. <http://www.theguardian.com/world/2011/may/02/osama-bin-laden-live-blogger>.
5. <https://www.chathamhouse.org/media/comment/view/163865>.
6. <http://www.iwar.org.uk/comsec/resources/security-services/sp800-35.pdf>.
7. http://www.infosectoday.com/Articles/AU5219_C01.pdf.
8. <https://www.bilgiguvenligi.gov.tr/siber-savunma/gelecegin-bilgisayarlarlari-sifre-sistemleri-ve-kuantum-kriptoloji.html>.
9. <http://www.nist.gov/pml/div686/devices/information.cfm>.
10. https://www.google.az/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0CCcQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.iscturkey.org%2F2010%2F2008%2F2006%2Fpdf%2Fbildiri%2F57.pdf&ei=RfV_VIKQMux_ywPp3IDgDg&usg=AFQjCNHWzoPGyHLrVK9tG5DGpu7ykH389w&bvm=bv.80642063,d.bGQ.

Xülasə

Məqalədə dövlətin təhlükəsizlik mexanizminin xarakteri, təhlükəsizliyin ən əsas aspektlərindən biri olan informasiya təhlükəsizliyinin prinsipləri təhlil edilmiş və bu prinsipləri doğuran səbəblər göstərilmişdir. Həmçinin, informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının üsulları və yeni perspektivlər, yeni texnologiyalar araşdırılmışdır.

Abstract

In the article, we analyzed the nature of the security mechanism, the basic principles of information security which is one of the main important aspects of security and indicated the reasons leading to these principles. New technologies, new perspectives and methods of provision of information security have also been studied.

Резюме

В статье анализировались характер механизма государственной безопасности, основные принципы информационной безопасности, являющийся одним из важных аспектов безопасности и указаны причины их образования. Также рассматривались методы обеспечения информационной безопасности и новые перспективы и технологии

Açar sözlər: strateji informasiya resursları; informasiya təhlükəsizliyi; məxfilik; bütünlük; əlçatanlıq; təhlükəsizlik tədbirləri; Kvant kriptologiyası; nanotexnologiyalar; yeni nəsil kompüterlər.

Keywords: strategic information resources; information security; confidentiality; integrity; availability; security measures; Quantum cryptology; nanotechnologies; new generation computers.

Ключевые слова: стратегические информационные ресурсы; информационная безопасность; конфиденциальность; целостность; доступность; меры безопасности; Квантовая криптография; нанотехнология; новое поколение компьютеров.

BİLGİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK GELİŞTİRİLEBİLECEK YAZILIMSAL STRATEJİLER: ONLINE SINAV UYGULAMALARI ÖRNEĞİ

Arif Cem Topuz

*Ardahan University, Ardahan Vocational School
of Technical Sciences
(arifcemptopuz@ardahan.edu.tr)*

Giriş

Gün geçtikçe dijitalleşen dünyada önemi katlanarak artan bilgi güvenliğinin birçok boyutu vardır. 2005 yılında ortaya çıkan ve 2013 yılında güncellenerek günümüze gelen ISO/IEC 27001 Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi Standardı, bilgi güvenliğini üç başlık altında inceler. Bunlar;

- Gizlilik: Bilgilerin yetkisiz erişime karşı korunması
- Bütünlük: bilgilerin eksiksiz, tam, tutarlı ve doğru olması
- Kullanılabilirlik: Bilgilere yetkililerce ihtiyaç duyulduğunda erişilebilir olması

Bilgi güvenliği birçok alanı kapsadığı gibi eğitim alanını da yakından ilgilendirmektedir. Özellikle online eğitimde yapılan sınavlarda bilgi güvenliğinin bütünlük boyutuna özen gösterilmelidir. Yani sınavlar ölçümü doğru yapmalı ve online ortamda bu bilgiler güvenle saklanabilmelidir. Çünkü bilgi güvenliğinin sağlanamaması durumunda online sınavlarda kopya çekilebilecektir.

Literatür incelendiğinde, öğrencilerin online sınavlarda nasıl kopya çektiği ve buna karşın güvenliğin nasıl sağlanabileceği konusunda birçok akademik çalışmanın bulunduğu görülmektedir. King ve arkadaşları (2009) online sınavlarda öğrencilerin şu yöntemlerle kopya çektiğini belirtmiştir;

- Online sınav süresince kitap kullanılması;
- Başkasının kendi yerine sınava girmesi;
- Sınav süresince başka kişilere danışılması;
- Sınava daha önce giren öğrencilerden soruların alınması;
- Gelecek sınavlarda kullanmak üzere sınav sorularının kopyalanması;

- Sınav süresince online kaynaklardan yararlanılması;
- Sınav süresince derslerde alınan notlardan yararlanılması;
- Eğitiminin verdiği süreden daha fazla sürede sınav olunması (bilgisayarın kitlenmesi gibi bahanelerin kullanılması);
- Soruların cep telefonu ile gönderilerek cevapların başkalarından alınması;

- Çeşitli kaynaklardan önceki soruların temin edilmesi.

Kimlik Doğrulama Stratejileri

Online sınavlar sınıf ortamında yapılan sınavlar gibi gözetmen kontrolünde yapılmadığından, online sınava katılan öğrencilerin gerçek adaylar olup olmadığının doğrulanması için literatürde birçok yöntem ve teknik önerilmiştir. Bu yöntem ve teknikler şu şekilde sıralanabilir;

- Parmak izi taraması, Retina taraması sisteminin kullanılması (Cluskey ve arkadaşları, 2011; Kitahara ve arkadaşları, 2011; Bailie ve arkadaşları, 2009; Wisher ve arkadaşları, 2005);
- Parmak izi tarama sisteminin kullanılması (Rose, 2011);
- Sınava giren öğrencinin el yazısının alınması (Wisher ve arkadaşları, 2005);
- Sınava giren öğrencilerin imzasının alınması (Bailie ve arkadaşları, 2009);
- Ses tanıma sisteminin kullanılması (Bailie ve arkadaşları, 2009);
- Sınava giren öğrencilerin sistemde kayıtlı fotoğrafla karşılaştırılması (Bailie ve arkadaşları, 2009; Wisher ve arkadaşları, 2005);
- Yüz tanıma sisteminin kullanılması (Wisher ve arkadaşları, 2005);
- Öğrencilerin parola yazma hızlarının kontrol edilmesi (Gordon, 2013);
- Telefonla arayarak kimlik doğrulama yapılması (Bailie ve arkadaşları, 2009).

Bu yöntem ve teknikler kullanılarak öğrencilerin gerçek adaylar olduğunun doğrulanması amaçlanmaktadır. Böylece sınav ölçmek isteneni daha doğru bir şekilde ölçebilecektir.

Kopya Çekmeyi Engelleme Stratejileri

Öğrencilerin online sınavlarda kopya çekmesini engellemek amacıyla sınav öncesinde ve sınav anında dikkat edilmesi birçok nokta vardır. Alınması gereken bu tedbirler literatürde şu şekilde yer almaktadır;

Sınav öncesinde;

- Uzaktan yönetim programlarının kapatılması (Kapoor, 2014);
- Tarayıcıların (browser) uzaktan yönetim modülünün kapatılması (Kapoor, 2014);
- İşletim sisteminin “uzaktan yardım” ve “uzak masaüstü bağlantısı”nın kapatılması (Kapoor, 2014);
- Öğrenci bilgisayarlarının IP adreslerinin sisteme kaydedilerek farklı bir IP adresinden girişin engellenmesi (Kapoor, 2014);
- Sınavın tek bir saatte yapılması (ülkelerin zaman farklarına dikkat edilmesi) (Cluskey, 2011; Moten, 2013);
- Sınav ortamında kullanılacak internetin kablosuz (wireless) olmaması (Cluskey, 2011);
- Sınavın laboratuvar, kütüphane veya test merkezi gibi ortamlarda yapılması (Cluskey, 2011);
- Her sınav için eğitimciler tarafından ayrı soru hazırlanması (Cluskey, 2011);
- Bilgisayarın sınav harici kullanım özelliklerinin kısıtlanması (Kitahara, 2011);
- Sınav bilgisayarında sınav uygulamasına erişim haricindeki tüm portların kapatılması (Jung ve Yeom, 2009);
- Sınav bilgisayarında sınav uygulaması haricindeki tüm programların kapatılması (Jung ve Yeom, 2009).

Sınav anında;

- İkinci bir internet tarayıcı açılabilmesinin engellenmesi (Kapoor, 2014; Cluskey, 2011; Kitahara, 2011; Anonymous, 2011; Gordon, 2013);
- Kopyala-yapıştır, printscreen ve uyarı mesajları gibi özelliklerinin iptal edilmesi (Kapoor, 2014);
- Sınav yazılımı çalıştırıldığında tüm ekranı kaplaması (Kitahara, 2011);
- Sınav süresinin kısa tutulması (her bölüm 15 dakika gibi) (Cluskey, 2011);
- Sınav sorularının ve seçeneklerinin öğrenci ekranlarına rastgele gelmesi (Cluskey, 2011; Moten, 2013);
- Soruların ekrana teker teker getirilmesi ve işaretlenen soruların değiştirilememesi için önceki sorulara dönülememesi (Cluskey, 2011);
- Öğrencilerin sınavdan çıkış yapması durumunda tekrar girebilmesinin eğitmeni onayına bağlı olması (Cluskey, 2011);

- Sahte uyarı mesajları ilə sınavı tekrar almak isteyen öğrencilərə diqqət edilməsi (Moten, 2013);

Literatürdə bu tədbirlər ifadə edilirken, kopya çəkmenin tamamilən engellenemeyeceği, sadəcə kopya çəkme oranının azaltılabileceği belirtilməkdədir. Henüz online sınavlarda tamamilən kopya çəkmeyi engelleyəcək bir yöntem mevcut değıldir.

Sınav Anında Kopya Çəkmeyi Tespit Etme Stratejileri

Öğrencilerin online sınav anında kopya çəkməyə təşəbbüs etmələri durumunda, bunu tespit etmək amacıyla uygulanabilecek yöntem və tekniklər literatürdə şu şəkildə yer almaktadır;

- Webcam üzerinden eğitimcilerin / görevlilerin öğrencileri sınav süresince izlemesi (Bergstein, 2013; Thomas, 2013; Eisenberg, 2013a; Eisenberg, 2013b; Kolowich, 2013);

- Kimlik fotoğrafiyla sınav anında webcam karşısındaki adayın aynı olup olmadığının kontrol edilmesi (Kapoor, 2014; Jung ve Yeom, 2009);

- Göz hareketlerinin webcam üzerinden takip edilmesi (Kapoor, 2014; Gordon, 2013);

- Sınav süresince ekran görüntülerinin (screenshot) alınarak kayıt edilmesi (Kapoor, 2014; Jung ve Yeom, 2009; Bailie ve arkadaşları, 2009);

- Ortamda varsa ikinci bir kişinin sesinin tespit edilmesi (Kapoor, 2014; Gordon, 2013);

- Sınav ortamında 360 derece görüş alanlı kamera kullanılması (Kitahara, 2011);

- Sınavın bilgisayar laboratuvarı gibi bir alanda yapılması durumunda IP adreslerinin izlenmesi (Bailie ve arkadaşları, 2009);

- Hareket algılayıcı yazılım kullanılması (Kitahara, 2011);

- Aynı IP adresinden birden fazla kişinin sınava girmiş olması (Moten, 2013).

Bu yöntem ve teknikler uygulanırken şüpheli durumların belirlenmesi anında öğrencinin hemen yargılanarak kopya çəkme muamelesi yapılmaması gerekmektedir. Bazı durumlarda yanlış anlaşılmanın da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sınav Sonrası Kopya Çekmeyi Tespit Etme Stratejileri

Sınav sonrasında bir takım işlemlerle öğrencilerin kopya çekip çekmedikleri tespit edilebilir. Literatürde bu amaçla izlenebilecek yollar şu şekilde sıralanmaktadır;

- Zor soruların cevaplanma sürelerinin kontrol edilmesi (zor sorular hızlı cevaplanamaz) (Anonymous, 2011);
- Farklı öğrencilerin aynı sorulara aynı yanlış cevapları vermiş olması (Anonymous, 2011);
- Farklı öğrencilerin aynı soruda işaretlediği yanlış cevabı değiştirerek doğruyu işaretlemeleri (Anonymous, 2011);
- Webcam üzerinden video görüntüsünün kayıt edilmesi (Kitahara, 2011; Anonymous, 2011; Jung ve Yeom, 2009);
- Soruların dışarı sızdırılması durumunda kimin yaptığının tespit edilebilmesi amacıyla sınava kişiye özel soru eklenmesi (Anonymous, 2011).

Sınav sonrasında kopya çekmenin tespit edilebilmesi amacıyla uygulanabilecek yöntem ve teknikler literatürde yer almasına rağmen, bu durumdaki ilgili öğrencilere ne gibi bir yaptırım uygulanacağı konusunda literatürde herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Literatürde her ne kadar çeşitli yöntem ve teknikler yer alsada online sınavlarda kopya çekmenin tamamen engellenebilmesi henüz mümkün görünmemektedir. Ancak bu yöntem ve teknikler kopya çekmeyi oldukça azaltabilir. Sınav sonuçlarının güvenilirliğinin artırılması için sınav sayısının artırılması tavsiye edilmektedir (Bailie ve Jortberg, 2009). Böylece öğrenciler bir sınavda kopya çekebilmişlerse bile, toplamda ortalamaları daha az etkileneceğinden sınavın güvenilirliği daha az bozulmuş olacaktır.

Wisher ve arkadaşları (2005) onlinesınava başlamadan önce “soruları kendim cevapladım, soruların kopyasını almayacağım” şeklinde onay cümlesi eklenmesini tavsiye etmektedir. Bu durumda öğrencilerle gizlice bir anlaşma yapılmış olduğundan öğrenciler anlaşmaya uymamanın cezasını peşinen kabul etmiş olur.

Bir takım ticari şirketler online sınav yapmak amacıyla web tabanlı yazılımlar geliştirmişler ve talep eden kurumların sınavlarını kendi web sunucuları üzerinden yapmaktadırlar. ProctorU.com, Mettle.com, Respondus.com ve Softwaresecure.com günümüzde en yaygın

kullanılan web tabanlı online sınav siteleridir. Bu siteler sınav anında öğrencinin bulunduğu ortamdaki sesleri ve görüntüleri kendi yöntemleriyle analiz ederek kopya çekme durumunu tespit etmeye çalışmakta ve belirli bir oranda da başarıya ulaşmaktadır.

Online sınavlarda güvenliğin sağlanabilmesi gibi zor bir sorunun çözülebilmesi üzerine çalışacak araştırmacılara öncelikli öneri; literatürde yer alan yöntem ve tekniklerin birleştirilerek kullanılmasıdır. Tek bir güvenlik yöntemi yerine birçok yöntemin kullanıldığı online sınavlar daha güvenli olacaktır. Diğer öneri; online sınavların laboratuvar ve sınav merkezi gibi gözetmen denetiminde yapılmasıdır. Eğer bu mümkün değilse, bu durumda webcam aracılığıyla öğrencilerin mutlaka gözetlenmesi önerilir. Gözetleme işlemi yazılımsal gözetmenlerle yapılabileceği gibi canlı gözetmenler aracılığıyla da olabilir.

Kaynaklar

1. Anonymous. (2011, Jun 04). Beatingcheating; *The Economist*, 399, 7-88. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/870311830?accountid=8403>.
2. Bailie, J. L., & Jortberg, M. A. (2009). Online learn erauthentication: Verifying the identity of onlineusers. *Journal of Online Learning and Teaching*, 5(2), 197. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1497191163?accountid=8403>.
3. Bergstein, B. (2013, Jan). Online exams: Big brother is watching you. *TechnologyReview*, 116, 68. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1269702304?accountid=8403>.
4. Cluskey Jr, G. R., Ehlen, C. R., & Raiborn, M. H. (2011). Thwarting online examcheating without proctor supervision. *Journal of Academicand Business Ethics*, 4, 1-7.
5. Eisenberg, A. (2013a). How to stop cheats when test is online. *International Herald Tribune*
6. Eisenberg, A. (2013b). Keeping an eye on online test-takers. *New York Times* Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1314149314?accountid=8403>.
7. Gordon, L. (2013, May 05). Technology thwartscheating in online exams. *Sunday Gazette Mail* Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1348623176?accountid=8403>.
8. Kapoor, K. (2014). Preventinghigh-techcheating. *Claims*, 62(9), 11. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=97628680&lang=tr&site=ehost-live>.

9. King, C. G., Guyette Jr, R. W., & Piotrowski, C. (2009). Online Exams and Cheating: An Empirical Analysis of Business Students' Views. *Journal of Educators Online*, 6(1), n1.
10. Kitahara, R., Westfall, F., & Mankelwicz, J. (2011). New, multi-faceted hybrid approaches to ensuring academic integrity. *Journal of Academic and Business Ethics*, 3(1), 1-12.
11. Kolowich, S. (2013). Behind the webcam's watchful eye. *The Chronicle of Higher Education*, Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1327255455?accountid=8403>.
12. Moten Jr, J., Fitterer, A., Brazier, E., Leonard, J., & Brown, A. (2013). Examining Online College Cyber Cheating Methods and Prevention Measures. *Electronic Journal of e-Learning*, 11(2), 139-146.
13. Rose, C. (2011). Virtual Proctoring In Distance Education: An Open-Source Solution. *American Journal of Business Education (AJBE)*, 2(2).
14. Thomas, J. (2013, Nov 08). Liver more, mountain view: Bay area companies spring up to thwart on line cheaters. *Contra Costa Times* Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1449473317?accountid=8403>.
15. Vural, Y., & Sağıroğlu, Ş. (2008). Kurumsal Bilgi Güvenliği ve Standartları Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(2).
16. Wisher, R., Curnow, C., & Belanich, J. (2005). Verifying the Learner in distance learning. In *18th Annual Conference on Distance Teaching and Learning*.

Özet

Elektronik ortamlarda bulunan bilgilerin her geçen gün katlanarak artması sonucunda bilgi güvenliğinin sağlanması ihtiyacı kişisel veya kurumsal olarak en üst seviyelere çıkmıştır (Vural & Sağıroğlu, 2008). 2005 yılında ortaya çıkan ve 2013 yılında güncellenerek günümüze gelen ISO/IEC 27001 Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi Standardı, bilgi güvenliğini; gizlilik, kullanılabilirlik ve bütünlük olmak üzere üç başlık altında inceler. Bu çalışmada bilgi güvenliğinin sadece bütünlük boyutu yani bilgilerin eksiksiz, tam, tutarlı ve doğru olması ile ilgilenilmiştir. Çalışma bu kapsamda yetkili kullanıcının ihmali ya da kötü kullanımı sonucu oluşan bilgi güvenliği açıklarının, diğer bir ifade ile 8. katman kaynaklı güvenlik ihlallerinin, sınav uygulaması örneği üzerinde incelenmesine odaklanmıştır. Nitel desende doküman analizi yöntemi kullanılarak tasarlanan bu çalışma sonucunda; günümüzde giderek yaygınlaşan online sınavların, yazılım hazırlanma aşamasında bilgi güvenliğinin sağlanabilmesi açısından dikkat edilmesi gereken stratejiler ve alınabilecek tedbirler ortaya konulmuştur. Online sınav yazılımlarının nasıl güvenli hale getirile-

bileceği konusunda yapılan ender çalışmalardan olan bu çalışma; özellikle eğitimciler ve yazılım geliştiriciler için oldukça önemlidir.

Abstract

The need of ensuring information security personally or institutionally has increased to the highest level as a result of each passing day increasing exponentially of the information found in electrical environment (Vural & Sağiroğlu, 2008). Emerging in 2005 and coming the present day by updated in 2013, ISO / IEC 27001 Information Security Management System Standard examines the Information Security under three main headings; the privacy, availability and integrity. In this study, it has been dealt with only the integrity size of security information that is, within formation being accurate, complete, consistent and correct.

Within this framework, study has focused on examining information security deficit resulting from authorized user's negligence or misuse, in other words examining the security breaches originated from 8th layer over test application sample. Designed by using document analysis method in the qualitative pattern this study shows; the strategies that should be considered and precautions that can be taken in terms of providing information security in the preparation of gradually becoming widespread online exams. This study is one of the rare works conducted about how safe can be the online exam softwares and it is very important for especially educators and software developers.

Açar sözlər: öyrənci, sınav, soru, güvənlik

Keywords: student, test, question, security

Ключевые слова: студент, викторины, анкеты, безопасность

HOW TO INTERPRETATE INTERNATIONAL RELATIONS IN CYBER-SPACE

Michele Kidane Mariam

Italian Society for International Organisation (SIOI), Italy

Introduction

Understanding the impact that the development of cyber-space has had on the relations between states has been a subject of great interest for all main branches of international relations theory. All of them, to a various degree of depth and from different prospective, have explored the impact that cyber-space has had on states, national and international security. Since the end of the cold war, analysts and functionaries in charge of military policy and security were keeping a close eye to threats coming from cyber-space. In the 90's terms like information assurance, cyber-terrorism, critical infrastructure and information operation became widely use though they were often confused and in many cases their possibilities overestimated. The euphoric feeling towards these innovation was fuelled by the idea that cyber-space could represent a decisive advantage for western military forces in future conflict. At that time, we still had only a basic understanding of cyber-space and its capabilities and most western military forces were under heavy re-dimensioning and budget cuts. Therefore, it is logical that overtime we have seen the consolidation of the idea that the state, as an entity, could be the only international actor capable of threatening the power, sovereignty, and even existence of another state through cyber-space. However, nowadays, in the field of international relation theory we find a number of contrasting view on the subject. On the one side, we find those who upheld the notion of the state as the principal actor in terms of national security, thus recognising its role as a main provider of security in cyber-space. On the other side, we find those who highlight the decline of state power in the face of the emergence of virtual states and economies, thus giving less importance to the issue of national security and more to the issue of cyber-security(1). Yet others highlights the increasing importance that companies, social movement, pressure group and international network have in terms of cyber-security and cyber-defence provision.

Realism

From a realist point of view, the development of the information society has seen the State maintaining its centrality and remaining the only actor capable of influencing international relations (2). Upholding their traditional definition of security, closely link to the military dimension, realist believes that non-state actors are indeed capable of becoming a military threat to states. Moreover, realist consider the development of cyber-space, like the process of globalisation and the development of transnational interdependences, as an element that has an impact on the domestic aspect of the state rather than on the international anarchical political system, thus it allow the state to maintain its political hegemonic position in international relations(3). Realist seem to consider cyber-space threats as a purely economic problem and not necessarily a threat to national security and state sovereignty. The emergence of Information Warfare as a subject in strategic studies and as a key element in military strategic planning is not seen by realist as an element in contradiction with their tradition. Moreover, realist believe that the evolution of information technologies has not fundamentally changed the nature of conflict between states, but, as we should explore later, it has changed the way they are fought (4). Realist indeed recognise cyber-space as a new element of society, as well as the capacity of non-state actor to reach threatening cyber-capabilities, but they point out how cyber-space's defence and attack principles are just as old as war itself.

Liberalism

Liberalism, on the one side agrees with the realist view that sees states as the main actors in international politics, but on the other they do not agree with the notion that sees only states has having the capabilities to significantly influence international relations. Liberal thinkers argue that in the same way that the recognition of individual social, political and economic rights has had an impact on role and the actions of the state, so did the emergence of a multitude of non-state actor, like multinational co-operation, social movement, pressure group, political parties and terrorist network. In the cyber world like in the real one liberalism have acknowledged and valued the emergence of new groups. They form and organise online, operate through chat rooms and blogs, discuss trough forum and most of all they have proven able to use at will every new information and communication technology. Liberalism

focus more on the positive side and the advantages given by the interdependences and the growing interconnections caused by the development of the information society rather than focusing on the new treat and vulnerability that have emerged with it (5).

Liberalism thinkers sees technological development as a tool for society improvement and peaceful change.

In addition to the fore mention concepts, current of thought see two further element as key in the understanding of security in the digital age. On the one side, the growing partnership between private and public in service provision, and on the other, the blurring line between the civil and the military domain (6).

Because of this trend, the separation of competences, duties, jurisdictions, risks ownership and responsibility between state and non-state organisation has become increasingly thinner. Liberalism consider the threats coming from the cyber-space as a further challenge to state sovereignty caused by the wider process of globalisation. According to liberalism, the development of the world wide web as an enabler of global real-time communications, carries within it both negative and positive aspect: it is a positive force of global integration and cooperation but at the same time it facilitate terrorism, international crime and state destabilisation.

Constructivism

Let us now turn our attention to the last of the three main international relation theory consider in this work, constructivism. At the base of this current of thought, there is the notion that our society is socially constructed and as such very susceptible to change. According to constructivism, socially constructed realities, like identities and personal interest, are not static element but on the contrary, they are the result of a constant process of production. Therefore, constructivist rather than searching for the nature of society prefer to focus on exploring the forces and process that brought society to be what it is today. Looking at the different way in which constructivist consider threats help us better understand this point of view. Realist focus on the traditional conception of threat as coming from an enemy-state in the context of inter-states rivalry. Liberal thinker include non-state actor and other structural threats in the same equation. Constructivist rather than exploring what can be consider a threat focus on understanding why and how something becomes one (7). Constructivism best-known approach to this

subject is "securitization". Developed by the Copenhagen school of thought, this approach focus on how, when and with what consequences political actors decide what becomes relevant to national security. Securitization justify the use of extra-ordinary security measure like secrecy, the use of force and invasion of privacy to tackle those threats that have been included in the political agenda, hence recognised as existential threats (8). Applying this concept to cyber-security and in particular considering the aspect of responsibilities and competencies distribution in relation to threats management. The problem of attack attribution, that is the identification of the responsible of the event, becomes a problem of securitization. For example, considering an informatics incident as a cyber-crime means that the perpetrator are viewed as criminals and the event will be a matter of state police responsibility. Conversely, the same incident could be consider a case of Information Warfare, meaning that the perpetrator have been identified as an enemy-state and the responsibility to deal with the threat is in the hand of the military forces.

It is now useful to recap and synthetize the position expressed to this point. Considering the influence of non-state actors, been aware that they can rarely challenge states political, military and economic power, states remain the focal point in international relations for all three points view. The main threat to a state sovereignty, both physical and economical, come from negative actions taken by other states. It would then be very useful to explore the influence that cyber-space is having on the traditional means of international relations and conflict management between state. In this regard, it will be useful for decision maker to apply a constructivist approach in order to individuate and clearly define cyber threats as well as identifying roles, responsibilities, competence and process needed to deal with them.

Cyber-war & Cyberwarfare

Having now explored how the main theories of international relations view the development of cyber-space lets now turn to what impact this development has had on inter-states conflicts.

Contemporary industrialized societies are nowadays well aware of the development of Information Technologies (IT), their innovative potential and of their widespread adoption in almost all sectors of society. Telecommunication, media, digital finance, public infrastructure for water and energy supply, transport management and weapon system

are all element that are increasingly reliant on ITs. This give rise to a dependence that, as it is well known, represent one of the greatest vulnerability in case of a hostile attack.

The literature regarding cyber-war is vast but we can easily distinguish between two main current of thought: on the one side, those who view cyber-war as new independent conflict domain and as a national priority threat, on the other, those who tend minimize the possibility that cyber-war will manifest itself as a massive digital armageddon. I will now explore the argument from both prospective, trying define an objective approach to this issue by examining its juridical, tactical and strategic aspects.

Cyber-war

Cyber-war refer to belligerent actions carried out in the cyber-space with information and communication technologies tools. According to another definition, cyber-war refers to all military operation conducted in times of war, or crisis, in and through the cyber-space (9). Like other form of conflict, cyber-war it is aimed at influencing the enemy political and military will and capacity. All other threats coming from cyber-space and that do not reach the level of a military conflict are defined as cyber-crime, piracy and cyber-terrorism actions.

The most common and wide spread idea about cyber-war associate it to the concept of clean war. Moreover, weaker actors, through cyber-space attack that have an impact in the real world, are able to bend the will of the greatest nations without bloodshed and in a relatively cheap way. Nonetheless, this is also the most erroneous assumption about cyber-war. This is because it is impossible to imagine a conflict without kinetics attacks that gives depth and support to the cybernetic action undertaken. The approach that sees cyber-war as a clear and democratic war available to all, it is a very appealing position especially for those state and leaders that do not have the ability to invest great fund into their military forces. Following this current of thought, we find that already by the end of the 90's many supporters of this view were denouncing the coming of a new digital Pearl Harbour (10). According to this view western industrial states, which are increasingly digitalized, will collapse on their own following a large-scale cyber-attack aimed at their critical and interconnected infrastructures.

On the opposite side, we find thinkers that are referred to as cyber-war "sceptic". They reject the extreme view regarding the indi-

pended and decisive character of cyber-war as well as its comparison, in terms of feasible damage, to a conventional war. In definitive, they do believe that cyber-space has changed some characteristics of war but not its fundamental nature. The basic assumption through which they interpret cyber-war in the new strategic, political and economic context, see great wars between states as increasingly less decisive (11). They consider cyber-war as technological innovation to be included in the tradition of war, which today is not able to depart from its previous status and clearly define the new one it needs to adopt.

Behind the ambiguity regarding the definition of this concept there are the pressures from state organisations to include this concept in their sphere of interest in order to improve their prestige, hence their budget. For example if we recognise state defence organisation as having jurisdiction over this matter, while we are probably generating a conflict of competencies with other national authorities, we are also giving a military status to all cyber-space threats giving rise to critical situations which could otherwise be avoided. Therefore, in order to overcome the division between the military and civil dimension in cyberspace we can no longer apply a clear division of duty and responsibility but state organisations need to clearly identify their competencies and co-operate among each other to better deal with them.

Cyberwarfare

All the events that happen on the thin line between declared war and interference, sabotage and espionage operations, both political and economic, can be interpreted as cyber-skirmishes rather than actions of cyber-war.

If we consider all these events singularly, it could appear as if they do not have any long-term consequences. However if we consider them all together they assume a relevant strategic depth. Cyber-attacks are like seismic swarms that precede and accompany an earthquake: they are concentrated in areas of great geopolitical and economical interest, or where there are persistent inter-state rivalries.

At this point in order to make a leap forward in this subject matter we need a better definition of conflict in the cyber-age. This concept is better described with the term "cyberwarfare". This does not mean that cyber-wars do not exist and they will never happen. Nonetheless, cyber-wars surely will not happen in the way that it has been theorized by military cyber-space thinkers, hence as an independent military solu-

tion able to resolve a conflict in a clean way. Moreover, cyber-space is an element that complement the other military capabilities of a state. Thus, it will be only within an armed conflict that we will be able to observe the full cyber-capabilities potential of the major state actors. In previsions to such a conflict, state are already preparing themselves for battle (12). During peacetime, states hack each other networks and, while stealing sensible information, they hide here and there trapdoor and *logic bombs* to use in the future (13). With the term cyberwarfare, we identify all sort of actions that are similar to an act of war but that in reality can happen during peacetime. This is a term with a wide reach that adapts itself easily to the, not yet clearly understood and explored, environment of digital conflicts. Some authors, analysis cyber-warfare aspects, after having compered the diverse definitions, have been able to give a comprehensive definition of cyber-conflict (14). They argue that cyberwarfare while been mainly a conflict between states could also involve other non-state actors in a variety of ways. Following their argument, in cyberwarfare is extremely difficult to make an appropriate and precise use of force and target can be without distinction military, industrial or civil. For example by taking down a server hosting a military target of interest we may be taking down civil and industrial system hosted on the same server. In this context cyber-attack are just one of the strategic element available to a state or an organized non-state actor. As such, cyber-attack will be increasingly use in conjunction to other coercive method. In cyberspace, were faction fight in a different manner, victory or defeat are less clear than in the real world. Since in cyber-conflicts every actor bring its own code of conduct to the battlefield, it is a very chaotic environment in which is extremely difficult to apply a shared and previously agreed set of value, norm and ethical principles. Finally, identifying the responsible, the reason and intent behind a cyber-attack is a key element in establishing if it is a criminal or war act, and more importantly, it will facilitate the coordinated response of national and international cyber-security organisations.

Conclusion

In the first part of this work, we explored the main aspect of international theories regarding cyber-space. The liberal prospective has been useful to understand the process of power redistribution underpinned by the development of the information society. This point of view helped us understand how this redistribution have affected the

founding element of the state, increasing the influence and power of non-state actors in cyber-space. This trend has two main consequences on the ability of states to exercise their power and sovereignty. On the one side, when establishing the rules and norms of cyber-space governance, states will now have to bargain with non-state actors capable of influencing this process. On the other side, the security dimension of states will have to be shared with an increasing number of non-state actors and will be challenged by an equally increasing number of non-state enemies.

I have demonstrated how this situation has leads to a particular form of conflict, cyberwarfare. Furthermore, we have seen how state are militarising the cyberspace and what are the key aspects of this transformation. This situation is better described with David Rothkop concept of "Cool War". With this term, he refers to a conflict dimension, inherited by the "Cold War", were offensive actions that violate states sovereignty and defences are undertaken constantly by other states and non-state actors. Although these do not escalate to a full-scale conflict, these actions are aimed at damaging or weakening, as well as gaining a tactical advantage over, a specific enemy (15). Within a Cool War, a state actor would try to hit another state without starting a conflict, trying to make a direct conflict situation undesirable and unnecessary for the other party.

Moreover states are fascinated by the ease with which is possible to undertake different kind of low-key operations without been identified or punish. In other word, they are fascinated by the possibilities offered by new technologies, especially ITs. However, it is possible that this constant tension between states will get out of control and burst in to a real war. Nonetheless, the advantage given by this situation are without a doubt better and more appealing that what could be obtain from a real direct conflict. So far, no one has shown intention to cross the red line provoking physical damages and bloodshed.

Notes

1. J. Eriksson and G. Giacomello, *The Information Revolution, Security, and International Relations: (IR)relevant Theory?*, "International Political Science Review", 2006, Vol. 27, No. 3, pp.221–244, p.222, International Political Science Association, SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi).

2. J. M. Grieco, *Realismo e neorealismo*, in G. J. Ikenberry, V. E. Parsi (a cura di), *Teorie e metodi delle Relazioni Internazionali*, Laterza, Bari 2007, pp. 29-44.
3. J. Eriksson and G. Giacomello, *op. cit.*, p.229.
4. Ibid.
5. J. Eriksson and G. Giacomello, *op. cit.*, p 230.
6. J. Eriksson and G. Giacomello, *op. cit.*, p.231.
7. J. Eriksson and G. Giacomello, *op. cit.*, p.234.
8. Ibid
9. P. Scotto di Castelbianco, *La cyber minaccia: attori, mutamenti e sfide al sistema Paese. Il ruolo della cyber intelligence*, in U. Gori e L. S. Germani (a cura di), *Information Warfare 2011, La sfida della Cyber Intelligence al sistema Italia: dalla sicurezza delle imprese alla sicurezza nazionale*, Franco Angeli, Milano 2012, pp.7-167, p.68.
10. A. Montinaro, *L'uso di armi digitali per la paralisi delle strutture informatiche del nemico*, Istituto Superiore di Stato Maggiore Interforze, 2008, pp.1-8, p.2.
11. D. J. Betz e T. Stevens, *Cyberspace and the State*, The International Institute of Strategic Studies, Routledge, novembre 2011, p.76.
12. R. A. Clarke, *Cyber War: the next threat to national security and what to do about it*, Harpen Collins, 2010, p.31.
13. A ***logic bomb*** is a piece of code intentionally inserted into a software system that will set off a malicious function when specified conditions are met.
14. P. Cornish, D. Livingstone, D. Clemente and C. Yorke, *On Cyber Warfare*, Chatham House Report, November 2010, pp.1-38, p. 37,
<http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/109508>
15. D.Rothkopf, *The Cool War*, "Foreign Policy", 20 febbraio 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/02/20/the_cool_war_china_cyberwar?page=0,0&wp_login_redirect=0.

Bibliography

- Montinaro, *L'uso di armi digitali per la paralisi delle strutture informatiche del nemico*, Istituto Superiore di Stato Maggiore Interforze, 2008.
- D. J. Betz e T. Stevens, *Cyberspace and the State*, The International Institute of Strategic Studies, Routledge, novembre 2011, p.76.
- D. Rothkopf, *The Cool War*, "Foreign Policy", 20 febbraio 2013. {Available at: http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/02/20/the_cool_war_china_cyberwar?page=0,0&wp_login_redirect=0, Accessed: 28/10/2014}

- J. Eriksson and G. Giacomello, *The Information Revolution, Security, and International Relations: (IR)relevant Theory?*, "International Political Science Review", 2006, Vol. 27, No. 3, pp.221–244, p.222, International Political Science Association, SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi).

- J. M. Grieco, *Realismo e neorealismo*, in G. J. Ikenberry, V. E. Parsi (a cura di), *Teorie e metodi delle Relazioni Internazionali*, Laterza, Bari 2007

- P. Cornish, D. Livingstone, D. Clemente and C. Yorke, *On Cyber Warfare*, Chatham House Report, November 2010. {available at:

- <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/109508>, accessed: 26/10/2014}

- P. Scotto di Castelbianco, *La cyber minaccia: attori, mutamenti e sfide al sistema Paese. Il ruolo della cyber intelligence*, in U. Gori e L. S. Germani (a cura di), *Information Warfare 2011, La sfida della Cyber Intelligence al sistema Italia: dalla sicurezza delle imprese alla sicurezza nazionale*, Franco Angeli, Milano 2012.

- R. A. Clarke, *Cyber War: the next threat to national security and what to do about it*, Harpen Collins, 2010.

Abstract

The following work wants to explore the impact that the development of the information society has had on international relations. Moreover, this work want to explore how cyber-space influences state actions and actors, and vice versa; how international organisation and states power are protecting themselves from cyber-treats; and how this changing reality is viewed from the perspective of the main theories on international relations. Thus I will, on the one side, analyse the impact that information technology has had on the relation between state and citizen, highlighting how individual and groups are now able to utilize information technologies to better organize themselves and influence the wider public. On the other side, I will explore how state power and sovereignty are expressed and applied to cyber-space, highlighting how this new expression changes the way state conflict are conceive and fought. Moreover this work will highlight the main characteristic of cyber-warfare and explore the concept of "cool war".

Açar sözlər: *kibertəkan, informasiya cəmiyyəti, kiber-təhdid, dövlət, müharibə.*

Keywords: *cyber-space, information-society, cyber-treats, state, war.*

Ключевые слова: *киберпространство, информационно-общество, кибер-угрозы, государство, война.*

MÜASİR İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN SOSIAL ASPEKTLƏRİ: VİRTUAL FAKT

Pənahlı Nətiq

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

Artıq bu bir faktdır ki, bəşəriyyət 1950-ci illərdən etibarən özünün inkişafının yeni mərhələsinə – informasiya cəmiyyətinə qədəm qoyub. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) həyatın bütün sahələrinə sirayət etməsi ilə xarakterizə olunan informasiya cəmiyyəti özündən əvvəlki mərhələlərdən ciddi şəkildə fərqlənir. Bu fərq yeni cəmiyyətdə İKT-nin əsas infrastruktur rolunda çıxış etməsi ilə yanaşı, həm də informasiya faktorunun artan rolu ilə bağlıdır. Belə ki, yeni mühitdə informasiya inkişafın müəyyənədiçi amili hesab olunur və ölkələrin inkişaf səviyyəsi də məhz onların informasiya infrastrukturunu necə qurmalarından asılı olaraq müəyyənləşir.

Əlbəttə, dinamik sosial orqanizm kimi cəmiyyət də baş verməkdə olan dəyişikliklərdən kənar qala bilməz. Bu dəyişikliklər cəmiyyətdə mövcud olan bütün sosial institutlara, qrup, birlik və təşkilatlara, sosial struktur və stratifikasiyaya, bütövlükdə sosial sistemə və sosial münasibətlərə təsir edir, onlara yeni məzmun yükləyir. İKT-nin insanların həyatına nüfuz etməsi nəticəsində sosioloqlara tam şəkildə aydın olan və bütün sosial proseslərin baş verdiyi sosial məkana paralel şəkildə yeni bir məkan – virtual məkan formalaşır və bu məkanların bir-birlərinə qarşılıqlı təsiri özünü göstərir. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, bu qarşılıqlı təsir getdikcə daha da dərinləşir. Bu baxımdan virtual məkanın sosial məkana müdaxilə imkanlarının tədqiq olunması və mümkün risk və təhlükələrin analiz edilməsi vacib məsələ kimi qarşımızda dayanır.

Bu məqamda fransız sosioloq Emil Dürkheymin ənənəvi cəmiyyətlər üçün irəli sürdüyü və əsaslandırıdığı “sosial fakt” anlayışından çıxış edərək, “virtual fakt” anlayışını ortaya atmaq mümkündür. Ənənəvi sosial reallığın sosial faktların məcmusundan ibarət olduğunu hesab edən E. Dürkheymin sosial fakt dedikdə “kəskin şəkildə müəyyən olan və ya müəyyən olmayan, lakin fərdə xarici təsir göstərə bilən və eyni zamanda özünün fərdi təzahürlərindən asılı olmadan öz xüsusi

mövcudluğuna malik olan istənilən fəaliyyət obrazını" nəzərdə tuturdusa [3, 82], eləcə də virtual mühitin özünəməxsus reallıqları da insanları təsir altında saxlamaq gücünə malikdir. Yəni insan internet vasitəsilə virtual mühitə daxil olur. Bu mühitin də özünəməxsus qayda və normaları var. Bu faktorlar internet istifadəçisindən asılı olmadan mövcuddur və fərd virtual mühitdə bu faktorların təsiri ilə fəaliyyət göstərir. Maraqlıdır ki, bu təsir imkanları sürətlə genişlənməkdədir. Ancaq virtual mühitin ənənəvi sosial mühitdən bir fərqi ondan ibarətdir ki, onun hüquqi qanunlarla tənzimlənməsi çətindir, bəzi hallarda isə mümkünsüzdür. Bu da, öz növbəsində, cəmiyyəti narahat edən bəzi sosial fəsadların qarşısının alınmasını çətinləşdirir.

Müasir texnologiyalardan istifadə etməklə təqdim olunan xidmətlər sayəsində virtual ünsiyyət canlı ünsiyyətin yerini tutmağa başlayır, insanlar arasındakı münasibətlər soyuyur, cəmiyyətdə sosial aktivlik zəifləyir, özünəqapanma halları çoxalır, insanları bir-birinə bağlayan gözəgörünməz sosial tellər qırılır, insanların duyğuları "robotlaşır" və bütövlükdə cəmiyyətin siması dəyişir. Azərbaycanlı tədqiqatçı Ziba Ağayeva da İKT-nin geniş yayılmasının humanitar sferada, insan həyatında təhlükəli sosial-mədəni nəticələr doğurduğunu qeyd edərək, bunun ilk baxışdan daha az nəzərə çarpdığını, lakin perspektivləri baxımından daha dərin və uzunmüddətli olduğunu vurğulamışdır [2, 59].

Türkiyəli araşdırmaçı Sadıq Günəş "İnformasiya cəmiyyətinin bütələri" adlı kitabında dünyada baş verən qlobal dəyişikliklərin insanların həyat və düşüncə tərzinə də ciddi şəkildə təsir göstərdiyini qeyd etmişdir: "İstehsal və istehlak tərzlərimiz dəyişdi; qidalanma və geyim tərzlərimiz dəyişdi; təhsil, səhiyyə, nəqliyyat, mədəniyyət, sənət, ədəbiyyat, ailə, iqtisadiyyat dəyişdi. Bütün bunlardan əlavə, düşüncə və qavrama tərzlərimiz dəyişdi. Ən əsası da məhz budur... Bir tərəfdən gülüb əylənərkən, rahatlıqdan zövq alarkən, digər tərəfdən, sürətlə yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşdik" [5, 8].

Əslində, insanların düşüncə və davranışlarında baş verən dəyişikliklərin sürəti informasiyanın yayılma və mənimsənmə sürətindən asılıdır. Yəni İKT-nin infrastrukturunu genişləndikcə və keyfiyyəti artıqca informasiyanın əhatə dairəsi də genişlənilir və onun yayılma sürəti artır. İnsanlar da qəbul etdikləri informasiyaların təsirinə düşərək öz dünyagörüşlərində müəyyən redaktələr etmək ehtiyacı hiss edirlər. Bu

da bir çox hallarda insanların öz həyat tərzlərini dəyişdirmələri ilə nəticələnir. Əlbəttə, bu təsir insanların savadlarından, mühafizəkar olub-olmamalarından, illərlə formalaşmış vərdişlərindən və digər faktorlardan asılı olaraq, az və ya çox ola bilər. Ancaq təcrübə də onu göstərir ki, mühit insana təsir edir.

İKT-nin bütün dünyanı əhatə etdiyi və informasiya şəbəkələrinin qloballaşdığı bir dövrdə Rusiya tədqiqatçısı, akademik Nikita Moiseyev çox önəmli bir məqama diqqətləri yönəldir. "Təsəvvür edin ki, artıq yaradılmış və hər gün daha da güclənən nəhəng informasiya sistemi günlərin bir günü həyatdan bezmiş, hər şeyə biganə olan bir neçə insanın əlinə keçə bilər. Bunun nəticələrini göz önünə gətirmək çətin deyil. Bu, milyardlarla insanın hansısa yeni elektron oyun oynamaq, şablon hərəkətlər etmək vərdişindən irəli gələn, hər şeyə növbəti əyləncə kimi baxaraq, dəyərlər anlayışını unudan bir qrupun girovuna çevrilməsi deməkdir. Belə vəziyyətdə bəşəriyyətin qlobal zombiləşməsi baş verə bilər. Bu, ən geniş informasiya totalitarizmi – bəşəriyyətə məlum olan totalitarizm növlərindən ən dəhşətli olacaq. Bu, özünə-məxsus intellektual soyqırımı olacaq" [6, 85]. Bugünkü vəziyyəti, xüsusilə də sosial şəbəkələrin yüz milyonlara insanı öz ətrafında birləşdirməsi faktını gördükdə Moiseyevin narahatlığının əsassız olmadığı anlaşılır və bu reallıq ümumilikdə informasiya təhlükəsizliyi məsələsini aktuallaşdırır. Əlbəttə, ölkə miqyasında informasiya təhlükəsizliyinin əsas təminatçısı dövlətdir. Bundan başqa, qlobal informasiya təhlükəsizliyi məsələsi olduqca ciddi problem kimi qarşımızda dayanmaqdadır ki, bu məqamda beynəlxalq əməkdaşlıq vəziyyətdən yeganə çıxış yolu kimi özünü göstərir. Ancaq informasiya ilə gələn təhlükədən maksimum dərəcədə yayınmağın daha əlçatan yolları da mövcuddur. Bu da insanda informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. İnformasiya cəmiyyəti şəraitində belə bir mədəniyyətin formalaşdırılması təxirəsalınmaz bir zərurətdir. Çünki insan məhz informasiya mədəniyyətinin verdiyi xüsusi qabiliyyət sayəsində özü və cəmiyyət üçün faydalı və ya zərərli olanı bir-birindən seçə, eyni zamanda yeni cəmiyyətdə layiqli mövqə tuta bilər. Bəs informasiya mədəniyyəti nə deməkdir? Rus mütəxəssis və alim E.L.Semenyuka görə, informasiya mədəniyyəti insan mədəniyyətinin informasiya komponentidir [7]. Yəni informasiya mədəniyyəti insanın ümumi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Eyni zamanda ümumi mədəniyyətin digər komponentlərinin formalaş-

masının müəyyən dərəcədə informasiya mədəniyyətinin səviyyəsindən asılıdır. Yüksək informasiya mədəniyyəti insana istənilən növ informasiya ilə işləmək, həm gündəlik həyatda, həm də peşəkar fəaliyyətində bu informasiyadan səmərəli istifadə etmək imkanı verir. Amerikalı tədqiqatçı Daniel Bell isə məsələyə bir qədər geniş aspektdən yanaşır və "cəmiyyətin mədəniyyəti" anlayışından istifadə edir. O, "cəmiyyətin mədəniyyəti" anlayışına həmin toplumun dini inanclar və sosial tələbatlar sistemini, adət-ənənələrini, müəyyən qədər qəlibləşmiş düşüncə və davranış tərzlərini daxil etmişdir. D. Bellin fikrincə, elm və texnologiya daima inkişafda olduğu üçün həmin cəmiyyət də tam mənada olmasa da, öz keçmişindən müəyyən qədər qopur və nəticədə müasirləşir [8, 188]. Əslində burada D. Bell insanın fərdin mədəniyyətinin cəmiyyətin ümumi mədəniyyətindən bu və ya digər dərəcədə əxz olunaraq formalaşdığını bildirmişdir ki, bu da, fikrimizcə, yanlış yanaşma deyil. Yəni yeniliklərə adaptasiya həm insanın, həm də cəmiyyətin ümumi hazırlıq səviyyəsindən və mədəniyyətindən birbaşa asılıdır. Əgər cəmiyyətin sosial infrastrukturunu yenilikləri qəbul etməyə və mənimsəməyə hazırdırsa, o zaman həmin cəmiyyət də dəyişməyə, inkişaf etməyə meyilli olacaqdır. Burada söhbət qarşılıqlı təsirdən gedir. Yəni əvvəlcə, cəmiyyət yenilikləri qəbul edir, daha sonra həmin yeniliklər cəmiyyəti müəyyən istiqamətə yönəldir. Müasir texnologiyaların cəmiyyət tərəfindən "həzm olunması" və cəmiyyətin yeniliklərə sosial adaptasiya imkanları da bu aspektdən qiymətləndirilməlidir. Yəni yeni texnologiyaları idxal etməklə problem həll olunmur. Gərək cəmiyyət bu yeniliklərə hazır olsun, insanlarda yeni texnologiyalarla işləmək mədəniyyəti formalaşsın. Bəzən cəmiyyətdə yeniliklərə qarşı sosial müqavimət də özünü göstərir. Sosial müqavimətin səbəbləri bəzən yuxarıda sadalanmış amillərlə bağlı olsa da, bəzən sosial statusun itirilməsi və gəlirdən məhrum olma qorxusu da bu məsələdə ciddi rol oynayır.

Azərbaycanlı alim Rasim Əliquliyevin fikrincə isə, informasiya mədəniyyətinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir: informasiya tələbatını müəyyənləşdirmək bacarığı; müxtəlif mənbələrdən informasiyanın axtarılıb tapılması; informasiyaların arasından əsas və ikinci dərəcəli informasiyaların seçilməsi; toplanmış informasiyanı strukturlaşdırmaq, sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək və emal edərək yeni informasiya yaratmaq bacarığı; informasiya ilə işləyərkən onun məxfiliyinin qorunması, tamlığının, əlyətərliliyinin təmin olunması, hüquqi və etik

normalara əməl olunması; əldə edilən informasiyadan öz fəaliyyətində istifadə etmək bacarığı; informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı; informasiya ilə məqsədyönlü şəkildə işləmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının imkanları barədə bilgilərə malik olmaq və ondan istifadə etmək [1].

Aydındır ki, bəşəriyyətin istənilən inkişaf mərhələsinin mərkəzində insan amili dayanır. Hər bir mərhələnin digəri ilə əvəz olunması insanların fəaliyyəti və onların meydana gətirdikləri yeniliklərlə birbaşa bağlıdır. Bununla belə, insanların əqli inkişafı nəticəsində ortaya çıxan yeniliklər insanlara təsirsiz qalmır. Hətta bu təsir öz dairəsini genişləndirərək, insanların şəxsi həyatından tutmuş, bütövlükdə cəmiyyətin bütün davranış tərzlərini bu və ya digər dərəcədə ya dəyişdirir, ya da təkmilləşdirir. Nəticədə cəmiyyət dəyişir və yeni qayda-qanunların, eləcə də vərdişlərin diqtəsi ilə yaşamağa başlayır. Belə ki, yeni şəraitə ayaq uydurmayan insan cəmiyyətdən təcrid olunur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, insanlar mahiyyət etibarilə yeniliyə meyillidirlər. Dünyada müsbətə doğru baş verən bütün yeniliklərin meydana gəlməsi də məhz bu meyillilikdən irəli gəlir.

İnformasiya cəmiyyəti hər bir fərdin hüquqlarına hörmətlə yanaşmağa əsaslanır. Bu baxımdan yeni cəmiyyətdə hüququn üstünlüyü və şəffaflıq əsas şərtlərdəndir. Təsadüfi deyil ki, informasiya cəmiyyətinin etik kodekslərindən biri də ədalətin, insan şəxsiyyətinin dəyəri və qürurunun gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, Elvin Tofflerin dediyi kimi "üçüncü dalğa" kimi gələn informasiya (4, 32) bir tərəfdən həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilmiş, digər tərəfdən isə sosial-ictimai həyatın inkişafının əvəzedilməz və zəruri amili halına gəlmişdir. Bunun nəticəsidir ki, indi həyatı İKT-siz, yəni internetsiz, elektron poçtsuz, telefonsuz, kompütersiz və eləcə də digər texnoloji avadanlıqlarsız təsəvvür etmək olduqca çətindir. Bütün bunlar insana və onun davranışlarına, eləcə də insanlararası münasibətlərə, başqa sözlə desək, sosial auraya ciddi şəkildə təsir göstərir. Eyni zamanda insanlar arasında formalaşmış qlobal ünsiyyət məkanı yeni obyektiv sosial gerçəklikləri – virtual faktlar toplusunu ortaya çıxarır. Bu isə o deməkdir ki, informasiya cəmiyyətinin sosioloji aspektlərinin, xüsusilə də İKT-nin təsiri ilə dəyişən insan davranışlarının araşdırılması ciddi bir məsələ kimi qarşımızda dayanır.

Ədəbiyyat

1. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri və həlli yolları // Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2008, №1. s. 137.
2. Ağayeva Z. Qlobal informasiya cəmiyyətinin yeni antropoloji reallığı // "Elmi əsərlər" beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal (AMEA FSHİ), Bakı, 2011, №2(17), s. 56-61.
3. Qolenkova Z.T., Akuliç M.M., Kuznetsov V.N. Ümumi sosiologiya. (İzzət Rüstəmovun tərcüməsində) Bakı: Diplomatıya, 2007, 494 s.
4. Toffler A. Üçüncü dalğa. İstanbul: Altın kitablar, 1998, 496 s.
5. Güneş S. Enformasyon Toplumunun Putları. Ankara: Hece Yayınları, 2006, 216 s.
6. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума. М, «МН ЭПУ», 1998.
7. Семенюк Э.Л. Информационная культура общества и прогресс информатики. НТИ.: Сер.1. 1994. №7.
8. Bell D. The Coming of the Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Book, 1973, 507 p.

Xülasə

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) həyatın bütün sahələrinə nüfuz etdiyi yeni şəraitdə – informasiya cəmiyyətində sosial reallıqlar dəyişməkdədir. Başqa sözlə desək, ənənəvi sosial mühitə paralel şəkildə virtual mühit formalaşmaqdadır. Virtual mühitin də özünəməxsus norma və qaydaları var və bu qaydalar insanların sosial davranışlarına təsir göstərir. Ümumilikdə isə həyatımızda baş verən dəyişikliklər informasiyanın artan rolu ilə əlaqədardır. Bu məqalədə informasiya cəmiyyətinin sosial aspektləri, informasiyanın təsiri ilə dəyişən sosial reallıq, eləcə də yeni şəraitdə insan faktoru və informasiya cəmiyyətində insanın üzləşdiyi sosial problemlər, həmçinin informasiya ilə gələn təhlükələr öz əksini tapmışdır.

Social aspects of modern information society: virtual fact

(Natig Panahli)

Abstract

Today – in the information society information and communication technologies (ICT) affect all areas of life. As a result of this process social realities are changing. In other words, virtual environment is being occurred parallel to traditional social environment. There are specific norms and rules of virtual environment and these rules affect people's social behavior. In general,

changes in our lives are connected with the increasing role of information. Social aspects of information society, social reality changing with the effect of information, human factor in today's conditions, confronted social problems, also threats coming with information are the subjects of this article.

Социальные аспекты современного информационного общества: виртуальный факт

(Панахлы Н.)

Резюме

С того момента, как информация и коммуникационные технологии проникли во все сферы нашей жизни – социальные реальности в информационном обществе продолжают меняться. Иными словами, параллельно традиционной социальной среде развивается и виртуальная. Виртуальной среде присуще своеобразные нормы и правила, которые влияют на социальное поведение людей. В целом, изменения в нашей жизни связаны с растущим влиянием информации. В этой статье рассмотрены такие темы, как социальные аспекты информационного общества, социальные реалии, измененные под влиянием информации, а так же, человеческий фактор в новых условиях и проблемы, с которыми столкнулся человек в информационном обществе, в том числе и опасности, которые могут возникнуть с информацией.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, informasiya, virtual mühit, virtual fakt, informasiya təhlükəsizliyi

Keywords: information society, information and communication technologies, information, virtual environment, virtual fact, safety of information.

Ключевые слова: информационное общество, информация и коммуникационные технологии, информация, виртуальная среда, виртуальный факт, безопасность информации

AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİNİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Tahirli Oğuztoğrul

Bakı Avrasiya Universiteti

Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhədində və qoşunların təmas xəttində ilboyu müşahidə olunan gərginlik cəlb olunduğumuz münaqişənin real vəziyyəti və həlli perspektivləri ilə bağlı dərin elmi-analitik təhlillərin aparılmasını, bu prosesdə geopolitik vəziyyətin, dünyada güc balansının köklü olaraq nəzərə alınmasını, atılması mümkün olan diplomatik və hərbi-siyasi addımların dəqiq hesablanmasını, xüsusilə informasiya təhlükəsizliyi sahəsində mövcud durumun əlahiddə olaraq qiymətləndirilməsini zərurətə çevirmişdir. "İnformasiya əsri" kimi qəyərləndirilən XXI yüzillikdə sonuncu amilin xüsusi çəkiyə malik olduğu danılmaz həqiqətdir. Digər həqiqət isə ondan ibarətdir ki, müasir münaqişə və müharibələrdə ilkin zəfər meydanı kimi "hərbi cəbhə" deyil, "informasiya cəbhəsi" çıxış edir. İkincidə qalib gələn elə birincidə də "zəfər çələngi" nə yiyələnir. Bu, artıq müasir dünyamızın təkzib-edilməz aksiomuna çevrilmişdir. Bu baxımdan alman politoloji fikrinin daşıyıcılarının aşağıdakı mühakiməsi kifayət qədər məntiqli və ibrətamizdir: "Vacib informasiyaya malik olmaq hakimiyyətə malik olmaq deməkdir. Vacib informasiyanı qeyri-vacib informasiyadan ayırmağı bacarmaq ikiqat hakimiyyətə malik olmaq deməkdir. Vacib informasiyanı yaymaq və ya yaymamaq qabiliyyəti isə üçqat hakimiyyətə malik olmaq deməkdir."¹⁴ Deməli, istənilən situasiyanın, xüsusilə də hərbi münaqişə vəziyyətinin qalibi statusuna yüksəlmək üçün informasiya məkanında son dərəcə tədbirli, çevik, ağıllı, məsuliyyətli və peşəkar olmaq lazımdır.

Elə bu məntiqə söykənərək qeyd edək ki, Ermənistanın Azərbaycanla dövlət sərhədində və qoşunların təmas xəttində törətdiyi hərbi insidentlər bir tərəfdən Azərbaycan Ordusunun qüdrətini və sarsılmaz döyüş ruhunu, erməni ordusunun isə acizliyini və zəifliyini nümayiş etdirsə də, digər tərəfdən həmin hadisələr fonunda ölkəmizin informa-

¹⁴ Xalq qəzeti, 23 sentyabr 2014.

siya təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində maksimum diqqətli olmalıyıq reallığını da üzə çıxardı. Heç şübhəsiz, ərazi bütövlüyümüzün bərpası bütün istiqamətlərdə, o cümlədən informasiya cəbhəsində güclü olmağımızdan son dərəcə asılıdır.

“Kontaktsiz müharibə” adlandırılan informasiya müharibəsi təkcə Azərbaycan-Ermənistan mətbuatında, sosial şəbəkələrdə, internet saytlarında qarşılıqlı söz savaşı olaraq deyil, ümumiyyətlə, bütün dünya mediasında aparılır. Məsələn, son vaxtlar nüfuzlu Qərb nəşrləri tez-tez Qarabağ mövzusunda müraciət edir. Bir çox hallarda erməni diasporunun sifarişini yerinə yetirən xarici jurnalistlər Azərbaycanın işğal altındakı ərazilərinə səfərlər edərək erməni separatçılarını təbliğ edən yazılar hazırlayırlar. Azərbaycan XİN bu cür yazıların müəlliflərini “qara siyahı”ya daxil edir. Bir çox hallarda XİN-nin bu tədbiri xarici KİV-ləri Qarabağ mövzusunda yenidən müraciət edib əsl həqiqətlərin nədən ibarət olduğunu yazmağa məcbur edir. Ümumiyyətlə, danışıqların heç bir nəticə vermədiyi və Ermənistanın münaqişə ətrafında status-kvonu mümkün qədər çox saxlayıb işğalı möhkəmləndirmək söylərini davam etdirdiyi bir vaxtda xarici mediada, xüsusən ingilisdilli mediada Qarabağa dair informasiya savaşı da qızışır. Əgər əvvəllər Azərbaycan erməni təcavüzü barədə reallıqları xarici auditoriyaya çatdırmaqda zəif görünürdüsə, son illər bu sahədə vəziyyət dəyişməkdədir. “The Economist”in 2011-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında Qarabağa bir-birinin ardınca iki sayında diqqət ayırması Qərb ictimaiyyətinin getdikcə təhlükəli xarakter alan bu münaqişədən narahatlığının göstəricisidir.¹⁵ Qeyd edək ki, nəşr öz yazılarında neytral mövqedən çıxış etsə də əsasən münaqişənin tarixçəsi və nəticələri barədə obyektiv yazıb.

Nəşrin oktyabrın 28-də çıxan sayında yer alan “Buzlaşan münaqişə” başlıqlı yazıda¹⁶ deyilir ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında – 90-cı illərin əvvəllərində ermənilərlə azərbaycanlılar arasında Dağlıq Qarabağ regionu uğrunda münaqişə barədə dünya mediasının xəbərində tez-tez eşitmək olardı.

“Bu döyüşlərdə minlərlə ölənlər oldu, yüz minlərlə insan evlərindən qovuldu, etnik təmizləmə həyata keçirildi. Dağlıq Qarabağ Azərbaycan

¹⁵ Yeni Müsavat, 14 noyabr 2011.

¹⁶ The Economist, 28 oktyabr 2011.

ərazisi daxilində əsasən ermənilərin yaşadığı bölgədir. Sovet dövründə muxtariyyətə malik olub. 1991-ci ilin sentyabrında müstəqilliyini elan edib. Müharibə nəticəsində ermənilər ikiqat artıq ərazi ələ keçirdilər, problem isə indiyə qədər həll edilməyib”, – deyə qəzet yazır.

“The Economist” qeyd edir ki, 18 il əvvəl Dağlıq Qarabağ münaqişəsi “dondurulmuş münaqişə” adını aldı. Qafqazın hüduudlarından kənarlarda olan bir çox insanlar üçün bu münaqişə unudulub. Dağlıq Qarabağda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmayıb: “Müharibədən əvvəl azərbaycanlı şəhəri olan, ancaq Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin tərkibinə daxil olmayan Ağdam indi xarabalıqlara çevrilib. Bununla belə, rayonun təmas xəttinə yaxın əraziləri boyu bəzi bərpa işləri görülüb”.

Britaniya nəşri qeyd edir ki, Dağlıq Qarabağın “müstəqilliyini” heç Ermənistan da tanımır. Bununla belə, nəşr bölgədə “fəaliyyət qabiliyyətinə malik dövlətin olduğunu” da iddia edir. Bildirilir ki, illərdir münaqişənin həllinə nail olmaq üçün sülh danışıqları gedir, ancaq heç nəyə nail olunmayıb. Dağlıq Qarabağ erməniləri “öz dövlətlərində” yaşamaq istəyirlər, azərbaycanlı qaçqınlar isə evlərinə qayıtmağa can atırlar. “Münaqişə Cənubi Qafqaz ölkələrində iqtisadi əməkdaşlığa və inkişafa da mane olur. Lakin qərblilər bunu öz riskləri ilə müqayisədə unudurlar. 2005-ci ildə istifadəyə verilən Bakı-Tiflis-Ceyhan neft kəməri Azərbaycan neftini Türkiyənin Ceyhan limanına nəql edir, kəmərin cəbhə xəttinin yaxınlığından keçir. Əgər yeni münaqişə başlasa, kəmərin raket zərbələrinə məruz qalması riski yarana bilər”, – deyə qəzet yazıb.

“The Economist”in noyabrın 12-də dərc edilmiş sayında da¹⁷ Qarabağdan yazılıb. Nəşrin əməkdaşı bu dəfə işğal altında olan Şuşada və Xankəndində gördükləri haqda yazır. Britaniyalı jurnalist Şuşada açılan yeni otelin sahibi, əslən Livandan olan erməni Mayk Ağacanyanın fikirlərinə yer verir. Erməni deyir ki, gələcək işləri yaxşı olacaq, otelində bütün yerlər dolacaq. Bildirilir ki, Qarabağa turist kimi gələnlər əsasən erməni diasporunun üzvləridir; onlar Birləşmiş Ştatlardan, Kanadadan, Fransadan, Rusiyadan, Livandan və İrandan gəlirlər: “1988-ci ildə Şuşa gözəl mənzərəyə malik, dağların zirvəsində yerləşən yaraşığı şəhər idi, orada 15 minə yaxın əhali yaşayırdı. İndi müharibədən sonrakı xarabalıqların arasında 4 minə qədər erməni

¹⁷ The Economist, 12 noyabr 2011.

məskunlaşıb. Dağlıq Qarabağ haqqında tez-tez "dondurulmuş münəqışə" ifadəsini işlədirlər, lakin 2008-ci ildə Rusiya ilə Gürcüstan arasında baş verənlər göstərdi ki, bu cür münəqışələrin buzu tez bir zamanda əriyə bilər. 1994-cü ildə atəşkəs barədə razılaşma əldə ediləndə ermənilər nəzarətlərindəki ərazilərin ölçüsünü ikiqat artırmışdı və Ermənistan quru dəhlizi əldə etmişdi. O vaxta qədər 1 milyona yaxın azərbaycanlı Dağlıq Qarabağdan və ona bitişik rayonlardan qaçqın düşüb. Vaxtilə azərbaycanlıların yaşadıkları şəhərlər indi xarabalıqlara çevrilib".

Lakin Britaniya mediasının Qarabağ münəqışəsinə yanaşması nisbətən obyektiv olsa da, erməni lobbisinin təsirinin güclü olduğu Fransa KİV-ləri haqda bunları demək olmaz. Məsələn, 2011-ci ilin noyabr ayında Fransanın "Le Monde" qəzeti qədim Azərbaycan şəhəri olan Şuşa barəsində başdan-başa yalan, erməni uydurmalarından ibarət yazı dərc etmişdi və həmin yazıda¹⁸ Şuşanı "erməni şəhəri" kimi təsvir etmişdi.

Dağlıq Qarabağ həqiqətlərinin Fransa mətbuatında qəsdən təhrif edilməsi dəfələrlə baş verib. Elə cəmi bir neçə gün öncə Fransanın nüfuzlu "Ekip" qəzetinin Avropaya öz baxımlı oyunu və uğurlu nəticələriylə səs salmış "Qarabağ" futbol klubumuzu Ermənistan komandası kimi təqdim etməsini misal çəkə bilərik.¹⁹ Hadisəyə yalnız Bakıda dərc edilən "Futbol+" qəzetinin jurnalistləri qarışandan və Azərbaycanın Fransadakı səfirliyi "Ekip" in redaksiya heyətinə etirazını bildirdikdən sonra qəzet öz səhvini düzəltdi.

İnformasiya savaşının ən aktiv şəkildə gətirdiyi məkanların daha bir növünə sosial şəbəkələr – facebook, twitter, google+ və s. misal çəkmək olar. Bu sosial şəbəkələrdən, müxtəlif ünsiyyət proqramlarından, portallardan, wikipedia kimi çoxdilli, redaktəyə açıq beynəlxalq internet ensiklopediyasından və digər internet resurslarından əsasən gənclər istifadə etdiyi üçün düşmən tərəfin heç bir tərribatına uymadan soyuq-qanlı şəkildə, savadlı və güclü dəlillərlə, dəqiq mənbələrə söykənmiş faktlarla dövlətimizin və xalqımızın beynəlxalq aləmdəki maraqları ən yüksək şəkildə qorunmalıdır.

¹⁸ Le Monde, 13 noyabr 2011.

¹⁹ L'Equipe, 6 noyabr 2014.

Some aspects of information war between Armenia and Azerbaijan*(Tahirli O.)***Abstract**

This article highlights the most important issues of information security in the XXI century which is considered to be the Century of Information. The author touches some aspects of the information war between Azerbaijan and Armenia as well as bringing samples from the latest Great Britain and France press about Nagorno Karabakh conflict.

**Некоторые аспекты информационной войны между
Азербайджаном и Арменией***(Тагирли О.)***Резюме**

В статье говорится о том, что информационная безопасность является одной из наиважнейших проблем в XXI веке, оценивающийся как «веком информации». Автор, анализирующий некоторые аспекты информационной войны между Азербайджаном и Арменией, ссылается также и на статьи о Нагорно-Карабахском конфликте, напечатанных в великобританской и французской печати.

Açar sözlər: *Qarabağ münaqişəsi, mass-media, informasiya müharibəsi, xarici mətbuat, sosial şəbəkələr*

Keywords: *Karabakh conflict, Mass Media, information war, foreign press, social networks.*

Ключевые слова: *Карабахский конфликт, СМИ, информационная война, зарубежная пресса, социальные сети.*

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MEDIADA TƏHLÜKƏSİZLİK ANLAYIŞI

Sayılov Qalib

Bakı Avrasiya Universiteti

Qlobal informasiya dövründə hər bir milli mədəniyyət, qarşılıqlı əlaqələrin qurulması dünya informasiya sisteminə interqrasiyası ilə yanaşı ənənəvi mədəniyyətini, etnomədəni resurslarını qoruması da vacib şərtidir. İnformasiya resursları inkişaf etdikcə dünya kürəsəlləşir, kiçilir. Çeşidli və polikültüroloji mədəniyyətlər stereotiplərdən çıxır, yeni düzəndə sərgilənir.

Mədəniyyətin palitrası müxtəlif ünsiyyətlər vasitəsilə ortama gəlir. Dünyanı idarə edən informasiya da özlüyündə dialoqdur. Doğru ifadədir ki, dialoq ünsiyyətin bir növüdür. Bu gün media danışq və mükəlimə fəaliyyəti olub, mütərəqqi ünsiyyət və anlaşıma formasıdır; elm, bilik metodlarından biri, şüur və mədəniyyət metodudur, təbliğ və təşviqatda vasitədir. Sıralanan fəaliyyət istiqamətləri müasir mətbuatın prioritetlərindəndir. Qeyd etdiyimiz kimi, müasir cəmiyyəti yönəldən, hədəfləri müəyyənləşdirən, şüura ən çox təsir edən vasitə mətbuatdır (1).

Qlobal problemlərin həllində KİV-in rolu müstəsnaadır. Zamanın çağırışına adevkat cavabların tapılmasında onun qarşısında konkret vəzifələri durur.

Qlobal problemlərin həllində jurnalistikanın iştirakının əsas istiqamətləri, onun səmərəli iştirakını təmin edən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin hər birinin bu problemlərin işıqlandırılmasında özünəməxsusluğu – ümumi və fərqli cəhətləri var.

Qlobal problemlər mövzusunda olan materiallara xüsusi tələblər qoyulur. Jurnalistin bəhs etdiyi problemə ən azı sahə mütəxəssisi səviyyəsində bələd olmasının zəruriliyi, şərhlərin və təhlilərin elmiliyi, sadəliyi, oxucu auditoriyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alması və s. şərtlərin araşdırılması, bu xüsusiyyətlərin, xüsusilə də jurnalistika fakültələrində təhsil alan tələbələr tərəfindən mənimsənməsi, həmçinin tələbə jurnalistlərin qlobal problemlərin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının forma və metodları ilə tanış olmaları olduqca əhəmiyyətlidir (2).

Belə bir məqamda inkişaf etmiş, sivil cəmiyyətlərdə media təhlükəsizliyi sindromu ortaya qoyulur, mediada ideoloji strategiya müəyyənləşir. Nəyin xeyirli, nəyin zərərli olması peşəkar ekspertlər tərəfindən təhlil edilməlidir. Millətin, dövlətin təhdid olunması ilkin olaraq informasiya vasitəsilə başlanır. Belə olan anda, milli mətbuat bu təhdidlərə qarşı adekvat olmalıdır. Daha düzgün prinsip isə ola biləcək hər hansı neqativləri əvvəlcədən müəyyənləşdirən mexanizm işlənməlidir ki, hadisələrin ardınca deyil, onları idarə edən mətbuatı formalaşdırılsın. Azərbaycan müharibə şəraitində yaşayır. Hər an əleyhimizə düşmən düşərgəsindən, eləcə də maraqlı tərəflərdən istənilən dezinformasiya işlənə bilər, necə ki işlənir. Cox təssüflər olsun ki, bu gün Azərbaycan mətbuatında düşməyə və hər hansı təhdidə qarşı strateji lahiyələr buludlu qış səmasındakı günəşin şüalarını xatırladır. Əksinə düşmən dəyirmanına su tökən lahiyələr nəzərə çarpacaq dərəcədədir, qəzetlər və 99% şou verlişlər fikrimizə əyani subutdur.

Müasir jurnalistika mənsuqları dünyada gedən qlobalizasiyanın problemlərini, onların yaranma səbəblərini, cəmiyyətə təsirini dərinləndirib analiz etmək qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Bu kontekstdə milli ideoloji-strategiyanın nəzəri konseptual formulları tətbiq olunmalıdır.

Mətbuatda Təhlükəsizlik metodlarını təsbit etmək üçün:

- İnformasiyanı obyektiv-elmi müstəvidə dəyərləndirmək;
- nifrəti zehinlərdən silib atmaq;
- milli təəssübkeşliyi təbliğ etmək;
- müsbət əlaqələr qurmaq;
- qərəzli böhtanlardan çəkinmək;
- erməni genasidini unutmamaq;
- mədəniyyətlərin toqquşmasına, etnik düşmənçiliyə çağıranlara qarşı mübarizə.

Yuxarıda sadalanan vəzifələrdən KİV tərəfindən yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə jurnalistika və pablik rileyşnz ixtisası və s. sahə ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr, KİV işçiləri – jurnalistlər özləri qlobal problemlərlə, onların mahiyyəti, tarixi, yaranma səbəbləri və amilləri, həlli yolları və s. dərinləndirib tanış olmalı, onları dərk etməlidirlər. Bu zaman milli pasionarlığın problemlərinin eyni zamanda dəyərlər sistemindəki dəyişikliklərin təhlil və müqayisə yolu ilə izlənilməsi və nəzərdən keçirilməsi müəyyən elmi və nəzəri nəticələrin əldə olunmasına, əsasən də mətbuatın qeyd olunan mərhələdə müsbət nə-

ticələr əldə etməsinə şərait və imkandan maksimum istifadə olunmalıdır. Kürəsəl və yörösəl analitik büroların verdikləri hesabatların və toplusmlardakı mövcud sosial proseslərin monitorinqlərinin nəticələrinin mətbuata tətbiqi, onun daxili və xarici qanunauyğunluqları prizmasından öyrənilməsi də bir fəaliyyət sahəsi kimi həm mətbuat üçün, həm də bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyinin təmin olunması üçün faydalı ola bilər.

Mətbuatın fəaliyyəti birbaşa mövcud sosial mühütlə bağlıdır. Çünki KİV mənsubu prinsiplərini konkret cəmiyyətdə, konkret ictimai sferada gerçəkləşdirə bilər. O, cəmiyyətdə gedən prosesləri dərindən izləməli, informasiyanı yaymaqda ehtiyatlı olmalıdır. Əgər onun istehsal etdiyi informasiyanın xeyrindən çox zərəri olarsa burada heç bir təhlükəsizlikdən söhbət gedə bilməz. Bu baxımdan ABŞ kiçim mütəxəssisi Reks Xarlounun apardığı 472 eksperimentin 30 faizinin dezinformasiya olduğu müztəlif cəmiyyətlərdə böyük problemlərin yarandığına işarədir. İnformasiya təhlükəsizliyi anlayışında Sem Blek də Amerikalı həmkarı ilə eyni fikirdədir. Rus tədqiqatçısı A.Zverintsev mediada düzgünlük və təhlükəsizliyin dörd prinsipini təsnif edir:

3. Praqmatizim (öz müştərisinə və öz təşkilatına xidmət)
4. Konservatizim (yüksək təbəqənin maraqlarını müdafiə etmək)
5. Neytrallıq (hamıya yardımçı olmaq, necə ki, həkim hamını müalicə edir)
6. İdeallıq (bütün sferalarda vicdanlı xidmət) (3)

Deməli, A.Zverintsevin təsnifatını düzgün hesab etsək mediada təhlükəsizliyin təmin etmək qaydalarında yalnız üçüncü və dördüncü prinsiplərə etibar etmək olar.

Professor H.Məhərrəmli "Jurnalistika sosial sistem kimi" məqaləsində yazır: "Media cəmiyyətdə ictimai fikir formalaşdırmağa xidmət edir. İctimai fikir dedikdə isə insanların ictimai həyat hadisələrinə qarşı olanların düşüncələrinin və hisslərinin gizli münasibəti, həmçinin hər hansı bir ictimai təzahürün tənqidi və təzahürü başa düşülür"(4). Müəllif media təhlükəsizliyi ilə bağlı özəl mövqə nümayiş etdirir. İctimai rəyi və informasiya cəmiyyətləri təkə tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilməyib, eyni zamanda ictimai-siyasi xadimlər, dövlət rəhbərləri bu məsələlərə diqqət yetiriblər. Napoleon Bonaparta görə, "cəmiyyətdə son söz həmişə ictimai fikirdir. İctimai fikir hökmü məhkəmənin hökmündən daha qorxuncdur: Ondən şikayət etmək, cərimə və ya başqa bir vasitə ilə qurtulmaq, onu rədd etmək mükümün deyil.

Ümummilli səviyyədə ictimai fikir referendumlarda ifadə olunsa da, vətəndaşlar hər hansı bir məsələyə münasibətlərini məhz mətbuatda bildirirlər (5)".

Fikir və mülahizələrdən mətbuatın ictimai-siyasi münasibətlərdə yeri və mövqeyi müəyyənləşdi. Deməli dünyanı Allah c.c.dən sonra informasiya idarə edir. Bu idarəetmədə balaca yanlışlıq humanitaryanın zədələnməsinə səbəb ola bilər. Məhz ona görə də alimləri də narahat edən amillərdən ən əsası mediada təhlükəsizlik normalarına riayət olunmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Q. Sayılov. Dialoqun tərkib elementləri və məqsədləri, Hüquq və Norma. Bakı, 2002.
2. İ. Mazanlı. A. Zeynalova. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri, Bakı, 2012.
3. A. Zverintsev. Fenomen prosionalizma, M, 2002.
4. Q. Məhərrəmli. Jurnalistika sosial sistem kimi, Bakı, 2008.
5. Q. Məhərrəmli. Jurnalistikanın əsasları, Bakı, 2012.

The concept of security in the era of globalization in the media (Sailov G.)

Abstract

In the article in the solution of global problems the role of mass media is defined. During the period of globalization the directions of security principles are defined. Then the necessity of mass media following to the shown norms is denoted.

Понятие безопасность в СМИ в период глобализации

(Саилов Г.)

Резюме

В статье определяется роль и место СМИ в решении глобальных проблем. Определяются направления правильного формирования принципа в период глобализации. Далее рассказывается о важности соблюдения вышеуказанных норм средств массовой информации.

Açar sözlər: qlobal, media, KİV, vədəniyyət, milli qəzet, jurnalist

Keywords: global, media, mass media, culture, national, a newspaper, journalist

Ключевые слова: глобальный, медиа, СМИ, культура, национальный, газета, журналист

GEOPOLITICS IN THE INFORMATION AGE: RETHINKING STATE POWER

Federico Ruzzi

Introduction

The cyber domain is modifying the geopolitical assumptions and compels the state to re-define its power. Firstly, it is important to stress out the elements underpinning the “geography” of the cyberspace as well as the current theories and academic visions on this domain. It is worth mentioning how the information technology revolution is changing the power paradigm and the balance between the individual-State relations and the State-to-State power game. Indeed, we are experiencing a global “power shift and redistribution”. On one side, the digital tools and infrastructures enable non-state actors (such as individuals or organized networks) to compete at different levels with the state. On the other side, the cyberspace had empowered the State both in the warfare and conflict dimension and inside its virtual borders. This point has been highlighted previously by the United States President Barack Obama who during his first term stated the following: *“It’s the great irony of our Information Age -- the very technologies that empower us to create and to build also empower those who would disrupt and destroy. And this paradox -- seen and unseen -- is something that we experience every day”*¹.

How to imagine cyberspace

So what is the cyberspace made of and how its geography is conditioning state power? The cyberspace could be considered a metaphorical place where communications transmission occur. We are used to call it “Internet”. It could be conceived like a technological hybrid which derives from the convergence of communications with the information and data transmission technologies. The cyberspace has an inherent quality that makes it special and unique *“because it is man-made and therefore subject to technological change much faster than any other space”* . Furthermore, in contrast with the physical world, *“You can not move mountains or oceans, but portions of cyberspace can be opened or deleted with a single click”*².

Two researchers, David J. Betz and Tim Stevens have compared the cyber dimension to the Wild West of the nineteenth century: it is vast, difficult to map, culturally and juridically ambiguous, and moreover, it allows misappropriation practices. It's a wild wide place where governments and administrations are trying to establish their supremacy over "digital natives" whose wish is to be independent. Just like the Wild West, the cyberspace becomes an ideal environment where both negative and positive potentialities, such as criminal activity and spread of innovative ideas could be exploited.

According to the doctrine, there are two models of conceiving and defining cyberspace, the exclusive and inclusive models. The main difference between the two models is the way they consider the cyberspace underpinning infrastructures³. The exclusive model defines the cyberspace as that space among hardware and computer networks. It is a kind of virtual environment but with an inherent physical nature consisting of the bits transmitted through cables and ether. The line between real and virtual world is quite blurry and the cyberspace finds its confinement within the infrastructures underpinning it. This perspective could be summed up with the following sentence: "*The technology and knowledge at the base of our era have reduced or even canceled some key factors such as time and space*", and "*Everything moves to the intangible*"⁴, from physical to the no concrete.

On the contrary, the inclusive model includes the infrastructure needed to access the social space of cyberspace regarded as a set of layers. The physical layer consists of the tangible technological machines and networks connected to each other. Accordingly this is the layer of the hardware and the signals exchanged between devices. A middle layer is made up of software and protocols structuring the digital information as well as the systems and networks. The main layer, the semantic one, contains the exchanged, stored information that is manipulated by humans. It consists of the meaning extracted from the information⁵.

In order to have a clear analysis of the object, it is also possible to consider cyberspace a "*global fluid*"⁶. This fluid does not respect borders or social morphology and its exponential diffusion makes it difficult to identify the roots or even demolish the structure. Mechanistic dynamics can't be applied to cyberspace because of the shortness of the relation-

ships established among multiple actors. Indeed, it is always in a constant state of flux.

The states still play a relevant role in this new dimension. However, they are obliged to share it with a wide range of actors. These competitors range from individuals to organized movements, transnational companies, from terrorists to secret services, from international institutions to media. The power created by the interactions of these entities is strongly influenced by the speed of the digital connection. In the cyberspace, the simultaneity of cause and effect alters the exercise of power: the actions taken and started in one place can have instant effects in different places no matter of geographical distance. While this allows the state actors to access a wide range of global targets, on the other hand it helps those actors outside the jurisdiction of a state exercising their power with minimal chances of being identified or banned. According to the above mentioned notions, we can say that the power that we get inside, outside and through cyberspace is not exclusively limited to the digital domain. Intentionally or not, the power relations in cyberspace extend to the physical world and impact human behavior⁷. Therefore, actions in the cyberspace can be deliberately programmed to produce effects everywhere, while the external actions from the physical world might affect the cyber domain.

Is the cyberspace a no man's land?

In opposition to the state structure, characterized by well-defined geographic boundaries and a government system, the cyberspace is quite comparable to the primitive society, a human being society with roughly defined territorial boundaries and without a political and administrative system. Taking into consideration the geographical dimension, it is believed that the onset of the digital dimension has progressively replaced the physical space with a dematerialized⁸ space without distinct boundaries. This puts in doubt the ability of the state to exercise its legitimate sovereignty. On the other hand, since the physical infrastructure of the Internet is closely tied to geography and territory, there are those who believe that the governments can legitimately exercise their power in the digital space referring to their territory⁹. As a result, within its geographical and cybernetic boundaries a state can promote policies developing a digital culture and a framework to stimulate the growth of electronic commerce.

At the same time, the two domains convergence could become a basis for the legitimate exercise of coercion and control. Nowadays, the cyberspace activity of the state is quite debatable in the sense of what the state is allow to do within it. Presently, the idea to include the cyberspace between the *global common* is being promoted. These kind of goods are the global resources of the Earth, including the oceans, atmosphere and outer space that do not belong to anyone and that can be exploited jointly by the states. Given the inherent characteristics of the virtual space (boundless, ubiquitous and without ownership), the cyberspace easily could be considered a universal good. Moreover, the cyberspace demonstrates an inherent quality of trans-national dimension repudiating the territorial appropriation¹⁰.

However, the prominent American political scientist Joseph Nye argues this notion. According to him the cyberspace is not part of the global commons since some of its fundamental pillars are under the state sovereignty. In fact, the Internet protocols can be considered a public good without the right of exclusion from its benefits. While, on the other hand, the physical telecommunications infrastructure is a limited resource allocated within the boundaries of sovereign states. Consequently, the cyberspace could be rather considered an "imperfect good" or "a building"¹¹ in co-ownership without a proper regulatory framework. Although there are no governmental or political authorities in this domain, we can say that there actually "exists" a sort of governance in the cyberspace. Technical standards and rules of international standing are drafted and approved by a network of non-governmental and nonprofit organizations such as the ICANN¹². Other relevant contributors are the web service providers (such as Google, Aruba etc.) and especially the owners of the information and communication technology (ICT) infrastructures which are mostly managed by the private sector.

The governments also are actively looking for a compromise between the maximization of the benefits and the protection of their society from the cyber-threats, such as espionage and cybercrime. The security provision within the cyber-borders is going to be the most relevant priority. In comparison to the other global threats to national security, the digital ones are purely transnational and require a huge commitment of the state beyond its borders. This is the reason why govern-

ments strive to achieve the broadest consensus on the proposed rules of conduct of the digital space. In this attempt, they must also deal with non-state actors, like the aforementioned lobby of telecommunications and Internet service providers which also possess equal rights and tools for proposing rules.

We can expect that the mounting insecurity in the cyber world will imply an increasing role of governments within it. The race to establish dedicated agencies and to develop technologies and tools for the network control is still in progress. But this process does not mean that state power will be fully implemented in the cyberspace. According to the aforementioned idea, in the effort to secure the digital network, the transfer of responsibilities and powers in favor of the private sector (information security firms, owners of the telecommunications infrastructures etc.) increases the influence of the latter. That is a small representative part of a larger process called "power spreading"¹³ characterizing the post-international politics. We are now facing a reduction of the power gap between non-state and state actors, a process to which information revolution has partly contributed.

In order to understand the magnitude of change, it is useful to introduce and analyze the different ways of putting the power in practice. Firstly, the most traditional form is the coercion power that, in addition to the threat of the violence, could be achieved through the extortion, blackmailing, expropriation and confiscation. Secondly, the power can also be manifested through the influence: it can be exercised either by rational persuasion than through respect and deference (the latter characterized by intangible values such as charisma or the sacred). Finally, the power is considered a control that requires the proper means to be effectively executed. Of course, these forms can be combined with each other in order to secure and perpetuate the exercise of the power.

State power and cyber power

The state power can be practiced both within and outside its borders, especially in relation to other states or state-sponsored entities. The classic expression of the state power is the legitimate control of the violence through law enforcement agencies and military forces. Thanks to this mean the state provides civil order and internal peace and thus allows an harmonious coexistence of the social and political parties. Acting in name of the public interest require state institutions to seek

legitimacy and consensus. In addition, from a historical perspective, state power legitimization facilitates and reduces the costs of implementation. Indeed, the legitimacy simplifies social control and makes less necessary the use of compulsory and coercive force¹⁴. As mentioned above, the monopoly of violence is not only limited to the state physical boundaries. Through military forces the state exercises its prerogative to engage into a war with other states. The term war refers to *"a conflict between political and independent groups where the solution is reached with the organized violence, pointing out that violence is considered as the intentional use of physical force to achieve the desired aim and hinder the enemy to do the same. With the term "organized violence" we exclude sporadic outbreaks of occasional and accidental violence"*¹⁵. Finally, the state can also exercise its power through political and economic influence or technological know-how. Both these elements could be used like leverages in institutional and international fora.

Turning now to the cyber dimension of the power, the term cyber-power usually refers to *"the ability to use cyberspace to create advantages as well as influencing events and power relations in other environments"*¹⁶. In the real world the military terms "air power" and "sea power" are related to the physical space where power is applied. In the cyber domain the term "cyber power" highlights that the power operates in the cyberspace. Thus, with the term cyber military power we refer to the use of the cyberspace and other resources to accomplish strategic objectives within and across cyberspace¹⁷. But the power in the Information Age is not just a political-military state affair. In fact, the universal access to cyberspace resources reduces the power gap in favor of non-state players and small states, which now can play a significant role with less cost and effort. We should be careful not to see this process as an even power redistribution. Governments still play a relevant role in the political arena. In fact, state actors possess the best skills and resources to exploit the vulnerabilities of the other states, especially from the cyber-military point of view¹⁸. Therefore, in the cyberspace, like in the real world, the state can exercise its power. It can condition the behavior of other actors with the use of coercive measures and with the ability to influence and control the cybernetic resources.

Taking into consideration the warfare perspective, states are able to exploit the cyber environment and use it as a tool to deal damages to

opponents. In other word, as the Prussian strategist Carl von Clausewitz said, they can bend the will of other to their own. In conventional warfare the identities and the capabilities of the forces deployed are known, and the offensive tends to slow down due to the war attrition. Conversely, in cyberspace the parties involved may be several, often anonymous or unidentified, and able to repeatedly launch offensives from anywhere and with low effort. The main targets are the critical information infrastructures underpinning the financial sector, the production and distribution of energy, telecommunications, military and civilian government facilities.

In opposition to the state monopoly of violence, in cyberspace a plurality of non-state actors can wield it, both against the state or other peers. We can describe the general context of malicious activities carried out in cyberspace with the terms "computer network operations" or "cyber-warfare". The term cyber-war, however, could still find an appropriate place in the doctrines specifically military.

Although the process of power redistribution have empowered non-state actors, when considering resources, knowledge and skills, they cannot really compete with state actors in the cyber battlefield. Thus, the technological and human capabilities to inflict physical damage to sensitive targets are still under state control. Only an increasing rate of information and knowledge dissemination could weaken this supremacy in the short term.

Let us now focus now on the internal digital "boundaries" of the state. In here cyber-power can be exercised under the principle of the legitimate use of force in order to establish a secure civil order. States can control online activities, the information systems and cyber networks. Through the remote control of people's computers, it can hinder the offensive capabilities of non-state actors or get more information about them.

Finally, the state cyber-power could also have a dominant leverage when it comes to influence the governance model of the cyberspace community. Often this influence reach a number of institutions, both formal and informal, political or non-governmental. These organizations are the one able to affect the behavior, activities, and the existence of other actors in cyberspace. For example, The United States has long sought to gain control of the Internet Corporation for Assigned Names

and Numbers (ICANN), which manages the assignment of the Internet domain names as well as oversees the well-functioning of the global networks. Aware of the serious imbalance between the digital offensive and defensive capabilities, the United States will continue to put pressure on international organizations until they adopt rules and a responsible behavior in cyberspace¹⁹. The goal is to obtain a cyber-deterrence through diplomatic means.

Conclusion:

We are now facing a strong "securitization" of the issue. This is the process that define politically and socially what make up a cyber-threat. It is related to the current cyber events and conflicts. The process of securitization has been extended from the military affairs to the civil society because all civil information systems (of the institutions, corporate and individuals) have now simultaneously become a target and an offensive weapon. Nowadays state security is strongly connected to the security of non-state actors (enterprises, users-citizens, information security companies, IT service providers, research centers). Due to the transnational nature of the threat and the difficulty of locating the source of the attack, strategic initiatives should be set in order to strengthen the cooperation among states, the private sector, in particular, with information technology and critical infrastructure operators which share a large part of the security responsibilities. On the other side, states should re-define their roles and competences in order to improve the management of security crisis. It is a necessity for the state to share some aspects of public security with private organizations: ironically, cyber-security means ensuring the integrity of the state while giving up a portion of its sovereignty. Not doing this means facing with much more difficulty the challenges and the threats of the cyberspace.

Notes

1) The White House, Barack Obama, *Remarks on securing our nation's cyber infrastructure*, 29 maggio 2009, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-securing-our-nations-cyber-infrastructure>

2) U. Gori, *La spada e l'intelligenza: dal materiale all'astratto. Evoluzione della conflittualità: dalle guerre tradizionali all'Information Warfare*, "Rivista Marittima", febbraio 2012, pp.15-19, p.19;

- 3) D.J. Betz and T. Stevens, *Cyberspace and the State*, The International Institute of Strategic Studies, Routledge, novembre 2011, pp.6-140, p.11.
- 4) U. Gori, *op. cit.*, p.15.
- 5) D. J. Betz e T. Stevens, *op. cit.*, p.37.
- 6) Ivi, p.38.
- 7) Such as cyber-bullism, identity theft by criminal organizations, the Psychological Operations and the effects of the false information commonly spread into the Web.
- 8) U. Gori, *op. cit.*, p.19.
- 9) J. S. Nye, *Cyber Power*, Belfer Center for Science and international Affairs, Harvard Kennedy School, maggio 2010, pp.1-23, p. 9, <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/cyber-power.pdf>.
- 10) Montuoro, *L'Italian Style e il diritto spaziale*, "Rivista Aeronautica", n.°2, 2012, pp.80-85, p.85.
- 11) J. S. Nye, *Cyber Power*, cit., p.15.
- 12) Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. A no-profit organization, established with an agreement of the Department of Commerce of the United States of America. Settled in USA, it manages the domain names of the Internet addresses (IP) and the routing process.
- 13) U. Gori, *op.cit.*, p.19.
- 14) D. Fisichella, *Lineamenti di scienza politica*, ed. Carocci, Urbino marzo 2007, pp.11-423, p.80.
- 15) Ivi, p.61.
- 16) J. S. Nye, *Cyber Power*, cit., p.4.
- 17) D. J. Betz e T. Stevens, *op. cit.*, p.43.
- 18) J. S. Nye, *e-Power to rise up the security agenda*, "NATO Review", 2012, <http://www.nato.int/docu/review/2012/2012-security-predictions/e-Power-cybersecurity/EN/index.htm>
- 19) J. Kiss, *La guerra sulla Rete*, "Wired", n.46, dicembre 2012, pp.95-100.

Bibliography

1. D.J. Betz and T. Stevens, *Cyberspace and the State*, The International Institute of Strategic Studies, Routledge, novembre 2011, pp.6-140.
2. D. Fisichella, *Lineamenti di scienza politica*, ed. Carocci, Urbino marzo 2007, pp.11-423.

3. U. Gori, *La spada e l'intelligenza: dal materiale all'astratto. Evoluzione della conflittualità: dalle guerre tradizionali all'Information Warfare*, "Rivista Marittima", febbraio 2012, pp.15-19.

4. J. Kiss, *La guerra sulla Rete*, "Wired", n.46, dicembre 2012, pp.95-100.

5. Montuoro, *L'Italian Style e il diritto spaziale*, "Rivista Aeronautica", n. 2, 2012, pp.80-85.

6. J. S. Nye, *Cyber Power*, Belfer Center for Science and international Affairs, Harvard Kennedy School, maggio 2010, pp.1-23.

7. J. S. Nye, *e-Power to rise up the security agenda*, "NATO Review", 2012.

8. The White House, Barack Obama, *Remarks on securing our nation's cyber infrastructure*, 29 maggio 2009.

Geopolitics in the information age: rethinking state power

(Federico Ruzzi)

Abstract

The speech will be focused on the main characteristics of the cyber domain and the way it modifies the geopolitical assumptions and pushes the state to re-define its power. Firstly will be highlighted the elements underpinning the "geography" of the cyberspace as well as the current theories and academic visions on how this domain should be considered. Then, in the core of the presentation, I will try to stress how the information technology revolution is changing the power paradigm and the balance into the individual-State relations and in the State-to-State power game. Indeed, we are experiencing a global "power shift and redistribution": on one side, digital tools and infrastructures make non-state actors (as such individuals or organized networks) able to compete, at different levels, with the state, on the other side, cyberspace had empowered the State capabilities both in the warfare and conflict spectrum and inside its virtual border.

Açar sözlər: kiber, geosiyasət, coğrafi, güc, kiberməkan, dövlət

Keywords: Cyber, geopolitics, geography, power, cyberspace, state

Ключевые слова: кибер, геополитика, географический, сила, киберпространство, государство.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОРУЖИЕ

Асанбекова Ч. А.

*Иссык-Кульский Государственный Университет им. К.Тыныстанова,
Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Ельцина*

Перед каждой страной стоит проблема не только перестроить и стабилизировать политическую систему государства, но и внедрить новые приемы и методы в экономическом управлении страной, но более важной и базовой задачей является построение демократического общества, такое общество можно назвать гражданским.

При демократии общество контролирует выбор средств, которые используют люди в процессе своей деятельности, в том числе и средств информационной борьбы. Только в том случае, если намерения людей имеют под собой как моральную основу, так и технологическую, этот выбор будет разумен. Сейчас уже имеются средства, позволяющие создать такое информационное оружие, так как информационное оружие является очень мощным оружием, то гражданское общество должно быть защищено от него не менее, чем от так называемого «традиционного» оружия. Поэтому попытка осветить проблему гражданского общества и информационного оружия, как одной неразрывно связанной системы, в контексте морально-психологической защиты единицы гражданского общества, личности, индивидуума – от информационного оружия.

К возможным объектам нападения можно отнести гражданский сектор, так как оно чаще всего подвергается нападению. Потому, что на него постоянно оказывают влияние такие как средства массовой информации, телевизионные и радиопрограммы, которые пытаются склонить к тому или иному мнению, изменить настроение человека, побудить их на различные действия и прочее. Такой вид нападения носит массовый характер и в основном не наносит особого физического или морального вреда человеку.

Под другим видом так называемого «глобального» воздействия является информационная война. Информационное оружие

принципиально отличается от всех других средств ведения войны тем, что с его помощью можно вести необъявленные, чаще всего невидимые миру войны. Разнообразие информационного оружия, форм и способов его воздействия, особенности появления и применения породили сложнейшие задачи защиты от него гражданского общества.

Информационное оружие призвано обеспечить разрешение военных конфликтов на ранней стадии и исключить применение сил общего назначения. Стратегия применения информационного оружия носит исключительно наступательный характер. Однако есть понимание собственной уязвимости, особенно гражданского сектора, поэтому проблемы защиты от информационного оружия и информационного терроризма, сегодня выходят на первый план. В условиях бурного развития международных открытых сетей типа Internet и присоединения к ним большинства стран кардинально меняется идеология ведения разведки, в которой основной акцент теперь делается на использовании новейших информационных технологий для добывания конфиденциальной информации. Учитывая все вышеперечисленные факты, можно обозначить проблему защиты личности от информации. При этом можно рассмотреть информационные способы воздействия на объект, которые непосредственно влияют на защиту от информации. К наиболее распространенным видам относятся манипулирование информацией, например: искажение, уничтожение дезинформация и т.д., а также использование средств массовой информации с позиций, противоречащих положению и интересам граждан.

Проблемы разработки, использования и защиты от информационного оружия уже сегодня стали высшими приоритетами в политике национальной безопасности западных стран, ориентированной на XXI век. Защита гражданского сектора должна осуществляться государством, так как это является его прямой обязанностью, даже если это не в его интересах.

Современный человек в гражданском обществе может обеспечить свою безопасность, при этом он должен полагаться в первую очередь не на государство, а сам должен «фильтровать» информацию. Общественная информационная безопасность порождается состоявшейся личностной информационной безопасно-

стью множества людей. В результате чего человек должен уметь различать нужную информацию от негативной, так называемой ненужной информации.

В основе общественной информационно-безопасности лежит способность множества индивидов обеспечить свою собственную личностную информационную безопасность. Исторически, реально существует концепция общественного устройства жизни, в которой люди с так называемыми «демоническими» наклонностями норовят поставить себе на службу возможности окружающих их людей всеми доступными им средствами воздействия, в том числе и морально – психологическими, при этом они действуют предумышленно. Такое стремление эксплуатировать других людей исторически массовое явление. Психика или психологическое состояние любого человека является самоуправляющейся системой в объемлющих её подсистемах. В связи с этим мы имеем возможность организовать в ней выработку управленческих решений и алгоритмов поведения в среде несколькими способами:

✓ К первому способу относится следующий вид информации, который поступаая из внешней среды, обладает наивысшим приоритетом и непосредственно подаётся на вход алгоритма выработки управленческого решения и поведения человека.

✓ Ко второму способу можно отнести вид информации, которая поступаая из внешней среды, загружается непосредственно в долговременную память, а алгоритм выработки управленческого решения черпает информацию из этой памяти, сравнивая с ней информационный поток, поступающий из внешней среды.

✓ К третьему способу можно отнести информацию, поступающую из внешней среды, которая загружается в «буферную» память временного хранения. Некий алгоритм, выполняя в данном варианте роль сторожа, анализирует информацию в буферной памяти, присваивая ей значения «ложь» – «истина» – «требует дополнительной проверки». Только после этого определения алгоритм – сторож перегружает информацию в долговременную память, информационная база которой обладает более высоким приоритетом для алгоритма выработки управленческого решения, по сравнению с информацией, поступившей в него непосредственно из внешней среды.

С точки зрения обеспечения информационной безопасности в смысле устойчивости самоуправления по определённой концепции, в которой определены цели управления, а также средства их достижения можно привести несколько способов.

Первый способ управления допустим в чрезвычайных ситуациях, в которых предпочтительней хоть какое-то управление, чем отказ от управленческого воздействия на течение событий. Второй способ – это ущербный третий. Человеческая психика, если это психика нормального человека, генетически настроена на осуществление третьего способа самоуправления, однако, по причине извращения нормальной генетической обусловленности исторически реальной культурой, в организации психики большинства людей в обыденной повседневности осуществляется первый способ управления. Комбинация второго и третьего способов управления характеризуется вне чрезвычайных обстоятельств, но не в обыденной повседневности, а когда от человека требуется некоторое творчество.

Суэта и истерика – нецелесообразные и не имеющие смысла – в человеческом поведении в чрезвычайных обстоятельствах являются выражением преобладания первого способа управления. Оцепенение и шок в чрезвычайных обстоятельствах – есть торможение управления по первой схеме при возможности осуществить вторую или третью схемы.

К организационным методам и средствам морально – психологической информационной безопасности входят две условные категории. Из которого первое осуществляет контроль над используемой на объекте информацией, сведениями, сообщениями, а второе осуществляют контроль внешнего информационного поля и предупреждение нежелательных последствий со стороны каких-либо внешних информационных структур общества.

Средства первого типа необходимы в первую очередь информационно-аналитическим системам, которые осуществляют управление за счет сбора и анализа информации, как внешней, так и внутренней. Специфика функционирования информационно-аналитическим системы такова, что к таким угрозам, прежде всего, должны быть отнесены возможность воздействия на интерпретацию информации и ее фальсификацию в системе управления. В

целях нейтрализации угроз информационной безопасности можно поставить задачу. Это создание информационно-телекоммуникационной системы специального назначения, которая также обеспечивает предупреждение информационного воздействия органов управления. Для эффективного решения системы поставленных задач можно предложить следующее. К ним можно отнести создание системы независимых и несвязанных между собой источников информации с заданной для каждого источника функцией достоверности, отражающей вероятность истинности информации в различных разделах. Причем для успешного анализа необходимо также иметь источники с наихудшей функцией достоверности, а также заведомо дезинформирующие источники. Также создание контролируемых источников структур, собирающих информацию о самих источниках, а также отслеживающих действия противников или конкурентов, в отношении источников и в общем плане. Создание сети изолированных друг от друга аналитических центров, осуществляющих анализ и обработку получаемой от источников информации, с целью последующего составления отчетов. На основе сопоставления полученных данных, можно извлечь наиболее достоверную информацию, позволяющие принимать какие-либо решения. Приведенные выше положения должны с высокой степенью достоверности обеспечить правдоподобность информации и защищенность информационно-аналитической системы от искажения и ложной информации.

Кроме того к аспектам защиты, связанных с понятием «вредная информация» как фактора поражающего действия информационных систем, можно отнести различного рода компьютерные вирусы, программы-закладки, а также любые программы, нарушающие функционирование информационной системы. Для предупреждения такого вида угроз следует воспользоваться методами защиты от несанкционированного доступа и вредоносного программного обеспечения, пользоваться государственным или частным сертификационным центром, которые занимаются тестированием аппаратно-программных средств на предмет обнаружения закладок. Не менее действенными методами информационной защиты являются правовые аспекты информационной безопасности.

Непосредственное отношение к проблеме имеют законодательные акты, связанные с созданием и распространением вредоносного программного обеспечения манипулированием информацией, хищением и нарушением информации и технологии обработки, прав на частную собственность и свободу слова.

В совокупности, перечисленные выше методы организационного, технического и правового, должны обеспечить приемлемый уровень контроля защиты информационно-аналитическим системам.

Появление средств воздействия на общественное сознание через глобальные информационные системы государственного и военного управления путем дистанционного и скрытного нарушения функционирования телекоммуникационных и информационных сетей выдвигает на первый план проблемы развития международных нормативно-правовых основ формирования глобального информационного пространства, предотвращающего применение информационного оружия. При этом, нельзя забывать о том, что даже наличие международных договоров и соглашений о запрещении деструктивного воздействия на информационные системы, соответствующих нормативно-правовых актов федерального и регионального уровней не снижает остроты проблем разработки средств и методов информационной инфраструктуры и обеспечения информационной безопасности. Закон ограничивает распространение эротических программ, регулирует осуществление благотворительной и особенности рекламной деятельности в СМИ. При этом законопроект обязывает СМИ не разглашать данные предварительного следствия, не распространять информацию, нарушающую презумпцию невиновности, не разглашать информацию о частной жизни лица, его персональных данных без его согласия. Необходимо также наличие юридической и уголовной ответственности за объявление и распространение ложной информации.

Литература

1. Алдер Х. НЛП: Современные психотехнологии. Издательство "Питер", 2000г.
2. Ивонин М. В. Средства и методы защиты от информации. Журнал «Безопасность информационных технологий», 1998г.
3. Левин А.А. Секрет фирмы. – М.: Сириус, 1992г.
4. Пимкин Д.Е. Морально-психологические средства и методы обеспечения информационной безопасности. Журнал «Безопасность информационных технологий», 1998г., 1/3.
5. Терминология в области защиты информации. Справочник. – М.: ВНИИ Стандарт, 1993г.

Резюме

Обеспечение безопасности гражданского общества в целом выявляет необходимость комплексного подхода к решению этой проблемы. В данной работе рассмотрено влияние морально – психологических средств и методов, как видов информационного оружия, на личность и гражданское общество в целом.

Civil society and information weapon

(Asanbekova Ch.A.)

Abstract

Ensuring the safety of civil society as a whole reveals the need for of an integrated approach to solving this problem. In this work examine the effect of moral – psychological of means and methods, as types of information weapons, on the person and civil society in general.

Açar sözlər: *informasiya müharibəsi, informasiya silahı, vətəndaş cəmiyyəti, informasiya təhlükəsizliyi*

Keywords: *information warfare, information weapons, civil society, information security.*

Ключевые слова: *информационная война, информационное оружие, гражданское общество, информационная безопасность.*

MÜNDƏRİCAT

1. NEW MATHEMATICAL PERSPECTIVES TO UNDERSTAND THE INFORMATION SOCIETY: THE STATISTICAL MECHANICS APPROACH TO MODEL AND ANALYZE BIG-DATA <i>Francesco De Pretis</i>	3
2. THE COMPLEXITY OF THE INFORMATION SOCIETY11 <i>Alessandro Figus</i>	11
3. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ: YENİ İNKİŞAF ERASININ AÇARI <i>Rəhimzadə Vüqar Gəncəli oğlu</i>	26
4. AZƏRBAYCANDA İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNƏ KEÇİD: PERSPEKTİVLƏR VƏ PROBLEMLƏR <i>Bayramzadə Elşən Əsgər oğlu</i>	32
5. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN NEOKOLONİALİZM MODELİ – BÖYÜK ORTA ŞƏRQ LAYİHƏSİ <i>Kərimov Emin Altay oğlu</i>	38
6. AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ MİLLİ İDEOLOGİYA VƏ İNFORMASIYANIN ROLU <i>Soltanov İlham</i>	43
7. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ MİLLİ MARAQLARIN REALİZƏ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ VASİTƏLƏRİ <i>Qasımov Səyavuş Kamran oğlu</i>	50
8. QLOBALLAŞMANIN YENİ PARADİQMALARI: İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ VƏ TƏHSİL ANLAYIŞI <i>Rzayev Rəmeş</i>	58
9. İNFORMASIYA ÖZÜNÜMÜDAFİƏ VƏ HÜCUM SİLAHI KİMİ <i>Xəlilova Elnarə Binnət qızı</i>	67
10. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ KİBERHÜCUMLARA QARŞI KOORDİNASİYALI FƏALİYYƏT HAQQINDA <i>Cəfərli R.S.</i>	75
11. TƏLƏBƏ MOBİLLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA İNFORMASIYANIN ROLU <i>İsgəndərov Oruc</i>	78
12. İNFORMASIYA MÜDAFİƏ VƏ HÜCUM VASİTƏSİ KİMİ <i>Rəhimov Mütəllim</i>	82
13. DÖVLƏT ORQANLARININ İNFORMASIYALAŞDIRILMASININ İSTİQAMƏTLƏRİ <i>İsmayılov Güloğlan</i>	91
14. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ VƏ AZƏRBAYCANIN ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ <i>Hüseynov Təhmasib Faiq oğlu</i>	102
15. İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ DİL MƏNZƏRƏSİ <i>Qiyasi Ulçay Muxtar qızı</i>	107

16. HƏMKARLAR İTTİFAQLARININ FƏALİYYƏTİNİN MOTİVASİYASINDA İNFORMASIYA MƏDƏNİYYƏTİ <i>Şabanov Zeynəddin</i>	112
17. İNFORMASIYA KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARI ÖZƏL SEKTORUN İNKİŞAFINDA <i>Elmira Şabanova</i>	120
18. İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİNİN QURULMASI – İNNOVATİV DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNİN TƏLƏBİ KİMİ <i>Cahangirli Cahangir, Əhmədov Nağı</i>	128
19. MÜASİR İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİNDƏ MODERNLƏŞMƏ VƏ ƏNƏNƏVİ DƏYƏRLƏR <i>Həsənov Ağasəlim</i>	133
20. BÖYÜK HƏCMLİ VERİLƏNLƏRİN EMALI ÜÇÜN İNFORMASIYANIN İNTELLEKTUAL ANALİZİ HAQQINDA <i>Əzimov Fizuli Murad oğlu</i>	141
21. DÖVLƏTİN “İMMUNSİSTEMİ”NİN RƏQƏMSAL TƏRƏFİ: STRATEJİ İNFORMASIYA RESURSLARININ MÜDAFİƏSİ DÖVLƏTİN TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİ VƏ İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ ASPEKTİ <i>Həsənova Almas Bayandur qızı</i>	148
22. BİLGİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK GELİŞTİRİLƏBİLƏCEK YAZILIMSAL STRATEJİLER: ONLINE SINAV UYGULAMALARI ÖRNEĞİ <i>Arif Cem Topuz</i>	153
23. HOW TO INTERPRETATE INTERNATIONAL RELATIONS IN CYBER-SPACE <i>Michele Kidane Mariam</i>	161
24. MÜASİR İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİNİN SOSİAL ASPEKTLƏRİ: VİRTUAL FAKT <i>Pənahlı Natiq</i>	171
25. AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİNİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ <i>Tahirli Oğuztoğrul</i>	178
26. QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MEDIADA TƏHLÜKƏSİZLİK ANLAYIŞI <i>Sayılov Qalib</i>	183
27. GEOPOLITICS IN THE INFORMATION AGE: RETHINKING STATE POWER <i>Federico Ruzzi</i>	187
28. ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОРУЖИЕ <i>Асанбекова Ч. А.</i>	197

***“İnformasiya cəmiyyəti müasir müdafiə
və hücum sisteminin əsası kimi”***

*Gənc alim və mütəxəssislərin
beynəlxalq elmi konfransının materialları*

Bakı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu
2016.

